

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÂŞIK SÜMMÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tülay ÜNAL

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Programı

NİSAN, 2023

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÂŞIK SÜMMANÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tülay ÜNAL
(Y2012.250014)

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kâmil Veli NERİMANOĞLU

NİSAN, 2023

ONAY SAYFASI

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ÂŞIK SÜMMÂNÎ’NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ UNSURLAR” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (23/04/2023)

Tülay ÜNAL

ÖNSÖZ

Tez çalışması, Türk âşık edebiyatını ve bu edebiyatın önemli şahsiyetlerinden Âşık Sümmânî'yi daha yakından tanımak ve tanıtmak arzusu ile planlandı. Hak âşığı Sümmânî, ilhamını aldığı tasavvufî değerlerin ışığında anlatılmaya çalışıldı. Didaktik kavramları lirik ifadelerle dile getirmeyi ustalıkla başaran şairi anlamak için hazırlanan çalışmada onun duygularını, düşüncelerini ve fikirlerini ihtiva eden şiirleri ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Tezimi hazırlarken değerli yönlendirmeleriyle bana destek olan Tez Danışmanım Sn. Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu Hocama, sebebi vücudum olan çok değerli anne babama, çalışmamın başlangıcından nihayetine kadar maddi manevi desteğini hiç eksik etmeyen kıymetli eşim Yalçın Ünal'a, varlıklarıyla beni motive eden, tez yazım aşamasında güncel tecrübe ve destekleriyle her daim yanımda olan, neşe kaynağım, sevgili çocuklarım Muhlis, Selim, Safiye'ye, gelinim Nihal Ceyda'ya, çalışmamın her aşamasında bilimsel ve teknik desteğini eksik etmeyen değerli yeğenim Haluk Emre Alçıçek'e teşekkür, minnet ve sevgilerimi sunarım.

Nisan, 2023

Tülay ÜNAL

ÂŞIK SÜMMÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE TASAVVUFİ UNSURLAR

ÖZET

Tez çalışmasında 19. asırda yaşamış olan âşık edebiyatının mümtaz şahsiyetlerinden Âşık Sümmânî'nin şiirlerinde geçen tasavvufi unsurlar ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç hariç dört bölümden müteşekkildir.

Birinci bölümde âşık edebiyatı incelenerek âşık edebiyatının temel özellikleri, halk edebiyatındaki yeri ve klasik edebiyata tesirleri anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Âşık Sümmânî'nin hayatı, âşıklığa başlaması, tesirinde kaldığı şahsiyetler, sevgilisi Gülperi'yi aramak için yaptığı seyahatler, karşılaşma yaptığı âşıklar anlatılmıştır. Yine bu bölümde şairin şiirlerinin şekil ve muhtevası üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Sümmânî'nin şiirleri şekil ve muhteva yönünden incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise tasavvuf konusu açıklanarak Âşık Sümmânî'nin şiirlerinin bulunduğu kaynaklar incelenip tasavvufi içeriği olan beyit ve dörtlükler derlenmiştir. Bu şiirlerde geçen tasavvuf içerikli kelimelerin sözlük anlamları verilerek kelimeler Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve tasavvufi terminolojiye uygun olarak açıklanmaya çalışılmış dörtlükler yorumlanarak anlamları verilmiştir.

Çalışmada badeli âşıklarımızdan olan Sümmânî'nin şiirlerinde geçen irfana ait unsurlar incelenmiş, onun beşerî aşk ocağında olgunlaşarak evrildiği ilâhî aşka ait duygularına ve arifane söyleyişlerine değinilmeye çalışılmıştır. Sümmânî'nin şiirlerinde geçen didaktik nasihatler ve lirik duygular incelenerek âşığın duygu ve düşünce dünyasını zenginleştiren manevi dinamikler üzerinde durulmuştur. Yaşadığı dönemde çok sevilerek "Sümmânî Baba" unvanıyla anılmasının sebepleri anlatılmaya çalışılmıştır. Âşıklık geleneğinde önemli bir yere sahip olan "Sümmânî

Ağzı” ekolünün oluşmasına katkıları, dđneminde yaşayan ve başta torunları olmak üzere kendisinden sonra gelen genç aşıklara tesirleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşık, Aşık Edebiyatı, Sümmânî, Tasavvuf

SUFISTIC ELEMENTS IN THE POEMS OF ÂŞIK SÜMMÂNÎ

ABSTRACT

In the thesis study, the sufistic elements in the poems of one of the distinguished figures of the Minstrel Literature, Âşık (minstrel) Sümmânî, who lived in XIX. century, were tried to be discussed. The study constitutes four parts except for introduction and conclusion. The first part is aimed to explain the essential features of minstrel literature, its place in folk literature and its effects on the classic literature, by examining the minstrel literature which Âşık Sümmani was a member of.

In the second part, Âşık Sümmânî's life, his beginning to become a minstrel, people who affected him, his travels for searching his beloved Gülperi, his minstrel opponents for the call-and-response duets, are demonstrated. Again, in this part, form and content of the poet's poems are discoursed.

In the third part Sümmânî's poems were examined in terms of form and content.

In the fourth part, the subject of Sufism is explained and the sources that contained Âşık Sümmânî's poems were examined and the couplets and quatrains with sufistic content were compiled. By giving the dictionary meaning of the words with sufistic content in these poems, the words were tried to be explained in accordance with the Qur'an, hadiths and mystical terminology, and the meanings were given by interpreting the quatrains.

In this study, we tried to address the Sümmânî's emotions on divine love in which matured and evolved from his human love hearth and his wise sayings by examining elements of lore in the holy drunk minstrel Sümmânî's poems. We tried to examine the didactic sermons and lyric emotions in Sümmânî's poems which reach to the people from the tongue of a hearts' person's and derives from his heart. It has been tried to explain the reasons why he was loved and known with the title of "Sümmânî Baba (father)" during his lifetime. His contributions to the formation of

the "Sümmânî Dialect" school, which has an important place in the tradition of minstrels, and its effects on the young minstrels who lived in his period and who came after him, especially his grandchildren, were emphasized.

Keywords: Minstrel, Minstrel Literature, Sufism, Sümmânî

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	1
I. GİRİŞ	1
II. ÂŞIK EDEBİYATI	7
A. Âşık Tarzı Halk Şiirinde Klasik Edebiyat Unsurları	12
B. Âşıkların Özellikleri	18
C. Âşıklık Geleneğinin Unsurları	19
1. Bahşiş	19
2. Cönk	19
3. Destan Söyleme	19
4. Gurbet	20
5. Himaye	20
6. Kahvehane	21
7. Karşılaşmalar (Atışmalar)	21
8. Mahlas	22
9. Meddahlık (Halk Hikâyesi Anlatıcılığı)	22
10. Muamma Asma	23
11. Rüya Motifi ve Bade İçme	23
12. Saz	24
13. Usta Çırac İlişkisi	25
D. Âşık Edebiyatı Nazım Şekilleri	26
1. Koşma	26
2. Türkü	27

3. Divan (Divani).....	27
4. Selis	27
5. Semai	27
6. Kalenderi	28
7. Satranç	28
8. Vezni Aher	28
E. Konularına Göre Âşık Edebiyatı Şiirinin Çeşitleri	28
1. Destanlar.....	28
2. Güzellemeler	28
3. Taşlamalar	28
4. Ağıtlar.....	28
5. Muammalar	29
6. Hikâye	29
F. Âşıklığın Günümüzdeki Durumu	29
III. ÂŞIK SÜMMÂNÎ'NİN HAYATI	33
A. Âşık Sümmânî'nin Seyahatleri.....	37
1. Âşık Sümmânî Arif Bir Şair İdi	38
B. Sümmânî'nin Atışma Yaptığı Âşıklar.....	50
1. Sümmânî-Erbâbî Karşılışması.....	52
2. Sümmânî-Ümmânî Karşılışması.....	52
3. Sümmânî-Âşık Zülâlî Karşılışması	53
4. Sümmânî-Âşık Şenlik Karşılışması.....	54
IV. SÜMMÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNİN İNCELENMESİ	59
A. Sümmânî'nin Şiirlerinin Şekil Yönünden İncelenmesi.....	59
1. Sümmânî'nin Şiirlerinde Kafiye	59
2. Sümmânî Ağzı.....	63
3. Sümmânî'nin Koşmaları	64
4. Sümmânî'nin Semaileri.....	65
5. Sümmânî'nin Divanileri.....	66
6. Sümmânî'nin Destanları.....	66
B. Sümmânî'nin Şiirlerinin Muhteva Yönünden İncelenmesi.....	67
1. Sümmânî'nin Şiirlerinde Tasavvuf.....	72
2. Sümmânî'nin Şiirlerinde Kullandığı Deyimler ve Atasözleri.....	73
3. Sümmânî'nin Şiirlerinde İşlenen Konular.....	75

C.	Sümmânî'nin Şiirlerinin Belagat Yönünden İncelenmesi.....	82
V.	TASAVVUF VE MUTASAVVIF.....	85
A.	Tasavvufta Nefis Mertebeleri.....	91
1.	Nefs-i Emmâre	91
2.	Nefs-i Levvame	92
3.	Nefs-i Mülheme	92
4.	Nefs-i Mutmainne	93
5.	Nefs-i Radiye	94
6.	Nefs-i Merdiyye	94
7.	Nefs-i Kâmile (Safiyye Makamı).....	95
B.	Âşık Sümmânî ve Tasavvuf	95
D.	Sümmânî'nin Şiirlerinde Tasavvufî Unsurlar	104
1.	Ahlak.....	104
2.	Allah.....	105
3.	Âlim	112
4.	Arif	113
5.	Aşk	116
6.	Bezm-i Elest.....	124
7.	Canan.....	126
8.	Cemal	129
9.	Cezbe.....	131
10.	Dergâh.....	132
11.	Derviş	133
12.	Didar.....	137
13.	Divan	141
14.	Dost	143
15.	Erkân	145
16.	Feyz	148
17.	Gaflet.....	149
18.	Gıybet.....	150
19.	Gönül.....	151
20.	Hak	153
21.	Hakikat	154
22.	Havf-Reca	156

23.	Hızır.....	158
24.	Hikmet.....	159
25.	Hilim.....	160
26.	Himmat.....	162
27.	Hünkâr.....	165
28.	İhlas.....	166
29.	İhsan.....	168
30.	İhvan.....	170
31.	İlim.....	171
32.	İlm-i Ledünni (Ledün İlmî).....	176
33.	Kalp.....	179
34.	Kâmil.....	181
35.	Kanaat.....	186
36.	Keramet.....	188
37.	Kırklar Meclisi.....	189
38.	Kur'an-ı Kerim.....	191
39.	Levh.....	193
40.	Levh-i Mahfuz.....	193
41.	Lütuf.....	195
42.	Malayani.....	196
43.	Melamet.....	197
44.	Mürîr.....	198
45.	Mürşîd-i Kâmil (Kâmil Mürşîr).....	200
46.	Nefis.....	205
47.	Niyaz.....	214
48.	Nur.....	215
49.	Pîr.....	217
50.	Rıza.....	222
51.	Sabır.....	224
52.	Sadakat.....	226
53.	Sîr.....	228
54.	Şefaâr.....	230
55.	Şem'i Pervane.....	235
56.	Şerîat.....	236

57.	Şükür	239
58.	Tarikat	241
59.	Tekbir	246
60.	Tevazu.....	247
61.	Tevbe.....	248
62.	Tevhit	249
63.	Vahdet	250
64.	Veli.....	252
65.	Virt	253
66.	Zikir.....	255
VI. SONUÇ.....		261
VII.KAYNAKÇA		267
EKLER.....		273
ÖZGEÇMİŞ		285

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : adı geçen eser

a.s. : aleyhisselam

C. : cilt

c.c. : celle celalûh

H.z. : Hazret-i

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Dr. : Doktor

Prof. : Profesör

s. : sayfa

S. : sayı

s.a.v. : sallalahû aleyhi ve sellem

Sn. : Sayın

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

I. GİRİŞ

Âşık edebiyatı; ilk örneklerinin İslâm'dan önce şaman (veya kam), ozan, baksı şeklinde adlandırılan şairler tarafından verildiği, İslamiyet'in kabulünden sonra ise muhtevası değişmekle birlikte şekil yönünden öze bağlı kalarak devam eden halk edebiyatı ürünüdür. İslamiyet'ten önce Türk toplumlarında kullanılan kopuz, Anadolu'ya saz ve bağlama olarak geçmiş ancak tellerindeki tını hep aynı duygulara, sevgilere, aşklara, kahramanlıklara tercüman olmuştur. Anadolu'nun özellikle doğu, güneydoğu ve orta bölgelerinde gelişen ve günümüze kadar devam eden âşıklık geleneği nice büyük sesler yetiştirerek onların duyguları ile düşüncelerini sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri ile günümüze aktarmıştır.

Halk şairleri, lirik ve epik duyguları ile didaktik düşüncelerini destan, semai, kalenderi, koşma, türkü gibi halk edebiyatına ait ürünler vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Kökeni İslamiyet'ten önceki döneme dayanan âşık edebiyatı ancak 16. asırda kurumsallaşarak günümüze kadar gelmiştir.

Âşıklar; duygularını, hasretlerini, sevdalarını, kederlerini, elemelerini lirik şiirlerle dile getirmişlerdir. Halkın muhayyilesinde derin izler bırakan kahramanlık olaylarını ise epik şiir tarzında yazmışlardır. Rüyasında pir elinden bade içerek Hak âşığı unvanını alan halk şairleri ise nasihatnameleri ile topluma iyi ve erdemli insan olmanın yollarını göstermişlerdir. Onların bu söylemleri atasözü ve deyim gibi az, öz ve hikmetli sözlerdir.

Âşıkları, icra ettikleri sanat itibariyle meddah ve orta oyunculara benzetmemiz mümkündür. Âşıklar dile getirmek istedikleri duygu ve düşüncelerini meddahlar gibi aracısız olarak halka açık mekânlarda çoğunlukla saz eşliğinde takdim etmişlerdir. Düğünler, sünnet düğünleri, köy evleri, kıraathaneler âşıkların sanatlarını icra ettikleri mekânlar olarak öne çıkmıştır.

Âşık edebiyatı, halkın duygularına tercüman olarak onlar tarafından hüsnü kabul görünürken mezralardan köylere, ilçelerden şehirlere kadar sesini her köşeye duyurabilmiştir. Türk milletinin hisli, deruni ve manevi duygularına tercüman olma

özelliği ile âşık edebiyatı köy evlerinden Osmanlı sarayına kadar her mekânda sevgiyle karşılanmıştır. Âşık meclislerinde hazırlıksız olarak karşılıklı yapılan âşık atışmaları gerçek bir yetenek ve hüner istemektedir. Usta çırak ilişkisine dayanan âşık edebiyatı, mümtaz şahsiyetlerin elinde ve dilinde halkın ruhuna, gönlüne ve ideallerine uygun şiirler ortaya koymuştur. İslamiyet'ten önceki ozanın misyonunu yüklenen halk âşıkları mecazi aşktan ilahi aşka geçerek edindikleri manevi zenginliği kimi zaman şiir olarak kimi zaman ise sazın nağmeleri eşliğinde deyişlerle dile getirmişlerdir. Özellikle pir elinden bade içen âşıkların ledün ilmine de vâkıf olarak bir tekke dervişi gibi şiirleri ve deyişleri olmuştur. Tekkedeki dervişler mürşit eli ile eğitilerek ilahi aşkın güzelliklerine vâkıf olurken, rüyasında pir elinden bade içerek Hak âşığı unvanını alan âşıkların bir kısmı ise Mecnun gibi mecazi aşkın erdirici etkisi ile ilahi aşka ulaşmışlardır. Onların dilinden de bir Mevlâna, bir Yunus, bir Hacı Bektaş-ı Veli gibi ilme, irfana ait sözler dökülmüş, onlar da güzel ahlakları ve örnek şahsiyetleri ile kâmil insan sıfatını kazanmışlardır. Tasavvuf, âşık edebiyatının membaı olurken âşıklar tasavvufi öğretilerin çeşmesi olarak bu değerleri insanlara ulaştırmada aracı vazifesi görmüşlerdir.

Erzurum ili Narman ilçesine bağlı Samikale köyünde dünyaya gelen Hüseyin, rüyasında pir elinden bade içmiş ve “Sümmânî” mahlası ile isimlendirilmiştir.

19. asırda yaşamış olan Sümmânî; koşmalarıyla, destanlarıyla, vecizeleriyle halka ışık tutmaya çalışan gönül eri âşıklarımızdandır. Onun şiirlerindeki derin manaları incelediğimizde didaktik söylemlerini lirik ifadelerle dile getirdiğini görürüz. Mecazi sevginin erdirici etkisi ile ilahi aşka ulaşan Sümmânî aynı zamanda sosyal sorumluluk sahibidir. Bu münasebetle insanlara ahlaki ve sosyal yönden rehberlik eden şiirler söylemiş, atasözü niteliğinde nasihatler dile getirmiştir.

Tez çalışmasında Sümmânî ve yaşadığı sosyal çevre, onun arif bir kişi olarak hikmetli sözler söylemesine zemin hazırlayan etkenler ve söz ustası bir âşık olarak halk tarafından takdir görmesinin sebepleri incelendi. Halkın nezdinde sadece saz çalan bir âşık olarak değil, kalem şairi, kanaat önderi gibi değerlendirilen Sümmânî'yi daha yakından tanımak ve genç nesillere tanıtmak düşüncesi tezin ana hedefi oldu. Bu hedefe ulaşmak için titiz bir araştırma süreci tamamlandı. Sümmânî ile ilgili şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmış, kitaplar yazılmış, yüksek lisans ve doktora düzeyinde tezler hazırlanmış ve adına şenlikler, anma toplantıları, paneller sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu çalışmaların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz.

1991 yılında “Âşık Sümmânî: Hayatı, Edebî Şahsiyeti Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” konusu ile Hayrettin Rayman, Sümmânî ile ilgili kapsamlı bir araştırma yaparak doktora çalışması yapmıştır.

Arife Bayoğlu 2009 yılında “Âşık Sümmânî'nin Deyişlerinde Dinî ve Sosyolojik İçerik” konulu yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Erdinç Bal 2019 yılında “Âşık Sümmânî'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufi Motifler” konulu Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır.

1986 yılında Haşmettin Arslan “Âşık Sümmânî ve Eserleri” konulu yüksek lisans tezi ile Sümmânî'yi tanıtmaya çalışmıştır.

Fakat bu tezler daha ziyade Âşık Sümmânî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi vermektedir. Erdinç Bal'ın ve Ârif'e Bayoğlu'nun tezlerinde her ne kadar Sümmânî'nin dinî ve tasavvufî yönüne değinilmiş olsa da bu dar kapsamlıdır.

“Âşık Sümmânî'nin şiirlerinde tasavvufî unsurlar” konulu tezimizi hazırlarken Sümmânî'nin bütün şiirlerine ulaşılmaya çalışıldı. Bu şiirlerin yer aldığı kaynaklar birbiriyle kıyaslanarak çalışma en doğru şekilde kayda geçirildiği tespit edilenler üzerinden yürütüldü. Bu esnada bazı şiirlerin, şiirin anlamını bozacak şekilde yorumlandığına ve aynı hatanın anlaşılamayan kelimeler sebebi ile şiir metinlerinde de yapıldığına şahit olunarak çalışma, âşığın en doğru şekilde kayda geçirilen şiirleri üzerinden yürütüldü.

Sadettin Nüzhet Ergun'un 1938 yılında kaleme aldığı “Halk Edebiyatı Antolojisi”¹ ile Nesib Yağmurdereli'nin 1939 yılında yazdığı “Sümmânî Hayatı ve Eserleri”² kitabı okunarak değerlendirildi. Mehmet Kardeş'in 1963 yılında yazdığı “Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmânî”³ kitabı, Haşim Nezihî Okay'ın kaleme aldığı

¹Sadettin Ergun Nüzhet, **Halk Edebiyatı Antolojisi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938

² Nesib Yağmurdereli, **Sümmânî Hayatı ve Şiirleri**, Ülkü Basımevi, İstanbul,1939

³ Mehmet Kardeş,” **Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmânî**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1963

“Sümmânî”⁴ kitabı okunarak istifade edildi. Albayrak’ın 2001 yılında yazdığı “Sümmânî”⁵ kitabı okunarak değerlendirildi. Abdulkadir Erkal’ın 2007 yılında kaleme aldığı “Âşık Sümmânî”⁶ kitabı ve yine Abdulkadir Erkal’ın 2018 yılında kaleme aldığı “Narmanlı Âşık Sümmânî”⁷ adlı eserlerindeki bütün şiirler tek tek incelenerek tasavvufî içeriği olanlar ve aynı konuyu ihtiva edenler aynı başlık altında toplanarak tezin gövdesi oluşturuldu. Bu şiirlerin ihtiva ettiği tasavvufî kavramların sözlük anlamları verildikten sonra şiirler Kur’an-ı Kerim, hadis-i şerif ve temel tasavvufî kaynaklar rehberliğinde yorumlanarak izah edilmeye çalışıldı.

Âşık Sümmânî hakkında yazılmış ve yayınlanmış bütün eserlere ulaşma ihtiyakı ile uzun bir okuma süreci geçirildi. Onunla ilgili kaleme alınan bütün kitaplara, makalelere, tezlere, bildirilere, ansiklopedi maddelerine ulaşılmaya çalışılarak şiirlerindeki duyguların daha iyi hissedilebilmesi, düşüncelerin daha iyi anlaşılabilmesi için şiirler tekrar tekrar okundu.

Şiirlerinde, deyişlerinde derin manalar bulunan Âşık Sümmânî ile ünsiyet kurmak, hissettikleriyle hislenmek için yaşadığı bölgeye gidilerek doğduğu şehir (Erzurum), ilçe (Narman) ve köy (Samikale) ziyaret edildi. Doğduğu ev ve kabri ziyaret edilerek hayatta kalan akrabalarından bir kısmı ile görüşme gerçekleştirildi. Kabri ziyaret edilerek çobanlık yaptığı alanlarda onun duyusu ve görüşü hissedilmeye çalışıldı. Sümmânî’nin pir elinden aşk badesini içtiği Ablak Taşı’nın haşmeti hayretle ve hayranlıkla temaşa edildi. Mekândan onun ayak izleri takip edilerek, gördüğü rüyanın manevî yükü altında ezilmişliği hissedilmeye çalışılarak köyüne inildi. Âşık Sümmânî adına düzenlenen şenliğe katılım sağlanarak âşıklar tarafından seslendirilen şiirleri dinlendi.

⁴ Haşim Nezihî Okay, “Âşık Sümmânî Hayatı ve Şiirleri”, İstanbul Maarif Kitaphânesi, İstanbul

⁵ Nurettin Albayrak, “Sümmânî” Timaş Yayınları, İstanbul, 2001

⁶ Abdulkadir Erkal, Âşık Sümmânî, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2007

⁷ Abdulkadir Erkal, Narmanlı Âşık Sümmânî, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018

Âşık Sümmanî'yi daha yakından tanımak amacı ile onunla aynı dönemde yaşayan, birlikte atışmalar yaptığı Âşık Zülali ve Âşık Şenlik'in doğduğu köyler ziyaret edilerek Âşık Şenlik ve Âşık Zülâlî'nin akrabalarından bir kısmı ile görüşme gerçekleştirildi. Âşık Şenlik ile Âşık Sümmanî'nin atışma yaptıkları Posof'un Özbaşı köyünde atışmaların düzenlendiği harman yeri ziyaret edilerek köy halkından bu olay ile ilgili bilgiye ulaşılmaya çalışıldı.

Tez çalışmasında Âşık Sümmanî'nin edebî şahsiyeti ve şiirinin estetiği üzerinde durulurken şiirlerinin muhtevası da incelemeye tabi tutuldu. Fakat hakikatte Sümmanî'yi Sümmanî yapan, adına bir ekol oluşmasına zemin hazırlayan, çırak yetiştirmediği halde çok sayıda âşık tarafından örnek alınmasına vesile olan ve “Âşık Sümmanî” unvanını “Sümmanî Baba” vafına çeviren dinamikler üzerinde durulmaya çalışıldı.

Sümmanî'nin şiirlerine estetik değer katan, nasihatlerine atasözü niteliği kazandıran, türkü ve deyişlerinin nesilden nesle aktarılmasına zemin hazırlayan temel unsur olarak onun rikkatli ve duygusal bir yapıya sahip olmasıyla birlikte arif bir zat olan babasının onu milli ve manevi değerler yönünden donanımlı olarak yetiştirmeye çalışmasını görmekteyiz. Şiirlerinde toplumsal ve sosyal olaylara, ferdi duygu ve düşüncelere, milli ve manevi değerlere geniş yer veren Sümmanî, manevi zenginliğini şiirleri vasıtasıyla halka yansıtarak yaşadığı çağda etkili kıldığı gibi gelecek nesillere de aktarmayı başarmıştır. Onun şiirlerini incelerken Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumî, Niyazi Mısri gibi mutasavvıf şairlerin bakış açısıyla kaleme alındığını görüyoruz. Yine onun şiirlerinde tasavvufa dair çok sayıda terim ve kavram bulunduğuna şahit oluyoruz. Bu yönü ile Sümmanî'yi Hak âşığı, halk şairi, insanları güzel ahlaklı olma yolunda eğiten irfan ve misyon sahibi bir mutasavvıf ve halk filozofu olarak değerlendirmemiz uygun olacaktır. Onun hikmetli sözleri ve nasihatleri, yaşadığı dönemin insanlarına erdemler kazandırdığı gibi günümüze de ışık tutmaktadır. Anadolu irfanı kıymet verdiği değerli şahsiyetlere saygın bir sıfat ile nitelendirmeden yalnız adları ile hitap etmeyi uygun görmemiştir. Bu münasebetle halk şairi olan Sümmanî'nin Hak âşığı olma yönü de öne çıkmıştır. Halk bir saygı ifadesi olmak üzere ona “Sümmanî Baba” sıfatı ile hitap etmiştir.

II. ÂŞIK EDEBİYATI

Âşık kelimesi Ferit Devellioğlu'na göre, Arapça sıfat olup “ışık” kökünden gelmektedir. Kelime anlamı olarak, imre, emre, birine bir şeye tutkun anlamlarına gelmektedir.⁸

Edebiyatımızda âşık kelimesini ilk kullanan ve bu konuda tartışmaları başlatan kişi “Âşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe” adlı makalesi ile M. Fuat Köprülü'dür.⁹

Nurettin Albayrak âşığı, “*kendisinin veya başkasının şiirlerini saz eşliğinde çalıp söyleyen ve halk hikâyeleri anlatan kişi*”¹⁰ olarak tanımlar. Öcal Oğuz ise farklı bir değerlendirmeye tabi tutarak Fennî, Bayburtlu Celâlî, Ruhsâtî, Nâzî ve Seyranî gibi sanatçıların saz çalmayı bilmedikleri halde önemli âşıklardan sayıldıklarını belirtmektedir. Oğuz, özellikle bir tarikata mensup olan ve Hak âşığı unvanını alan âşıkların saz çalamadıklarını ifade etmektedir. Bu münasebetle âşık olmak için sazdan ziyade sözün önemi ortaya çıkmaktadır.¹¹

Saim Sakaoğlu ise “âşık” kavramı ile ilgili kısa ve öz olarak şunları söylemektedir:

“Bu meydana çıkıp sazı ile veya sazsız bir şeyler söyleyebilen, irticali olsun olmasın, geleneğe uygun konu ve şekilleri kullanabilen kişileri "âşık" adı altında toplayabiliriz. Bu saydığımız hususiyetler, daha doğrusu ayırıcı vasıflar ise onların

⁸ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları 11. Baskı, Ankara, s.46

⁹ M. Fuat Köprülü, “Âşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe”, **Millî Teteebbûlar Mecmuası**, cilt 1, s. 5-46

¹⁰ Nurettin Albayrak, “Âşık”, **DİA**, C.3, İstanbul 1991, s.547-549.

¹¹ M. Öcal Oğuz, “**Âşık Şiiri (XVI-XX. Asır)**”, Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2 İstanbul 2007, s. 163.

ikinci bir adı olabilir: Saz çalanlar "saz şairi", hem saz çalamayan hem de irticali olmayanlar "kalem şairi", konuları dinî mahiyette olan ve Allah aşkıyla söylediğini kabul ettirebilenler ise "Hak âşığı" olarak adlandırılabilir.

Netice olarak, saz şiiri sahasında örnek veren ve bazı vasıflarıyla birbirlerinden ayrılan şairlerimizi ortak bir ad altında, "âşık" adı altında toplamayı, birbirlerine göre farklı olan vasıflarına göre ise ikinci bir ad vermeyi teklif ediyorum.”¹²

İslamiyet'ten önce ve sonra eski Oğuz kabilelerinde gördüğümüz “ozan” adlı saz şairi tipi zamanla çeşitli toplumsal etkilerle değişerek, özellikle Doğu ve Batı Anadolu'nun büyük şehir ve kasabalarında “âşık” tipine dönüşmüştür. 16. ve 17. asrın ilk yarısında yetişen âşıkların şiirlerinde halk edebiyatı unsurları sonraki dönemlere kıyasla daha fazla yer almıştır.¹³

Ahmet Talat Onay, “ozan” kelimesinin İslamiyet öncesi dönemde kullanılan bir sözcük olduğunu söyleyerek” “âşık” karşılığında kullanılmayacağını ifade etmiştir.¹⁴ Halk arasında saz şairlerine genellikle “âşık” adı verilmektedir. Bunların beşerî aşktan ilahi aşka erdiklerine ve saz çalmayı, özellikle şiir söylemeyi de ilahi vasıtalarla öğrendiklerine inanılır. Âşıkların rüyalarına giren veya bizzat görüştükleri pir, mürşit veya Hızır (a.s.) onlara şiir söylemeyi öğretmiştir.

Âşık sıfatıyla anılan ozanlar, halkın kanaatine göre “Hak âşığı” oldukları için bu ismi almışlardır. İlham kaynakları ise ilahidir. Âşıklar genellikle bir tarikata mensupturlar veya bir mürşidin terbiyesinde yetişmiş ya da pir elinden bade içmişlerdir.¹⁵ Âşıklar şiirlerini çoğunlukla doğaçlama söylerler.

Âşık edebiyatı, ilahi aşkı dinî-tasavvufî şiirlerle işler ve onu yüceltir. Bunun yanında günlük yaşamı, aşk ve sevgi duygularını konu edinerek acıları dramatik bir

¹² Saim Sakaoğlu, Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,1.Cilt, Genel Konular, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları,77, Ankara 1986, s.274-251.

¹³ Mehmet Fuat Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, Alfa Tarih, İstanbul, 2018, s237

¹⁴ Ahmet Talat Onay, **Türk Şiirlerinin Vezni**, İstanbul, 1973, s.75.

¹⁵ Köprülü, **a.g.e**, s.220

dille ifade eder. Toplumsal ve kişisel çarpıklıkları ise taşlamalarıyla dile getirir. Âşık şiirinin konusu Anadolu insanının dünya görüşü ve estetik modelleridir. Âşıklar, eserlerini sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama olarak icra ederler. Bununla birlikte “kalem şuarası” olarak nitelendirilen şairlerin yanında birden fazla özelliğe sahip olarak geleneksel kurallardan ayrılmadan şiir söyleyen halk şairlerimiz de mevcuttur. Âşıkların şiir söyleme biçimine “âşıklık” veya “âşıklama”, bağlı oldukları kurallar bütününe ise “âşıklık geleneği” adı verilmektedir.¹⁶

Âşıklık geleneğinde âşıklar doğaçlama şiir söyleyip söyleyememe, saz çalıp çalamama, atışma (veya karşılaşma) yapıp yapamama, usta-çırak geleneğinden gelip gelmeme gibi geleneksel değerlere göre kategorize edilirler. Âşıklık geleneğinin vücuda gelmesinde ve bu gelenek dairesinde yetişen âşıkların şekillenmesinde geçmişten günümüze gelen kültürel ve tarihî değerlerimizin çok önemli yeri ve kıymeti vardır. Dinî-tasavvufi halk edebiyatının oluşmasından sonra tekkelerle irtibatı bulunan ve orduda görevli olan âşıkların eski ozanların görevlerini üstlendikleri görülmektedir.¹⁷

Türk âşık edebiyatının kökleri her ne kadar İslamiyet öncesine dayandırılrsa da Hayrettin Rayman, “âşık edebiyatının” ve “âşıklık geleneğinin” Yunus Emre ile başladığını söylemektedir.¹⁸ Ahmet Kutsi Tecer’e göre “âşık” kelimesi önceleri Yunus tarzında şiir söyleyen şairler için kullanılmıştır.¹⁹ Günümüzde ise âşık, saz şairi, halk şairi gibi terimler zaman zaman birbirini yerine kullanılmaktadır. Eş anlamlı olan bu kelimelerin birbiri yerine kullanılmasında sakınca yoktur.²⁰

¹⁶ Erman Artun, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, **Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları**, C 11, Temmuz 2016, s.593-604

¹⁷ Artun, **a.g.m.**, s.593-604

¹⁸ Hayrettin Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış doktora tezi) Fırat Üniversitesi, Elâzığ, 1991, s.21

¹⁹ Ahmet Kutsi Tecer, “Karacaoğlan’a Yeni Bir Bakış” **İstanbul Dergisi**, S.111, Aralık 1954, s.14

²⁰ Mehmet Fuat Köprülü, **Türk Saz Şairleri**, C1, İstanbul, 1940, s.12

Saz şairleri şiirlerini topluluk karşısında ve irticalen söyledikleri ve atışma yapabildikleri için kendilerini klasik şairlerden üstün tutarlar. Saz şairlerinin kendilerini klasik şairlerden üstün tutmalarının diğer bir sebebi ise klasik şairlerin daha sınırlı sayıda insana hitap etmelerine rağmen onların daha geniş kitlelere hitap etmeleridir. Okuma yazma bilmediği halde yetiştiği çevrenin etkisi ve şahsi istidadı ile aruz ve klasik nazım kurallarına uygun, çok güzel şiirler yazan ümmi şairler de vardır.

Esnaf gruplarına benzer şekilde âşıklık geleneğinde de çıraklıktan başlayarak âşık kabul edilinceye kadar geçen süreçte âşıklığın kendine has aşamaları bulunmaktadır. Özellikle büyük ve meşhur âşıkların etrafında saz şairliğine meraklı ve yetenekli gençler çırak olarak toplanarak üstattan şiirlerinde kullanacakları mahlaslarını alırlar. Bu gençler âşıklıkla ilgili kaideleri öğrenip uygulamaya başladıktan sonra âşık meclislerine katılır ve uzun seyahatlere çıkarak nihayet âşık unvanını alırlar.²¹

Âşıklar şiirlerinde zaman zaman aruz veznini kullanmış olsalar da parmak hesabına dayanan hece vezni daima baskındır. Kafiye olarak çoğunlukla yarım kafiye tercih ederken, nazım şekli olarak ise türkmani, ezgi, türkü, varsağı, deyiş, kayabaşı, üçleme, mâni, koşma gibi şekilleri tercih etmişlerdir.

Kayıkçı Kul Mustafa sazı ile kahramanlık şiirleri söylerken, Dadaloğlu ve Karacaoğlu'da ise göçebe hayatının izlerini görürüz. Köylerde yetişen âşıkların dışında kasaba ve şehir muhitinde yetişenler, asker ocakları ve kışlalarda sanatlarını icra edenler de mevcuttur. Şehir muhitinde yetişenler Arapça ve Farsça kelimeler, terkipler, klasik edebiyata ait mazmunlar kullanmışlardır. Bazılarında mahlas çıkarıldığında şiir başka şaire ait zannedilecek kadar ortak muhteva ve şekiller ihtiva eder.

Tekke edebiyatı, Anadolu'da âşık edebiyatını etkileyerek âşık tarzının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Saz şairlerini anlatmak için 16. asırdan sonra

²¹ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.229

daha ziyade “âşık” kelimesinin kullanılması tekke edebiyatının etkisi ile olmuştur. Çünkü daha 13. asırdan itibaren tasavvufi hayatı benimseyen şairler, diğer şairlerden farklı olduklarını ifade edebilmek ve ilham aldıkları değerlerin ilahi özelliğe sahip olduğuna işaret etmek için “âşık” unvanını kullanmışlardır. Bunlar, şiirlerinde beşerî aşkı ve dünyevi konuları terennüm edenlere verilen şair unvanını tercih etmemişlerdir. Şiirlerini Türkçe kaleme alan tekke mensubu şairler, manzumelerine şiir demek yerine ilahî, nefes gibi tasavvufi içeriği ihtiva eden isimleri tercih etmişlerdir.

13 ila 15. asırlarda yaşayan *halk* şairlerini din ve tasavvuf şairi olarak nitelendirmek mümkündür. Zira onların sayesinde Anadolu’da dinî ve tasavvufi halk şiiri gelişmeye başlamıştır. İlhamını manevi değerlerden alan bu şiir; halkı eğitmek ve iyiyi, kötüyü, güzeli, çirkini anlatmak için yazıldığından didaktiktir. Eşrefoğlu Rumî, Yunus Emre, Hatayî, Kul Himmet ve Pir Sultan Abdal bu gaye ile şiir yazan âşıklarımızın başında gelmektedir.²²

16 ila 17. asırlarda kültürel açıdan ve maddi-manevi yönden gelişmiş olan tekkelerin yaydığı tasavvufi havanın etkisiyle kendini geliştirerek büyük vilayetlerde yaşayan âşıklar, daha dar çevrelerde (aşiretlerde, köylerde) yetişmiş olan önceki saz şairlerinin kullandığı ozan kelimesi yerine âşık kelimesini tercih etmişlerdir. Gerçekte o dönemin saz şairleri mutlaka bir tarikata mensup bulunuyorlardı.²³

Abdulkadir Karahan, âşık edebiyatının sınırlarını Anadolu ve Rumeli’ye hatta Azerbaycan’a kadar genişletmektedir. Karahan, bu alanda ortaya konulan ürünlerin çoğunlukla manzum olarak kaleme alınmasına rağmen bazen de nazım-nesir karışımı yazıldığını ifade etmektedir.²⁴

²² Rayman, “Âşık Sümânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili”, (Yayınlanmamış doktora tezi), s.29

²³ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.240

²⁴ Abdulkadir Karahan, **Âşık Edebiyatı, DİA**, C.3, İstanbul,1991, s.550-552

A. Âşık Tarzı Halk Şiirinde Klasik Edebiyat Unsurları

Âşık edebiyatı ile divan edebiyatı arasında dil ve üslup yönünden farklılıklar vardır. Âşık edebiyatını oluşturan ve geliştiren kaynaklar ile divan edebiyatının beslendiği kaynak, çevre, kullandığı dil ve üslup doğal olarak farklıdır. İcra alanı itibariyle halkla iç içe olan ve ortaya koyduğu ürünlerde konuşma dilini kullanmayı tercih eden âşıklar, halk dilini en yalın şekliyle kullanırlar. Bu yönü ile âşık edebiyatı, Türk dilinin ve kültürünün gelişerek gelecek nesillere aktarılmasında çok önemli rol üstlenmiştir. İslâm inancına bağlı âşıkların eserlerini ortaya koyarken Arapça ve Farsça'nın etkisinde kalmaları doğaldır. Bununla birlikte âşıkların yabancı öğeleri millileştirme hususundaki etki ve katkıları oldukça fazladır.²⁵

Âşık tarzı edebiyatta iç unsurlar (mecazlar, mefhumlar, üslup, dil) ve dış unsurlar (şekil ve vezin) bakımından klasik şiir, etkisini 14. asırdan başlayarak 19. asrın ikinci yarısına kadar kuvvetlendirerek göstermiştir. 18 ve 19. asır saz şairlerinden aruz veznini tercih eden sanatçılar bu veznin hece ölçüsüne yakın duran ve kullanım açısından kolaylık sağlayan vezinlerini tercih etmişlerdir. Klasik edebiyatın nazım şekilleri arasında yer alan gazel, murabba, müstezat, muhammes, müseddes âşıklar tarafından da kullanılmıştır. Gazellerin bestelenerek terennüm edilme özelliği bu nazım şeklinin âşıklar tarafından da tercih edilmesine sebep olmuştur. Murabbalar ise hece ölçüsünün bestelerine göre türkmani, türkü adı alan dörtlüklerinin etkisi ile daha 14. asırdan itibaren klasik Türk şiirinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bestelenmek için yazılan manzumeler, genellikle bu şekilde yazılmıştır. 14 ve 16. asır metinlerinde murabba bağlamak tabiri “türkü bestelemek” manasında kullanılmıştır.²⁶ Klasik şiir unsurlarının âşık edebiyatını etkileyen bölümü, geniş halk kitlesinin zevkine en çok hitap eden unsurlarıdır.

16. asır klasik edebiyatında yer alan ve bu edebiyatın mensubu şairler tarafından tercih edilen “muamma” ve “lugaz” sonraki asırlarda âşıklar arasında da

²⁵ Karahan, **a.g.m.**, s.551

²⁶ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.242

giderek artarak benimsenmiştir. Özellikle 19. asırda âşık meclislerinde “muamma salmak” önemli bir ritüel haline gelmiştir. Fakat, klasik şiirde birbirinden tamamen ayrı olan bu iki sanat türü âşık edebiyatında tek bir ad altında “muamma” olarak devam etmiştir. Yine diğer milletlerin sözlü edebiyat ürünlerinden olan “bilmece ve karşılıklı bilmece söyleme” geleneği, Türk milletinin sözlü edebiyat ürünleri arasında önemli bir yer edinerek divan şairleri ve halk şairleri tarafından sevilerek kullanılmıştır.²⁷

Fuat Köprülü, âşık edebiyatının halk edebiyatı ile klasik edebiyat arasında aracı bir mahiyeti ve fonksiyonu olduğunu ifade eder. Köprülüye göre âşık edebiyatı, sadece edebiyat tarihi değil, edebî sosyoloji açısından da klasik edebiyat ürünlerinden daha geniş bir alanı ve halk kitlesini etkilemiştir. Köprülü, âşık edebiyatının önemi bilindiği takdirde klasik edebiyatımızın tarihini bugünkü tarih değerlendirmelerine uygun tarzda inceleme imkânı bulabileceğimizi söylemektedir. Edebiyatımız, hatta manevî kültür tarihimizin birçok önemli meselesini, ancak âşık edebiyatının sağlam usullerle incelenmesi sayesinde öğrenebiliriz. Çünkü âşık edebiyatı bir yönü ile toplumsal tabakalar arasındaki etkilenmeleri yansıtmaktadır. Büyük şehirlerden en ücra köylere ve mezralara kadar Türk memleketinin her yerinde muhtelif halk tabakaları arasına girmeyi başaran âşık edebiyatı ihtişamlı zengin konaklarda olduğu kadar fakir köy kahvehanelerinde de rağbet görmüştür.²⁸

17. asır Osmanlı sosyal hayatını en ince renklerine ve teferruatına kadar anlatan Evliya Çelebi, o devirde âşıkların çok kıymetli olduğunu belirterek sosyal hayatta onlara verilen değeri seyahatnamesinde dile getirmiştir. Evliya Çelebi, İstanbul’dan Bursa’ya giderken Mudanya kayığında âşıklara özel bir âlemi anlatıyor ki bu bilgi o tarihte âşıklara ne kadar çok rastlandığını göstermesi yönüyle dikkate değerdir.

Âşık edebiyatının eski mahsullerinden şimdiye kadar görülen eserler en çok 17. ve 18. asra ait olanlardır. Halkımız, âşıkları ve âşık edebiyatını sevmiş, onlara hürmet etmiştir. Millî vezinle yalın ve deruni ilahiler kaleme alan mutasavvıf şairler millet

²⁷ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.243

²⁸ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.247-251

nezdinde ne kadar takdir görmüşse âşıklar da o kadar saygıyla karşılanmışlardır. Âşık Ömer, Âşık Garîbî, Gevherî ve daha sonraları Dertli, Osmanlı memleketinin her tarafında önem kazanmış, şiirleri geniş halk kitleleri tarafından benimsenmiştir. En mühim musiki fasıllarında bile mahallî türküler ve âşık tarzı ile söylenen şiirler sevilmiş, değer görmüştür. Acem nakışlarından zevk alanlar, aynı derecede âşıkların divanlarını, koşmalarını ve türkülerini de zevkle dinlemişlerdir. Halkın gönlünde yer tutan Âşık Ömer gibi değerli halk şairlerini konu edinen efsaneler oluşmuş, keramet ve menkıbeleri anlatılmaya başlanmıştır.²⁹

Âşık tarzı Sultan 3. Selim'in ve Sultan 2. Mahmut'un musiki cemiyetlerinde dahi rağbet görmüştür. Bu tarz şiirler ümmilerden en yüksek âlimlere kadar her kesimden insanın manevî duygularına ve düşüncelerine hitap etmektedir. Âşıklar arasında geleneksel olarak devam eden bir bilgiye göre Sultan Mahmut zamanından, Sultan Abdulaziz'in son devirlerine kadar diğer esnaf teşkilatları gibi âşıkların da muntazam teşkilatları ve esnaf loncaları gibi loncaları vardı. Âşıkların başkanı devlet tarafından kabul edilmiş ve "Âşıklar Kethüdası" unvanı ile anılmıştır. Sultan Mahmut gibi Sultan Mecit ve Sultan Aziz'in de âşık fasıllarından hoşlandıkları bilinmektedir. İstanbullu Âşık Hüseyin Baba, hicri 1250 (miladi 1834-1835) yılından itibaren yirmi sekiz sene Tavuk Pazarı Âşıklar Cemiyetinde reislik görevinde bulunmuştur. Çöğür çalmaktaki hüneriyle Sultan Mecit ve Sultan Aziz zamanlarında sarayda hizmetli otuz üç âşıktan sorumlu olarak on üç sene hizmet etmiştir. Beşiktaşlı Gedâyî Baba ise Sultan Aziz'in meclisinde âşıklara başkanlık etmiştir.³⁰

Erman Artun, âşıklar hakkında elimizde yeterli bilgi olmadığını ifade etmektedir. Şerîye sicillerinde âşıklar hakkında çok kısa bilgiye rastlanmakla birlikte, seyahatnamelerde de âşık adına rastlandığını ifade etmektedir. Ona göre Bektaşî

²⁹ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.277-282

³⁰ Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları 1**, s.284

tekkelerinde tutulan defter ve cönklerin yanında şairnameler de âşıklar hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.³¹

Elçin'e göre ise sözlü geleneklerle, cönklerle, âşıkların hafızaları ve bazı tarihi kayıtlarla bilgi edinebileceğimiz saz şairlerinin ilk devirleri hakkında elimizde fazla bilgi yoktur. Divan edebiyatı mensuplarının tezkirelerinde âşıkların biyografî ve eserlerine yer vermemeleri sebebiyle 16. asır saz şairleri 3-5 şiiri ile tanınmak zorunda kalmakla birlikte bu asır saz şairleri arasında, Kerem Dede, Karacaoğlan, Öksüz Ali, Kul Mehmet, Bahşî, Hayalî, Koroğlu ve Kul Çulha gibi isimler öne çıkmıştır. Birçoğu asker ocağına mensup olan bu dönemin saz şairleri; destan, türkü, ağıt, koçaklama gibi tür ve şekillerde eser vermişler fakat şiirleri teknik olarak zayıf kalmıştır. Elçin bu dönemi Türk saz şiirinin hazırlık devresi olarak nitelendirir. Ona göre 17. asır saz şiiri yetiştirdiği şairlerin nicelik ve niteliği açısından en zengin devirdir. Bu dönem sanatçıları halk şairi vasfını kaybetmeyerek divan şiirinin zevk ve estetiğinden oldukça fazla unsur almışlardır.³²

Bu dönemin önemli isimleri arasında Âşık Ömer, Kâtibî, Gevherî, Kâtip Ali, Kayıkçı Kul Mustafa, Karacaoğlan, Âşık Şâhinoğlu, Gazi Âşık Hasan, Benli Ali, Âşık Mehmet Üsküdarî, Âşık Halil gibi sanatçıları sayabiliriz.

Elçin'e göre saz şairleri açısından 17 ile 18. asırları kıyasladığımızda 18. asırda büyük âşıklar yetişmemiştir. Bu dönem sanatçıları arasında Levnî, Kaba Sakal Mehmet, Kıymetî, Nûrî, Mecnûnî, Ermeni Vartan'ı sayabiliriz.

19. asra gelindiğinde saz şairlerinin bir kısmı saz çalmayı bırakarak "kalem suarası" adını almış ve keyfiyet bakımından 18. asır şairlerinden daha iyi hâle gelmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde 2. Mahmut'un âşıkları korumasının payı büyüktür.³³ Bu dönem şairlerinde divan edebiyatının etkisi oldukça fazla görülür. Dönemin önemli sanatkârları arasında Dertli, Bayburtlu Zihni, Tokatlı Nuri, Seyranî,

³¹ Artun, **a.g.m.**, 534-604

³² Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları ,13.Baskı, Ankara, 2014, s.10

³³ Karahan, **a.g.m.s.**551

Erzurumlu Emrah, Sümmânî, Ruhsâtî, Celâlî, Muhibbî ve aşiret çevresinde ün yapmış Dadaloğlu, Beyoğlu, Deliboran, Seyyit Osman gibi isimleri sayabiliriz.³⁴

Tanzimat dönemine gelindiğinde matbaanın yaygınlaşması, okulların sayısının artması, yolların yapılması ve daha sonraki yıllarda radyo ve televizyonun kurulması, teknik imkânların gelişmesi âşık tarzı şiir geleneğinin yaygınlaşmasını müspet yönde etkilemiştir. Bu dönemde yetişen; İrşadî, Meslekî, Talibî, Dizârî, Karamanlı Gufranî gibi sanatkârlar dikkate değer şahsiyetlerdir.

Elçin, son dönem sanatçıları arasında Âşık Ali İzzet ve Âşık Veysel'in de keyfiyet bakımından 17. ve 19. asır sanatçılarıyla aynı değerde olduğunu ifade etmektedir.³⁵ Abdulkadir Karahan ise bu isimlere ilave olarak Kağızmanlı Hıfzî, Posoflu Müdâmî, Bayburtlu Celâlî, Ardanuçlu Efkârî, Yusufelili Huzurî'yi de zikretmiştir.³⁶

Elçin, âşıklarımıza sosyal bir görev yükleyerek onlar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Önceleri şehirlerde Bektaşî, köylerde Alevi olarak bilinen ve Bektaşî fikir ve zevkenden uzaklaşarak prafan mahiyette halk dili ile eser veren bu şairler, ya kendi şiirlerini veya diğer âşıkların şiirlerini, köy, kasaba ve şehir muhitlerindeki ayrı biçim ve şekildeki sazlarının yardımı ile türlü türlü ezgilerle dinleyici kitlelerine ulaştıran insanlardır. Bu vasıfları ve genellikle seyahat etmeleri sebebi ile eski ozanları hatırlatarak, düşman önünde, ordu saflarında söyledikleri destanlarla askerlere cengâverlik ve kahramanlık ruhu aşılamışlardır.”³⁷

Âşıklığın kendine has geleneği, kuralları ve terminolojisi vardır. Âşıklar bu geleneğe bağlı kalarak sanatlarını icra ederler. Âşıkların, dinleyicilerine takdim ettikleri eserler hikâye ve şiir olmak üzere ikiye ayrılır.

³⁴ Elçin, **a.g.e**, s.11

³⁵ Elçin, **a.g.e**, s.11

³⁶ Karahanlı, **a.g.m**, s.551

³⁷ Elçin, **a.g.e**, s.10

18. asırda yaşamış olan Âşık Kâmil, önceleri basit ve önemsiz bir uğraş olarak saz çalıp söylediğini, fakat daha sonra âşıklık sanatının zor olduğunu anladığını ifade etmektedir. 19. asrın önemli âşıklarından Çıldırlı Âşık Şenlik ise, “*âşıklık ilmini ne bilersen sen*” diyerek âşıklığı bir ilim olarak telâkki etmekte, âşıklığın basite alınamayacağını, kuralları olduğunu ve herkesin âşık olamayacağını ifade etmektedir.³⁸

Hak âşıklarına “badeli âşık” denilmektedir. Badeli âşıklar gördükleri rüya sonucunda âşık olmuşlar ve âşıklıkları ilahi bir işaretle başladığı için şiirlerinde tasavvufî konuları işlemişlerdir. Kayıkçı Kul Mustafa bir dörtlüğünde Kâtibî ve Gedâyî gibi şairlerin de Hakk’ın emri ile dile geldiklerini, bu yönleriyle kendisine benzediklerini ifade etmektedir:

“Bir canım var, o da yoluna feda

Affolsun günahım sen eyle dua

Kuloğlu, Kayıkçı, Kâtibî, Gedâyî

Hakk’ın emri ile dile gelmiştir”³⁹

Sümmânî ise “*Hakk’a yarar âşık*” ifadesi ile badeli Hak âşıklarını işaret etmektedir. Âşıklık geleneğinde ve âşıklar arasında “Hak âşığı” olmak itibarlı bir durum kabul edilir. Bu sebeptendir ki badeli âşık olan Sümmânî tevazu göstererek kendisinin gaflet içinde olduğunu, Hâk âşığı olmadığı için kendisini irfan meclisine lâayk saymadığını ifade etmiş, bu yüzden ahir zamanın gelmesinden korktuğunu⁴⁰ söylemiştir.

Şiirlerini din dışı konularda söyleyen Karacaoğlan dahi sözler âşıkların ağzından çıksa da söyletenin Hak olduğunu “*Yaradan söyletir dillerimizi*” mısrası ile dile getirmektedir.

³⁸ Cafer Özdemir, “Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.17, 2011, s. 132

³⁹ Cahit Öztelli, **Dertli-Seyrânî**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1974, s.327

⁴⁰ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.220

“Kalem şairi” ifadesi saz çalmadığı hâlde Türk halk şiiri geleneğine uygun tarz ve şekilde (aruz ve hece ölçüsü ile) şiir yazan halk şairleri için kullanılır. “Meydan şairleri” ise halkın içinde sazları eşliğinde irticalen şiir söyleyen halk şairleri için tercih edilen bir tabirdir.

B. Âşıkların Özellikleri

Âşık olmak ve bu unvan ile anılmak için sadece söz ve sazın yeterli olmadığı bir gerçektir. Erzurumlu Emrah, “*Saz ü sözle asla şairlik olmaz / Onda birkaç türlü hüner olmalı*” diyerek bu gerçeği dile getirmiştir. Karacaoğlan’a göre âşıklar yalan söylememeli ve kibir gibi kötü huylardan uzak durmalıdır.

Sümmânî, âşıkların saz eşliğinde “nasihatname” tarzında söyledikleri öğütlerinin tutulması gerektiğini ifade eder. Âşıkların halkı eğlendirme görevleri yanında “bilge tipi” özellikleri ile öğüt de vermeleri gerekir. Âşıklar dünya malına önem vermez ve onlarda altın gümüş bulunmaz. Bu durumu Sümmânî, “*Güzellerde insaf bizde sim ü zer / Ne kışın bulunur ne yazın bulunur*” mısraları ile dile getirmiştir.

“Kalkın verin bu âşığın sazını

Nasihat eyleser tutun sözünü

Ejderha misali açmış ağzını

Korkarım yutacak yer beni beni”⁴¹

Dörtlükte Sümmânî, âşığın sazı ile nasihat ettiğini ve halk tarafından bu nasihatlerin tutulması gerektiğini söylerken, kendisi de dünyanın geçici olduğunu topraktan geldiğimizi, öldükten sonra tekrar toprağa gireceğimizi vurgulamaktadır.

⁴¹Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.196

C. Âşıklık Geleneğinin Unsurları

1. Bahşiş

Saz şairleri ellerinde sazları diyar diyar gezer ve geçimlerini saz çalmaları neticesinde kazandıkları bahşişler ile sağlarlar. Âşıklar bu bahşişi ya saz çaldıkları kalabalıklardan ya da sazları ile kendisini övdükleri bölgenin ileri gelenlerinden alırlar.

2. Cönk

Halk şairlerinin şiirlerinin yazılı olduğu ve aşağıdan yukarıya açılan defterlere “cönk”, soldan sağa veya sağdan sola açılanlarına ise “mecmua” adı verilmektedir.⁴² Cönklerde çeşitli şairlere ait koşma, semai, varsağı, halk hikâyeleri ve destanlar yer alır ki bu özellikleri ile cönkleri halk şiiri antolojisi olarak görmemiz mümkündür.⁴³

3. Destan Söyleme

Türk halk şiirinde âşıkların savaş, göç, kahramanlık ve doğal afetler karşısında koşma tarzında yazdıkları uzun şiirlere destan adı verilmektedir. Özkul Çobanoğlu, destanı “*konu sınırlaması olmaksızın âşık tarafından destan yapmaya değer bulunan bir vakayı, bir cismi veya kavramı hikâyeye ederek anlatan ve sözlü kültür ortamında, âşığın ele aldığı konuyu anlatım tutumuna bağlı olarak geleneksel âşık havaları eşliğinde icra ettiği nazım türü*” şeklinde tarif etmektedir.⁴⁴

Destanlar, sanat yapma gayesi güdülmeden yazıldığı için çok fazla bilimsellik yüklememek kadıyla âşık şiirleri arasında sosyal ve tarihi gerçekleri anlatmada kaynak görevi görebilirler.

⁴² Şükrü Elçin, “Cönkler ve Mecmualar Üzerine”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, C1, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 11

⁴³ Özdemir, **a.g.m.**, 136

⁴⁴ Özkul Çobanoğlu, **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2021, s.23

4. Gurbet

Gurbet, sıla özlemi ve gurbette çekilen sıkıntılar Türk halk şiirinde işlenen konuların başında gelmektedir. Âşıklık geleneğinde âşıklar, başlıca iki sebepten gurbete çıkarlar. Birincisi geçimini temin etmek isteyen âşık, sazını eline alır ve dolaştığı beldelerde halka ve bölgenin ileri gelenlerine methiyeler söyleyerek karşılığında bahşiş kazanır.

İkincisinde ise âşiğe rüyasında bir bade (dolu) içirilerek sevdiği gösterilir. Âşık uyanınca kendisine gösterilen sevgiliyi bulmak ve ona kavuşmak için gurbete çıkar ve diyar diyar dolaşır. 19. asır sanatçılarından Âşık Dertli, gurbete çıkma sebebi olarak “kısmetini toplamak” niyetini göstermiş, gurbette çektiği sıkıntıları şöyle dile getirmiştir:

“Gâhi sail gibi düştüm yollarda

Gâh Mecnun kıyafet gezdim çöllerde

Bir kısmet cem' ine gurbet illerde

Çok meşakkat çektim, çok yaralandım”⁴⁵

Şair, gurbet ellerde tanınmadığı için bir dilenci gibi muamele gördüğünü, elbiselerini yenileme ve yıkama imkânı bulamadığı için hırpani bir kıyafetle dolaştığını fakat kısmetini bulmak için bu seyahati yapmaya mecbur olduğunu ifade etmektedir.

5. Himaye

Klasik Türk şiirinde olduğu gibi Türk halk şiirinde de yörenin ileri gelenlerinin ve saygın kişilerinin âşıkları himaye ederek ihtiyaçlarını karşılamaları âşıklık geleneği olmuştur. Âşıklar kendilerini himaye eden, maişetlerini karşılayan bu kişileri şiirlerinde övmüşler, onlara methiyeler dizmişlerdir.⁴⁶

⁴⁵ Fuat Köprülü, **Türk Saz Şairleri**,1-5, Millî Kültür Yayınları, Ankara, 1962, s.799

⁴⁶ Özdemir, **a.g.m**, s.138

6. Kahvehane

Türk toplumunun geleneksel yapısında yer alan kıraathaneler (kahvehaneler); siyasi, sosyal ve güncel olayların paylaşıldığı, arkadaşlık ilişkilerinin kurulduğu, insanların boş vakitlerini dostlarıyla geçirip onlarla iletişim kurduğu sosyal mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskiden kahvehaneler sadece çayın ve kahvenin içildiği yerler olarak değil, buraya gelen insanların hoşça vakit geçirmelerine imkân sağlayan mekânlar olarak da işlev görmekteydi. Âşıklar burada destanlar, türküler söyleyerek, hikâyeler anlatarak sanatlarını icra ederlerdi. Özkul Çobanoğlu, kahvehanelerin âşık tarzı şiir geleneğinin oluşmasında ve bağımsız bir mahiyet kazanmasında çok önemli bir rolünün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷

7. Karşılaşmalar (Atışmalar)

Bir dinleyici topluluğu huzurunda, iki veya ikiden fazla âşığın sazlı sözlü deyişmelerine, atışmalarına ve imtihan olmalarına “karşılaşma” denir. Çeşitli kuralları olan karşılaşmalarda söz öncelikle yaşlı, usta veya misafir olan âşığa verilir. Karşılaşma yapan âşıklar deyişlerine dinleyicilerin veya âşıkların belirlediği ayak (kâfiye) ve konuyla başladıktan sonra birbirlerine sorular, muammalar sorarak cevabını isterler.⁴⁸

Dilâver Düzgün; atışmanın, rakip âşığı hedef alan ve şairlik yönünden onun zayıf olduğunu kanıtlamaya çalışan bir mahiyeti olduğunu ve rakiplerin birbirini yenebilmeleri için zaman zaman muhatabını tahkir eden, küçük düşüren şiirlerin söylenebileceğini ifade etmektedir.⁴⁹ Atışmalar, belli kurallar çerçevesinde icra edilir. Âşıklar aynı ayakla sırasıyla birer dörtlük söylerler. Âşık Seyranî atışmaları “*meydanda koçların tokuşmalarına*” benzetirken Âşık Şenlik; atışmayı, “imtihan” olarak nitelendirmekte ve bu imtihana hırs ile gelerek kibirlenmenin doğru olmadığını ifade etmektedir. Ezanda “haydi namaza” anlamını veren “*Hayyalesselâ*”

⁴⁷ Çobanoğlu, **a.g.e**, s.130

⁴⁸ Özdemir, **a.g.m**, s.139

⁴⁹ Dilaver Düzgün, **Âşık Edebiyatı**, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Editör, M. Öcal Oğuz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2006, s, 2004

sözü saz şairleri arasında “*İşte meydan, isteyen buyursun!*” anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade ile âşıklar birbirlerine meydan okumuş olurlar.⁵⁰ Sümmânî de bu sözün kısaltılmış şekli olan “*essela*”yı aynı anlam ve içerikte kullanmıştır.

“Kimi mahzun kimi memnun

Kimi mahrum kimi mahzun

Bu demde cürayı kanun

Çalana esselâ bugün”⁵¹

Atışmalarda âdet olarak yenen şair yenilen şairin sazını alır. Sazı alınan şair sazını vermekle rakibinin ustalığını ve kendisinden üstün olduğunu kabul etmiş olur. Mağlup olan âşığın sazını galip gelene vermesi, yenen âşıkları ilan etmek için âşıklık geleneğinde icra edilen bir ritüeldir. Bu durum mağlup tarafın sanatını bırakması gerektiği anlamına gelmemektedir.

8. Mahlas

Âşık şiirinde şairlerin kullandıkları takma ad “mahlas” şeklinde ifade edilmektedir. Âşıkların mahlas alması üç şekilde gerçekleşir. En yaygın olan uygulama, âşığa ustasının mahlas vermesidir. İkinci şekilde âşığa rüyasında “pir” tarafından mahlas verilir. Üçüncü türde ise bazı âşıkların şiirlerinde bizzat kendi seçtikleri mahlasları kullanmaları şeklinde gerçekleşir.⁵²

9. Meddahlık (Halk Hikâyesi Anlatıcılığı)

Klasik halk hikâyesi ve kahramanlık hikâyelerini âşık fasıllarında anlatan saz şairleri, bu özellikleri ile büyüklerin meclislerinde veya halkın huzurunda hikâye anlatıp taklit yaparak onları eğlendiren meddahlara benzemektedirler. Saz çalmasını bilen âşıklar anlattıkları hikâyeyi saz eşliğinde söylerken saz çalmasını bilmeyenler

⁵⁰ Öztelli, **a.g.e**, s102

⁵¹ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.360

⁵² Düzgün, **a.g.e**, s.193

ellerinde tuttıkları asayı kullanarak ve taklit yeteneklerini ortaya koyarak çeşitli hikâyeler anlatırlar.

Meddahlar, boyunlarındaki yemeniyi kullanarak çeşitli ses taklidi yapan, canlandırdıkları kişileri yörelerinin ağzı ile konuşuran ve anlattıkları hikâyeler ile halkı sadece eğlendirmeyip aynı zamanda düşündürerek ibret almalarını sağlayan sanatçılardır. Halk şairlerinin şiirlerinde meddahlar “hikâye anlatan kişi” olarak nitelendirilmektedir.

10. Muamma Asma

Âşık fasıllarında âşıkların yeteneklerini, sezgi güçlerini, kültürel birikimlerini ölçmek amacıyla şiir biçiminde yazılan ve cevabı beklenen bilmecelere “muamma” denir. Fuat Köprülü, âşıklık geleneğinin son kısmında bulunan muamma tarzının klasik Türk edebiyatından âşık tarzı şiir geleneğine geçtiğini söyler.⁵³ Umay Günay ise muamma geleneğinin Anadolu’da icra edilen fasıllarda “askı” olarak isimlendirildiğini ve bu sebeple halk edebiyatı geleneği içinde bulunan bilmecedan geldiğini belirtmektedir.

11. Rüya Motifi ve Bade İçme

Âşık tarzında âşıkların şiire başlama yollarından birisi de rüyalarında “pir” elinden bade (dolu) içmeleridir. Rüyasında bade içen kişi eğer saz çalmasını bilmiyorsa uyandığında saz çalmayı öğrenmiş ve irticalen şiir söylemeye başlamış olduğunu görür. Rüyasında bade içen âşığa aynı zamanda sevgilisi de gösterilir. Âşık, bu sevgiliyi bulmak, ona kavuşmak için elinde sazı diyar diyar dolaşır. Âşıklığın önemli bir ritüeli olan rüyada bade içme olayı ile ilgili olarak Umay Günay şu görüşleri belirtmektedir:

“Âşık, edebiyatında şekil değiştirmeye sebep olan rüya motifi iki şekilde yaşamaktadır. Birinci olarak halk hikâyelerinde kalıplaşmış asıl tipe uygun ve bütün hikâyelerde aynı unsurları muhafaza ederek ortaya çıkmaktadır. Yaşayan âşıkların

⁵³ Köprülü, *Türk Saz Şairleri I-V*, s.41

hayat hikâyelerinde ise şekil değiştirmeye sebep olmakla beraber, âşık hikâyelerinde olduğu gibi âşıkların hayatını bir sevgiliye bağlamamaktadır. Yaşayan âşıklarda bu motif onlara sanatçı kimliği kazandırmaya yardımcı olmaktadır.”⁵⁴

Bade, âşığa rüyasında “er dolusu” veya “pir dolusu” olarak sunulur. Er dolusu içen âşıklar genellikle yiğit ve kahraman olurken pir dolusunu içenler, Süm mânî gibi sevdalara düşerek sevgilisine kavuşmak için diyar diyar gezerler. Âşıklar seyahatlerde türlü sıkıntı ve cefalara katlanarak manevi yönden olgunlaşırlar. Bu olgunlaşma nihayetinde âşığı erdirerek âşığın mecazi aşktan ilahî aşka geçmesine vesile olur.

12. Saz

Âşık edebiyatı saza ve söze dayanan bir edebiyat olmasına rağmen, saz çalamadığı halde meramını sadece söz ile ifade eden âşıklar da mevcuttur. Sözün sazla birlikteliği estetik yönden sözü güzelleştirdiği gibi tesirini de arttırmaktadır. İslamiyet’ten önce ozanların çaldığı kopuz İslamiyet’ten sonra âşıkların elinde saza dönüşmüştür.

Dadaloğlu, âşığın sazı eline alıp çalmasını sevdiğinin sesini duyan yiğidin duygularıyla bir tutmaktadır. Yiğidi, sevdiği kişi; âşığı ise elindeki sazı coşturmaktadır. Âşık; gamını, kederini, hüznünü, sevincini, mutluluğunu, üzüntüsünü sazı ile dile getirir. Halka nasihat etmek isteyen, onlara iyiliği gösterip kötülükten uzaklaştırmak düşüncesinde olan âşık bu meramını da sazı ile dile getirir.

Âşıkların kullandığı sazlar fonksiyon olarak aynı vazifeyi görse de zaman ve mekâna göre isimlerinde değişiklikler olmuştur. Tambura, rebap, kopuz, ıklığ, çoğur, dutar, bozuk, bağlama, şeştar, dombıra, halk ozanlarının ve âşıkların kullandığı başlıca saz çeşitleridir.

Âşıklar; şiir meydana getirir, usta-çırak ilişkisini sergilemede, muamma çözmede, deyiştirmelerde ve hikâyeye anlatırken genellikle saz kullanmaktadırlar.

⁵⁴ Umay Günay, **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 132

Özellikle atışmalarda saz sözün etkisini arttırmakta, âşığa söyleyeceği söz için zaman tanımaktadır. Saz aynı zamanda dinleyenin ilgisini çekmede müspet etkiye sahiptir.

Sümmânî, sazının nemi olduğu için perde tutmadığını, bu sebeple telinin değiştirilmesi gerektiğini vurgulayarak, sazın âşığın sanatını icra ederken ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur:

“Canım kurban olsun mert oğlu merde

Siz beni bu yerde uğrattız derde

Sazımız nem almış tutmuyor perde

Birazdan koşalım tel yavaş yavaş”⁵⁵

13. Usta Çırac İlişkisi

Âşıklıkta âşık adayının geleneği öğrenip uygulamasının en temel yolu usta-çırac ilişkisidir. Çırac olan âşık, ustasını izleyerek âşıklık geleneğine ait bütün kuralları öğrenmeye çalışır. Ustasının yanından ayrılmayan çırac, onun sanatını ortaya koyduğu ortamlarda bulunarak kuralları bizzat müşahade eder. Çırac, ustasından onay alınca çalıp söylemeye başlar. Bu onun belli seviyeye geldiğinin işaretidir. Bu seviyeye gelen çırağın ustası, onun halkın karşısında doğaçlama şiir söyleme meziyetini geliştirmeye başlar. Usta ve çırac birbirleri için övünme vesilesidir ve aralarındaki ilişkide sevgi-saygı esastır. Usta, çırac tarafından seçildiği için; çırac ise ustası tarafından kabul gördüğü için iftihar eder.⁵⁶

Âşık Şenlik’in söylediği “*Ustasından ders alanlar yol bilir erkân bilir.*” sözü, bir usta elinde yetişen âşığın yetkinlik kazanacağından ve âşıklığa ait kuralları öğreneceğinden âşıklar meclisinde kabul göreceğine işaret etmektedir.

Âşıklar kendilerini yetiştiren ustaya şükranlarını sunmak adına şiir meclislerinde kendi şiirlerini okumadan önce ustasına minnet duygularını dile

⁵⁵ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.308

⁵⁶ Düzgün, *a.g.e.*, s. 193-194

getirerek ona ait bir şiir okurlar. Buna “*usta malı satma*” ya da “*usta malı söyleme*” denir.⁵⁷

Dertli, âşıklık geleneğini bilmeyen bir âşığı, usta malı şiirler söyleyerek sanat icra etmeye çalıştığı için eleştirirken usta malı şiir söyleyen âşığın âşıklık geleneğini ve kurallarını bilmediğini ve bu konuda yeteneği olmadığı halde ustasının şiirlerini söyleyerek başköşeye geçip hakkı olmadığı halde övündüğünü söylemektedir:

“Ben senin aslından aldım haberi

Âşıklık bilmezsin, densizlenirsin

Nafile söyleyip usta eş’ arı

*Geçip üst yanlara şahbazlanırsın”*⁵⁸

Âşıklar, eserlerini hikâye ve şiir tarzında ortaya koyarak hem nazım hem de nesir şeklinde eserler vermektedirler.

D. Âşık Edebiyatı Nazım Şekilleri

1. Koşma

Genellikle 8’li ve 11’li hece ölçüleriyle kurulan ve nazım birimi olarak dörtlüklerden teşekkül eden koşmanın kendine özgü kafiye örgüsü bulunmaktadır. Saz ustalarının en güçlü ve en güzel eserlerini bu türde verdikleri söylenebilir. Koşmalar yapılarına göre yedekli, musammat ve düz koşma şeklinde tasnif edilirken ezgilerine göre ise Acem Koşması, Bülbül, Ankara Koşması ve Bayındır Koşması şeklinde sınıflandırılır. Cinaslı kafiyelerle kurulan ve daha ziyade Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerindeki saz şairlerinin terennüm ettiği koşmalara “tecnis” adı verilir.

⁵⁷ Özdemir, **a.g.m.**, s.146

⁵⁸ Köprülü, **Türk Saz Şairleri I-V** s.809.

- a. **Musammat koşma:** 6+5 şeklindeki duraklardan meydana gelen ve ölçü olarak on birli hece ölçüsü ile oluşturulan koşmanın duraklarında da kafiyelenmesiyle meydana gelen koşma şeklidir.
- b. **Ayaklı koşma:** 6+5 duraklı musammat koşmanın ilk dörtlüğünde ikinci ve dördüncü dizelerden, diğer dörtlüklerde ise dördüncü dizeden sonra beş heceli bir dize eklenmesiyle oluşturulan koşma türüdür.
- c. **Zincirleme koşma:** Koşmanın her dörtlüğünün son dizesindeki ayağın daha sonraki dörtlüklerin ilk mısrasının başında tekrarlanmasıyla meydana gelen koşma şekline zincirleme koşma adı verilir. Bu koşma türü ayaklı olarak da oluşturulabilmektedir

2. Türkü

Türk kelimesinden oluşturulmuş olan türkünün nazım şekli koşma ile benzerlik arz etmektedir. Koşma ile arasındaki en mühim fark ise ezgisidir. Ezgi bakımından usullü olanlara “kırık hava”, usulsüz olanlara ise “uzun hava” adı verilir.

3. Divan (Divani)

Saz şairleri, aruz vezniyle kaleme aldıkları şiirleri daha ziyade divan şekliyle yazmışlardır. Aruzun “fâilâtün/filetin/fâilâtün/fâilün” kalıplarıyla yazılan şiirleri saz şairleri “divani” veya “divan” ismi ile adlandırmaktadırlar. Divanlar kendilerine mahsus bir ezgiyle okundukları için bu nitelendirmenin ezgiyle alakalı olduğu düşünülmektedir.

4. Selis

Aruzun “feilâtün/feilâtün/feilâtün/feilün” kalıbı ile yazılan ve daha ziyade divan edebiyatı nazım türlerinden gazele benzeyen şiirlere âşıklar tarafından “selis” ismi verilmektedir.

5. Semai

Semailer hece vezni ile yazılabildiği gibi aruz vezni ile de yazılabilmektedir. Hece ile yazılan semailer koşma tarzında kaleme alınırken aruzla söylenen semailer dört “mefâilün” şeklinde yazılmıştır.

6. Kalenderi

Kalenderiler aruz vezninin “mefûlü/mefâîlü/mefâîlü/feûlün” kalıbıyla yazılarak kendine has bir ezgiyle terennüm edilirler. Ezgilerine göre ise Emrah kalenderisi, düz kalenderi ve Acem kalenderisi şeklinde çeşitlere ayrılırlar.

7. Satraç

Aruz vezninin dört “müfteilün” kalıbıyla kaleme alınarak gazel şekli ile yazılan ve kendine özgü bir ezgiyle söylenen şiirlere âşıklar tarafından “satraç” adı verilmektedir.

8. Vezni Aher

Saz şairlerinin dört “müstefîlâtün” kalıbına uyan şiirleridir. Vezni aher kıtalardan oluşmaktadır.

E. Konularına Göre Âşık Edebiyatı Şiirinin Çeşitleri

1. Destanlar

Milletin hafızasında derin izler bırakan, ferdi veya içtimai kahramanlıklar, hastalıklar, göç ve tabiat olayları hakkında 11’li, 8’li ve 7’li hece ölçüsüyle koşma tarzında söylenmiş uzun şiirlere destan adı verilmektedir.

2. Güzellemeler

Tabiat tasvirlerine, övgülere ve aşk şiirlerine halk edebiyatında “güzelleme” adı verilmektedir.

3. Taşlamalar

Divan edebiyatındaki “hiciv”in halk edebiyatındaki karşılığı “taşlama”dır. Taşlamaların içeriğinde toplumsal olaylar ve kişilerle ilgili yergiler vardır.

4. Ağıtlar

Ölüm üzerine söylenmiş şiirlerdir. İslamiyet’ten önceki edebiyatımızda “sagu” olarak adlandırılan bu şiirlere divan edebiyatında “mersiye” denmektedir.

5. Muammalar

Edebi tür olarak bilmeceye benzeyen muammaların çözülebilmesi için belli bir kültür ve bilgi düzeyine sahip olmak gerekir. Muammalar, temelde sorulan sorular ve bunlara verilen cevaplardan oluşmasına rağmen tenkit, nasihat, şikâyet ve iyilik telkini gibi ahlaki içerikten oluşan muammalar da mevcuttur.

6. Hikâye

Saz şairleri tarafından anlatılan hikâyeler, Türk folklor incelemelerinde “halk hikâyesi” adını almıştır. Bunlar, normal hikâyelere benzemekle birlikte nazım ve nesir karışık bir yapıya sahiptirler. Nazım kısımlarının anlatımına saz eşlik eder. Yüz yıldan daha eski bir geçmişe sahip olan hikâyelerin müellifleri belli değilken yeni dönemde oluşturulan hikâyelerin müellifleri bilinmektedir. Sevda hikâyeleri, kahramanlık hikâyeleri ve belli halk ozanlarının destansı hayatlarını anlatan hikâyeler halk hikâyelerinin konularını meydana getirmektedir. Destanlarda mücadele dış etkilerle yapılırken halk hikâyelerinde bu durum topluma yansıtılmış ve toplumsal konular ele alınmıştır.

Geçmişte daha yaygın olan hikâye anlatıcılığı bugün Kars ve Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu’da yer almaktadır. Bu gelenek özellikle uzun kış gecelerinde, Ramazanlarda, sünnet düğünü ve düğün gibi özel cemiyetlerde âşıklar tarafından icra edilmektedir. Âşıkların “hikâye” anlatmasını ve bu anlatım sırasında sahneledikleri jest ve mimikleri “meddahlara” benzetmek mümkündür. Her iki grup da sanatlarını hazırlıksız ve irticalen icra ederler.

F. Âşıklığın Günümüzdeki Durumu

Radyo ve televizyonun olmadığı dönemlerde halkın eğlencesi meddah seyretmek, türkü söyleyip hikâye anlatan âşığı dinlemek iken radyo ve televizyonun yaygınlaşarak en ücra köylere kadar girmesi bu sanatları menfi yönden etkilemiştir. Okuma yazma bilenlerin sayısının artması insanların kitap, gazete okuyarak da eğlenmesine yardımcı olmuş, bu da âşıklık geleneğinin devamını olumsuz yönde etkilemiştir. Kara ve demir yolu ağlarının memleketimizi kaplaması ile han ve kervansaraylarda kalarak âşıkları dinleyen yolcu tipinin yerini otel ve motellerde kalarak televizyon ve radyo dinleyen yolcu profili almıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması da buralarda yetişen tasavvufi kimlikli âşık dervişlerin yetişmesine engel

olmuştur. 20. asrın başlarında milletimize acılar ve kayıplar yaşatan Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda hayatını kaybeden âşıklar da âşık sayısının azalmasına sebep olmuştur. Yine bu savaşlar sebebi ile halkın ekonomik yönden zayıflaması ile âşıkları himaye eden ağalar ve beylerin sayısında azalma olmuştur. 1960'lı yıllarda Avrupa'ya işçi olarak gidilmeye başlanması ile pek çok âşık sazını duvara asarak Almanya, Hollanda, Fransa gibi Avrupa ülkelerine çalışmaya gitmiştir. Bütün bu şartlara rağmen bu dönemde Kağızmanlı Hıfzî, Ali Huzurî, Ali İzzet Özkan gibi âşıklar da yetişmiştir.⁵⁹

Günümüzde, Konya Âşıklar Bayramı âşık edebiyatının varlığını devam ettirebilmesi için gösterilen gayretlerin başında gelmektedir. Unutulmaya yüz tutmuş âşıklık geleneğini yeniden canlandırmak, âşıklara yeni bir güç ve imkân kazandırmak, millî kültürümüzü ve değerlerimizi yansıtan âşıklık geleneğinin unutulmasına engel olmak amacıyla Konya Turizm Derneğ'in ilkinin 1966 yılında düzenlediği Âşıklar Bayramı'na çok sayıda âşık katılmakta ve itibar etmektedir. Her yıl ekim ayının son haftasında düzenlenmesi gelenek haline gelen âşıklar bayramında âşık edebiyatının neredeyse bütün türlerinde "en güzel memleket şiiri", "en güzel memleket türküsü", "şiirli-sazlı atışma" gibi dallarda ödüllü yarışmalar tertip edilmektedir. Âşıklar Bayramında dağıtılan ödüller, âşık edebiyatına emek vermiş, onunla bütünleşmiş, halkın hafızasında izler bırakmış edebiyatçıların veya önemli âşıkların adı ile (Yunus Emre Ödülü, Karacaoğlan Ödülü gibi) yâd edilmektedir. Yarışma jürisi ise edebiyat tarihçileri, ilim adamları ve ünlü âşıklardan teşekkül etmektedir. 10. Âşıklar Bayramı 1975 yılında düzenlenmiştir. Bu bayramda yerli ve yabancı yetmişe yakın ilim adamının katıldığı milletlerarası folklor ve halk edebiyatı semineri tertip edilmiş ve büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Âşıklık geleneği konusunda yaptığı araştırmalar ve düzenlediği Saz Şairleri Şöleni ile Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin çalışmaları umut verici ve takdire şayandır. Uluslararası İstanbul Festivali içinde yer alan "Âşıklar Şöleni" ise son yıllarda âşık edebiyatını

⁵⁹ Rayman," Âşık Sümmanî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili", (Yayınlanmamış doktora tezi) s.28.

tanıtmaya, sevdirmeye ve gelecek nesillere aktarmaya yönelik çalışmaların en önemlilerindedir.⁶⁰

⁶⁰ Karahan, **a.g.m**, s. 551

III. ÂŞIK SÜMMÂNÎ'NİN HAYATI

Sümmânî'yi edebiyat âlemine duyuran Ziyaeddin Fındıkoğlu'dur. Sümmânî'nin vefatından on yıl kadar sonra 23 Temmuz 1925 (hicri 1341) tarihli Meslek Mecmuası'nda yayınlanan mektubunda Fındıkoğlu, Sümmânî'den şöyle bahsediyor: “*Halk Şairleri, cemiyetlerinin varlığı ile alâkadar oluyor. Âşık Sümmânî ismindeki şair, vaktiyle bu havalide, Tortum yöresinde vuku bulan bir hareket arzdan müteessir koşmalar sunmuştur.*”⁶¹

Fındıkoğlu bu yazısından 9 yıl sonra Sümmânî'nin şiiri ve sanatı hakkındaki kanaatlerini şu ifadelerle dile getiriyor:

“*Bundan şöyle böyle sekiz sene evvel Tortum köylerinde gezerken değirmen başlarında Sümmânî'nin koşmalarını çağıran köylülere rastlamıştım. Tepelerden esen rüzgâr, bana Altaylardan estirilmiş ve tabiatın bu köşelerine sindirilmiş maceraları fısıldıyordu.*”⁶²

Sümmânî'nin şiirleri hakkında yorumlar ve hayatıyla ilgili ilk bilgilere Türk Çocuğu Mecmuası'nda rastlıyoruz. Süreyya Raif imzalı bu yazıda Sümmânî hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

“*Sümmânî fitraten çok hassas ve bedbin bir şahsiyet idi. Bunun için daima talihsizliğinden şikâyet etmiş, zevkten elem, mutluluktan gam duymuştur. Ervahu*

⁶¹ Dilaver Düzgün, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor ve Halk Edebiyatı Üzerine Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum, 1990. s.124

⁶² Düzgün, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans) Tezi, s.108

ezelde levhi kaleme / Bu benim bahtımı kara yazdılar, mısraları bu bedbin ve elemli ruh haline tercüman olmuştur.”⁶³

Âşık Sümmânî 1861 (hicri 1277) tarihinde Erzurum ilinin Narman kazası, Samikale köyünde dünyaya gelmiştir. Halk şairleri doğum tarihlerini koşmalarının uygun bir yerinde -genellikle son kıtada- belirtebilirler. Âşık Sümmânî de bu geleneğe uyarak doğum tarihini bir koşmasının son mısraında şu şekilde belirtmiştir:

“Bin iki yüz yetmiş yedi gelmişem nevbete ben

Onun için haris olmam rütbeye ziynete ben

Devir teslim edeceğim bakarım müddete ben

Der Sümmânî nihayet hiç de karar eyledi”⁶⁴

Sümmânî diğer bir şiirinde ise doğum günü hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

“Bin iki yüz yetmiş yedide geldim

Doksan dokuzunda dersimi aldım

Bin üç yüz otuzda bergüzar kıldım,

Var iken Sümmânî nic’olur ismin”

Hikmet Dizdaroğlu, Âşık Sümmânî’nin doğum tarihi ile ilgili olarak, “*Tarih seksen dokuz on bir yaşında*” mısraını esas alarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bütün mesele 87 ve 89 tarihlerinden hangisinin gerçeğe uygun olduğu noktasında toplanıyor. Bu hususta kendilerine şu delili veriyoruz: Rahmetli babam, Sümmânî ile tam altı yıl arkadaşlık yapmış ve onun birçok şiirini kendi ağzından toplamıştır. Sümmânî ile samimiyetlerinin derecesini şuradan anlamalı ki, şair ilk oğluna sevdiği arkadaşının ismini vermiştir. İşte Sümmânî’yi bu kadar yakından

⁶³ Süreyya Raif, Âşık Sümmânî, **Türk Çocuğu Mecmuası**, Birinci Sene, 23 Nisan 1926, S.2, s. 7.

⁶⁴Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.24.

tanyan babam, bizzat Sümmânî'nin ağzından doğum tarihinin 1278 olduğunu öğrenmiştir. Nitekim Sayın Murat Uraz da Sümmânî'nin doğum yılı olarak 1862'yi kabul etmektedir". Hicri 1277 yılı, miladi 1861 yılına tekabül etmektedir.⁶⁵

Âşık Sümmânî müstezat şeklinde kaleme aldığı bir şiirinde hayatı hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler dairesinde Sümmânî kendisini şair olarak nitelendirmektedir:

"Kazayı Narman bize dünyalık mekân

Tenhaya diken

Bunca müddet geçirdiğim Sami Kale'dir

Kal'a ibaredir

Sabavetim (hsyn), mahlasım Sümmân

Pederim Hasan

Tevellüdüm seksen yedi, andan sonradır

*Meslek şuaradır"*⁶⁶

Haşim Nezihi Okay'a göre Sümmânî, 1860-1915 yılları arasında yaşamıştır. Hâşim Nezihi, Sümmânî'nin Erzurum ili, Narman ilçesi, İd bucağına bağlı Samikale köyünde doğduğunu ifade eder. Sümmânî'nin mensup olduğu sülaleye "Kasımoğulları" denilmektedir. Okay'a göre Sümmânî'nin babası Hasan Ağa köyün sığırlarını otlatan arif bir zattır. Sümmânî, Ablak Taşı'nda uyuyakaldığında kendisine gösterilen Bedehşan Emiri'nin kızı Gülperi'ye âşık olmuş, onu aramak için sazı elinde İran ve Kafkasya taraflarına gitmiş fakat sevgilisine kavuşamamıştır. Okay'a göre Sümmânî, 1912 yılında tekrar Erzurum'a dönmüş ve ondan sonra sefere gitmeye derman bulamamıştır. Ömrünün sonlarına doğru köyünün sokaklarında gizli

⁶⁵ Erkal, Âşık Sümmânî, s. 12

⁶⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.125.

gizli ağlayarak dolaşan bu yorgun beden, sevgilisine kavuşamadan 1915 yılının sonbaharında bu fâni dünyadan ebedi âleme intikal etmiştir.⁶⁷

Sümmânî, kendisine malum olmuşçasına vefat tarihini şu dizeleri ile dile getirmiştir:

“Bin üç yüz yirmi dokuz vardım

Vücut ikliminde hicran göründü”⁶⁸

Mehmet Kardeş'e göre ise Âşık Sümmânî 5 Şubat 1915 Pazar günü aşk kurbanı olarak bu dünyadan göçmüştür.⁶⁹

Kasım oğullarından Hasan'ın en büyük çocuğu olarak dünyaya gelen Sümmânî'nin annesinin adı Nazife'dir. Sümmânî'nin Sosan ve Peruze (Firuze) isimlerinde bir kız ve bir erkek kardeşi bulunmaktadır. Kardeşleri kendisinden sonra vefat etmiştir.⁷⁰ Sümmânî; Melek, Sabiha ve Feride isimlerinde üç hanımla evlenmiştir. İki kız ve beş erkek olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. Çocuklarından Ali ve Şahabettin Sümmânî hayatta iken ölmüştür. Diğer çocukları Şevki, Fahri ve Zabit'tir. Bunlardan Şevki'nin oğlu Hüseyin Sümmânîoğlu ve Fahri'nin Oğlu Nusret Toruni, Sümmânî geleneğini devam ettirmişlerdir.⁷¹ Sümmânî'nin babası dinî değerlerle müzeyyen arif bir zattır. Oğlunun da dinî ve millî değerlerle donanımlı yetişmesini ister. Bu münasebetle zaman zaman köyün imamını evine çağırarak Envâru'l Âşikin'den, Ahmediye'den ve Mevlüt'ten bölümler okumasını, bu kaynaklara oğlunun ünsiyet kurmasını ister.⁷² Oğlunun millî değerlere ve tarihe aşina olmasını isteyen babası; medreseleri, tekkeleri ve camileri gezdirmek amacıyla Sümmânî'yi zaman zaman Erzurum'a götürür. Doğuştan karamsar ve çekingen olan Sümmânî'nin etrafında hep dervişler vardır. Onlara ait hatıralar, hikâyeler belleğinde

⁶⁷ Okay, **a.g.e.**, s.9-10.

⁶⁸ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.24

⁶⁹Kardeş, **a.g.e.** s.15.

⁷⁰ Erkal, **Narmanlı Âşık Sümmânî**, s.13.

⁷¹ Erkal, **Âşık Sümmânî.**, s.12-13.

⁷² Yağmurdereli, **a.g.e.**, s 26

geniş yer tutar. Dervişlerin devriyelerini dinlemek, ibretli hikâyelerine şahit olmak Sümmânî'nin ruhunda fırtınalar kopmasına sebep olur. İlmî ve kültürel değerler yönünden önemli şehirler arasında yer alan Erzurum'da o dönem, Erzurumlu Emrah ve Erbâbî'nin şiirleri dilden dile dolaşmaktadır. Bir müddet bu kültür ve maneviyat atmosferini teneffüs eden Sümmânî köyüne döndüğünde köy ortamı onu ruhen sıkır. Bu duruma şahit olan babası, kıymetli oğlunun yol yordam öğrenmesi ve âşıkların nasıl tezene tuttuklarını görmesi için onu Erzurum'a, Âşık Erbâbî'nin yanına gönderir. Sümmânî, Erbâbî' den âşıklığa dair bütün incelik ve usulü öğrenir.⁷³ Diğer âşıklarda olduğu gibi Sümmânî'nin de yaptığı seyahatlerin kişisel ve sanat hayatında önemli bir yeri vardır.

A. Âşık Sümmânî'nin Seyahatleri

Nesib Yağmurdereli'ye göre Sümmânî, rüyasında kendisine gösterilen Gürcü güzeli⁷⁴ "Gülperi" ye âşık olmuş, ona kavuşma arzusuyla diyar diyar gezmiştir. Orta Asya'yı, Türkistan'ın meşhur şehirleri Belh ve Buhara'yı ve nihayet sevgilisinin yurdu olan Gürcistan'ı dolaşmış fakat sevgilisine kavuşamamıştır. Âşık Sümmânî; Kafkasya, Tiflis, İran, Mazenderan, Afganistan, Hindistan ve Turan'ı dolaşmış, Çin ile Maçin topraklarını gezmiştir.

Sümmânî'nin seyahatleri sadece sevgiliye kavuşma niyeti ile sınırlı kalmamış, devrinde yaşayan önemli âşıkları görmek, ziyaret etmek ve onlardan istifade etmek amacıyla da çeşitli ülke ve şehirleri gezmiştir. Diğer âşıklarla atışma yapmak için de yolculuklar yapmıştır fakat bu amaçla yaptığı yolculukları daha ziyade ülke sınırları içinde kalmıştır.

Sümmânî o günün şartlarında sadece ülke içinde kalmayan ve yabancı diyarları da kapsayan seyahatlerinde önemli kazanımlar elde etmiştir. Şiirlerinde ve özlü sözlerinde Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî irfanını

⁷³ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.28

⁷⁴ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.45

gördüğümüz Âşık Sümmânî'nin seyahatlerinin de özel bir gayeye istinaden yapıldığı muhakkaktır. Dervişin manevi yönden yetişmesi, yolculuğun meşakkat ve sıkıntılara katlanarak sabrı öğrenmesi için mürşidi tarafından seyahate gönderilmesi tasavvufun önemli bir unsurudur. Şiirlerinde hayat tecrübesinin yansımaları gördüğümüz Âşık Sümmânî'nin bu tecrübeleri kazanmasında şüphesiz ki seyahatlerinin de yeri büyüktür.

Sümmânî, öteden beri adını sık sık duyduğu ve hayranı olduğu Âşık Şenlik ile görüşmek üzere 1901 yılında Çıldır'a doğru yola çıkmıştır. Oltu, Göle ve Ardahan'ı geçerek Çıldır'a gelmiş, oradan Posof'un Gınya -şimdiki adı ile Özbaşı- köyüne giderek Nebi Ağa'nın oğlunun sünnet düğününde Âşık Şenlik ile atışma yapmıştır.⁷⁵

1. Âşık Sümmânî Arif Bir Şair İdi

Âşık Sümmânî'nin okuma yazma konusunda ümmî olduğu söylenmektedir fakat yaşadığı çevrede görüştüğü irfan sahibi üstatlardan edindiği bilgilerle, öğrendiği manevi ilimlerle, şiirlerinde dile getirdiği özlü ve hikmetli sözlerle onun irfan sahibi bir “arif “olduğunu anlıyoruz. Ümmî olmasına rağmen atasözü kıvamında hikmetli sözler söylemesi ve şiirleri vasıtasıyla insanlara nasihatte bulunması, onun manevi bir kaynaktan beslendiğinin işaretidir. Sümmânî, zamanın ünlü âlimlerinin sohbetlerine katılarak ilmî yönünü güçlendirmekle birlikte, başta Ethem Baba ve Sanaverli Hacı Ahmet Baba olmak üzere birçok maneviyat pınarının gözesinden “irfan” ve “feyz” nuş etmiştir.⁷⁶

Sümmânî, kitaptan okunan zahir ilminden ziyade kalpten kalbe dökülen batın ilmine aşinadır. Ümmî olmasına rağmen onun dinî ilimlere ve dinî terminolojiye de vâkıf olduğu görülmektedir.

Bu konuda Nesib Yağmurdereli'nin şu tespitleri dikkate şayandır: “*Büyük harp öncesine kadar bizim tahsil hayatımızda okuryazarlıkla bilgi daima iki ayrı şey*

⁷⁵ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.53.

⁷⁶ Abdulkadir Erkal, “Sümmânî' nin Âşık Edebiyatına Olan Etkisi” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.10, 28 Şubat 2010, s.1-10.

olarak göz önünde bulundurulurdu. O zamanki medrese tahsili; okuduğunu, duyduğunu yazı ile ifade etmeyi, yani sadece yazıyı ilim çerçevesi içine almazdı. Onun içindir ki parmakla gösterilen pek meşhur âlim hocaların, kadıların dahi bir satır yazı yazmadıkları gayet tabii telakki edilen bir keyfiyetti. Binaenaleyh zamanın telakkisine göre okuryazar olmamak cahil olmak demek değildi.”⁷⁷

Sümmânî, koşma ve destanlarının çoğunda medrese dilinin en koyu kavramlarını başarıyla kullanarak “taksimdar, babüs selam...” gibi Osmanlı Türkçesinde dahi pek az kullanılan birçok kelimeye şiirlerinde yer vermiştir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça deyimlere, söylemlere ve ifadelere yer veren Sümmânî’nin, Arapça ve Farsçaya vâkıf olduğu görülmektedir. Ayrıca Sümmânî, zamanının pek çok hocası ile dinî tartışmalara girecek kadar İslâmi ilimlerin inceliklerine vâkıf idi. Kuvvetli bir hafızası ve dinleme yeteneği olan Âşık Sümmânî, öğrendiği bilgileri hafızasına kaydeder, kendi irfanı ile harmanlayarak gönül dili ile terennüm ederdi. Sümmânî’nin dile getirdiği “Küçükken okudum elifi bayı/Âlâ bilmişiz gani Mevla ’yı” mısraları onun “nefsini bilen Rabbini bilir” tasavvufî inceliği hissettiğini ve bu ilme vâkıf olduğunu göstermektedir.

“Üstadım hocadır himmeti hazır,

Muhabbet bahsinde misli lânazır

Farisi ilminde olmuştur vezir,

Himmetiyle açıldı zekâvetimiz”⁷⁸

Mısraları Sümmânî’nin ilmî yönüne işaret etmekle birlikte bu mısralardan onun Farisi ilmini bilen bir mürşidi olduğunu ve mürşidinin ilminden ilim öğrendiğini, himmetiyle zekâsının açıldığını öğreniyoruz. Yine bu mısralardan Sümmânî’nin hocasının hem zahirî hem de bätini ilimlerle muttasıf olduğunu ve kendisine himmet ettiği bilgisini alıyoruz.

⁷⁷ Yağmurdereli, a.g.e., s.77-78

⁷⁸ Yağmurdereli, a.g.e., s.77

Abdulkadir Erkal, Süm mânî'nin kelime anlamı olarak ismi ile ilgili şunları söylemektedir:

*“Süm mânî kelimesi muhtemelen (s-m-m) kökünün sıfatı müşebbehesi olan sağır, sert, sağlam, dayanıklı, iri kaya anlamına gelen “esam” kelimesinin çoğulu olan “süm mân” kelimesinin sonuna nispet ‘y’si eklenerek ‘Süm mânî’ şekline dönüşmüştür. Kelimenin ‘sağlam, dayanıklı’ gibi manaları dikkate alınarak Süm mânî mahlasının yaşadığı sürece çektiği sıkıntıları, tahammül edilmez acıları çağrıştıran bir anlamda kullanılmış olabileceği söylenebilir. Gerçek adı Hüseyin olan Süm mânî’ye bu isim rüyasında gördüğü piri tarafından verilerek onun mahlası olmuştur”.*⁷⁹

“Benim bu mahlasım Süm mân biçare

Açıldı sinemde bin türlü yâre

Ervahı ezelde bu bahtım kara

Dertlilere bu sözlerim tam geldi”

Dörtlükte âşık, rüyasında kendisine Süm mânî mahlasının verildiğini ve bu ismi aldıktan sonra aşk ateşi ile yandığı için yüreğinin yaralandığını vurgulamaktadır. Aşk ateşi ile yanan Süm mânî'nin ruhlar âleminde bahtı kara olarak yazılmıştır. Ezelde yazılan bu yazı sebebi ile Süm mânî hayatı boyunca keder ve hüznle karşılaşmıştır.

“Âdem Safiyullahtır bizim aslımız, ecdadımız

Vilayetten sorarsan çöl Narman'dır yerimiz

Sabavetten sorarsan bil Hüseyin adımız

Âşıkânlar zümresinde kul Süm mân derler bize”

Dörtlükte asıl adı Hüseyin olan Süm mânî'ye bu ismin verilmesinin tasavvufi bir anlamı olduğunu ve o zümre arasında adının Süm mânî olarak geçtiğini

⁷⁹ Yağmurdereli, a.g.e., s.32.

görüyoruz. Yine bu dörtlükte Sümmânî, soyunun Hazreti Âdem'e dayandığını belirtirken doğduğu ilçenin ismini ve özelliklerini de belirtmiştir.

19. asır halk şairleri arasında güzide bir yere sahip olan Sümmânî, önemli çıraklar yetiştiremediği halde onun yolunu takip eden, üslubunu devam ettiren âşıkların sayısı az değildir. Fahri Çavuş, Şevki Çavuş, Hüseyin Sümmânîoğlu, Ahmet Çavuş, Âşık Mevlüt, Gıyasettin Eroğlu, İsrail Taştan, Baki Çetin, Köksal Yazıcı üslup ve repertuar yönüyle Sümmânî'nin tesirinde kalan âşıklardandır.⁸⁰ Erzurum, Kars, Gümüşhane, Artvin, Erzincan ve Bayburt yöresinde sanatlarını icra eden âşıklarda Sümmânî tesiri görülür. Kendisine özgü bir tarzı olan Sümmânî'nin ismi, bir ezgi ve makamla özdeşleşmiştir.⁸¹

Âşıklar arasında çırak yetiştirmek önemli bir gelenek olmasına rağmen Sümmânî'nin çırak yetiştirememesini Hayrettin Rayman ekonomik sebeplere bağlamaktadır. Sümmânî alçak gönüllü ve çevresine karşı yardım sever olmasına rağmen ekonomik yönden güçlü değildir. Zira babası varlıklı bir zat olmadığı gibi kendisi de ailesine destek olabilmek için çocukluğunda çobanlık yapmıştır. Ayrıca yaşadığı dönem kıtlığın, sefaletin, hissedildiği zamanlara tekabül etmektedir. O dönemde çırak yetiştirmek, iaşesini karşılamak sadece yoksul ailelere değil varlıklılara dahi ek bir külfet getirmektedir.

Sümmânî'nin çırak yetiştirememesinin bir diğer sebebi ise onun aşkı uğruna diyar diyar gezmesi ve sabit bir mekânda karar kılamamasıdır. Fakat o da diğer âşıklar gibi yaşadığı bölgede kendisinden sonra gelen âşıklara model olma misyonu yüklenmiştir.

⁸⁰ Halil İbrahim Şahin, "Âşıklık Geleneğinde Sümmânî Tesiri" **ZfWT**, C.8, S.1, 2016, s.189-204

⁸¹Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.13.

Sümmânî 11 yaşında iken rüyasında pir elinden “bade” içerek “badeli âşıklar” sınıfına girmiştir. Bu olay farklı kalemler tarafından küçük nüanslarla fakat temelde aynı bilgilerle dile getirilmiştir.⁸²

Mehmet Kardeş, Sümmânî'nin pir elinden bade içme olayını şu şekilde anlatmıştır: Hüseyin, Ablak Taşı mevkiinde danaları otlatırken aksakallı ve kır atlı bir ihtiyar ondan ekme istemiş, kendisiyle ekmeğini paylaşan Sümmânî'ye bu cömertliği karşılığında bir dua öğreterek kırk gün okumasını ve kimseye söylememesini tembih ettikten sonra gözden kaybolmuştur. Kırk gün bu duayı okuyan Sümmânî kırkıncı gün aynı taşın gölgesinde uyurken daha önce gördüğü kır atlının da içlerinde olduğu üç dervişi rüyasında görmüştür.

Dervişler ona, yeşil bir yaprak üzerine yazdıkları “g-l-p” harflerini göstererek bunu okumasını istemişlerdir. Ümmî olan Sümmânî yazıyı okuyamayınca dervişler ona okuma yazma öğretmiş ve abdest aldirdikten sonra iki rekât namaz kıldırmiş, harfleri okutmuşlardır: “Gülperi”.

Hüseyin, dervişlerden birinin uzattığı birinci badeyi âlemlerin Rabbi Allah aşkına, ikinci badeyi Peygamber Efendimiz'in aşkına içmiştir. Dervişler üçüncü badeyi doldurup “*İç oğul! Sevdiğin kız aşkınadır. Vilâyeti Çin-Maçin, Şehri Bedeşan, babası Abbas Han, adı Gülperi'dir.*” demişlerdir. Badeyi zorlukla içen Sümmânî, sevgilisi Gülperi'yi karşısında görmüştür. Bu sefer dervişler Gülperi'ye dönerek “*İç kızım! Sevdiğin delikanlı aşkınadır. Vilayeti Erzurum, Kazası Narman, Köyü Samikale, adı Hüseyin'dir.*” demişlerdir.

Badeler içilince Gülperi ortadan kaybolmuş, dervişler Hüseyin'i alarak Bedeşan'da Şah Abbas'ın sarayına götürmüş ve orada bir kez daha Gülperi'yi göstermişlerdir. Hüseyin uyandığında kendisini kan ter içinde bulmuştur.

On sekiz saat uyuyan Hüseyin, uyandığında vaktin gece olduğunu görmüş ve yanında pirini bulmuştur. Pir ona, “*Korkma oğlum, ben yanındayım. Sen ereceğine*

⁸² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s. 14; Okay, *a.g.e.*, s. 9; Albayrak, *a.g.e.*, s. 13; Yağmurdereli, *a.g.e.*, s. 30

erdin, bundan böyle senin adın Sümmânî'dir” diyerek onu köyün camisine götürmüş, evini de gösterdikten sonra gözden kaybolmuştur.

Bu durumu yaşayan Sümmânî korkmuş, heyecanlanmış ve sessizliğe bürünerek bir zaman gördüklerini halktan gizlemiştir. Fakat gördüğü rüya ve aşkın etkisi ile gün geçtikçe hâlden hâle girmiştir. Babasının onun bu hâlini sormak için götürdüğü köy imamı taşın dibinde uyuduğu için cin çarpmış olabileceğini söylemiştir. Verilen bu cevaplarla tatmin olmayan ve oğlundaki değişik hallerin sebebini akıl bir kişiye danışmak isteyen babası onu “İd” müftüsüne götürmüştür. Müftü onda farklı haller sezdiği için ruhların yaratılmasından sormuş, bu soru karşısında Sümmânî düşüp bayılmıştır. Ayıldığında uzun bir koşma söyleyince manevi ilimlere vâkıf olan güngörmüş müftü, çocuğun badeli âşık olduğunu anlayarak yakınlarına haber vermiştir. Daha önce hiç türkü söylememiş olan Sümmânî bir kış günü köy odasında şu türküyü söyleyince badeli âşık olduğu halk tarafından da anlaşılmıştır:

“Uyandım gafletten oldum perişan

Bir nur doğdu âlemler oldu ürüşan

Selam verdi bana üç hub dervişan,

Lisanları bî hoş sedasın tek tek”

Uykudan uyanan Hüseyin gördüğü rüyanın etkisi ile sarsılmıştır. Rüyasında lisanları farklı üç güzel derviş Hüseyin’e bade sunarak manevî yönden nurlanmasını ve uyanmasını sağlamıştır.

“Lisanları bir hoş eder niyazı

Onlar da okurlar harf ile sarfi

Dediler: “Vaktidir kılak namazı”

Cem olup aldılar abdesti tek tek”

Dilleri farklı olan dervişler dua ve niyaz halindedir. Toplanıp abdest alarak Hüseyin’le cemaat halinde namaz kılmışlardır. Dervişler Arap dilinin gramer kurallarını da bilmektedirler:

“Aldılar abdesti uyandım habdan

Okuttular üç harf yeşil yapraktan

Dersimi verdiler ilmi kudretten,

Okudum harfini noktasın tek tek”

Hüseyin rüyasında bu dervişler eliyle abdest almıştır. Dervişler ona yeşil bir yaprak üstünde sevgilisi olacak kızın isminin baş harflerini (g-l-p) okutmuşlar, aynı zamanda Hüseyin’e manevî ilimleri anlatarak anlattıklarını tek tek öğrenmesini sağlamışlardır.

“Okudum harfini zihnim bulandı,

Baktım çar etrafta kadeh dolandı

O yârin aşkıyla gönlümüz yandı

Nuş ettim pirlerin bâdesin tek tek”

Sevdiği kızın isminin baş harflerini okuyan Hüseyin’in zihni karışmıştır. Bu esnada dervişler ona kadeh içinde aşk badesi sunmuşlardır. Aşk badesini içen Hüseyin’in sevdiği kızın aşkı ile gönlü yanarken Allah (c.c.), peygamber (s.a.v.) ve sevdiği kızın aşkına dervişlerin sunduğu aşk şarabını kana kana içmiştir.

“İçtim aşk bâdesin, gördüm rengini,

Tam on sekiz saat sürdüm cengini

Yâr yüzünde gördüm üç beş bengini

Halhalın altında noktasın tek tek”

Kendisine rüyasında aşk şarabı içirilen Hüseyin’in bu uyku hali 18 saat sürmüştür. Bu esnada Sümmânî rüyasında sevdiği kızın cemalini yüzündeki benlerin sayısını tek tek sayacak kadar detaylı seyretmiştir.

“Düzemedim dostlar ben bu elfazı,

Yüreğimi yaktı ol peri kızı

Kara gördüm artık kış ile yazı

Felek attı bize sillesin tek tek”

Gördüğü rüyanın etkisi ile dili dolaşan Hüseyin, kelimeleri bir araya getiremeyerek bir müddet konuşamaz olur. Rüyasında gördüğü peri kadar güzel sevgili onun yüreğini yakar ve artık Hüseyin’in kararı kalmaz. Sevgiliye kavuşma uğruna ülkeler gezerken çeşit çeşit sıkıntı ve zorlukla karşılaşır:

“Yıllardır düşmüşüm ben bu mihnete,

Yetmedim dünyada asla hikmete

Mecnunu da atmışlardı gurbete,

Kalmıştı gurbette sılasın tek tek”⁸³

Aşk ateşi ile yanmaya başlayan Sümmânî sevgilisine kavuşmak için Mecnun gibi gurbete çıkmış, gurbetin meşakkatleri ve sılanın hasreti ile yüreği yanarak olgunlaşmıştır. Bu sebeple o da aşk ateşi ile gurbete çıkarak yanan Mecnun gibi Leyla'nın sevgisinden vazgeçerek Mevla'sına kavuşmanın huzurunu yaşamıştır. Zira dünya hayatına gönül verenler olayların hikmetli yönünü kavrayamazlar.

“Dediler: Sümmânî gel etme meram

Adamı çürütür dert ile verem

Senin için dünyada kavuşmak haram

Böyle yazmış kalem Hud'asın tek tek”⁸⁴

Dervişler Sümmânî'nin sevgilisine kavuşamayacağını bilerek bunu talep etmemesi gerektiğini ve bu uğurda çekeceği sıkıntıların onu hasta edebileceğini söylemişlerdir. Sümmânî'nin sevgilisine kavuşamayacağı Yüce yaratıcı tarafından ezelde takdir edilmiştir. Zira o, aşk ateşi ile yanarak manevî yönden olgunlaşacak ve gerçek sevgilinin Allah olduğunu idrak edecektir. Sümmânî, bade içme olayını ise bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

“Tarih seksen dokuz on bir yaşında,

Cem oldu başıma iş birer birer,

On sekiz yıl oldu aşkın peşinde

Döktüm dost yolunda yaş birer birer”⁸⁵

⁸³ Kardeş, **a.g.e.**, s.17.

⁸⁴ Albayrak, “**Sümmânî**”, s.15.

⁸⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.17.

Yine Şu mısralar Sümmânî'nin Ablak Taşında pirlerin elinden bade içmesine işaret etmektedir:

“Dertsiz iken dert ehlinden dert aldım,

AŞkın ocağına göz baka baka.

On birinde ben ustamdan virt aldım*

Guş verdim kâmile söz baka”⁸⁶

Sümmânî hiçbir derdi, kederi olmayan bir ocuk iken rüyasına giren pirlerin sunduğu bade ile aşk ateşine yanmış ve bu pirlere aynı zamanda ona tasavvufi eğitim ve görev vermişlerdir. Bu dörtlükte Sümmânî'nin yaşayan bir mürşide bağlanarak ondan tasavvufi eğitim ve tesbihat dersi aldığını söylemek mümkündür.

Oğlunun halini sormak için babasının gtrdğu mft, onlara Erzurum'un Caferiye mahallesinde ikamet eden dönemin önemli aŐıklarından AŞık Erbb'yi ziyaret etmelerini tavsiye etmiştir. Sümmânî ile Erbb aŐıklar kahvesinde meydan edilmiŐlerdir. Erzurum'da aŐıklar meclisine devam eden Sümmânî, orada saz çalmak da dâhil çok Şey đrenmiŐtir. Artık Sümmânî Erzurum ve civarında tanınan, sazı-sözü dinlenen kâmil bir aşık olmuştur. Kendisine kurulan askı ve muammaları pirlere sayesinde çözmektedir.

Yıllar geçtikçe Sümmânî'nin rüyasında grdğu kıza olan aşkı katlanarak artmaya başlar ve onu aramak niyetiyle gurbete gitmeye karar verir. Onun bu kararını babası hoş karŐılamasa da vazgeçiremez ve Sümmânî sevdiğini bulma ümidiyle yollara düşer. Sümmânî bu duygularını bir koşmasında Şöyle dile getirmektedir:

“Ey efendim derdim kime syliyorum

Günden güne can fiğana düşüptür

KalmıŐım hasrette ya ben nideyim

⁸⁶Yađmurdereli, a.g.e, s.32

* Allah'a yaklaŐmak için belli zamanda ve belli miktarda yapılan ibadet, dua ve zikri ifade eden tasavvuf terimi. (DA)

*Gece gündüz el âmâna düşüptür*⁸⁷

Sümmânî, Gülperi'nin aşkıyla yanmakta fakat bunu kimselere söyleyememektedir. Her geçen gün artan bu aşk ateşi onu derinden etkilemektedir ve bu ateşin, hasretin yürek yangınlarını söndürebilmek için yardım istemektedir.

“Kalksak bu yerlerden hicret eylesek

Yârana ahbaba minnet eylesek

Yâri arzulasak niyet eylesek

*İmdi yolum Gürcistan'a düşüptür*⁸⁸

Sümmânî, sevgiliye kavuşmak için dostları ile vedalaşarak gurbete çıkmayı düşünmektedir. Sevdiği kızın Gürcistan'da olduğunu düşünerek oraya gitmeye niyet etmiştir:

“Gürcistan'da kılsak kavli kararı

Günbegün artmakta ömrüm zevali

Orada bulamazsam o şah maralı

Derim yolum Küfristan'a düşüptür”

Sümmânî sevdiğinin Gürcistan'da olduğuna kanaat getirmekle beraber orada bulamama ihtimalini de düşünmektedir. Eğer yârini Gürcistan'da bulamazsa başka diyarlara gidecektir. Zira ömrü nihayete ermeden sevgiliye kavuşmayı arzulamaktadır.

“Türkmanda güzel yok nidem vasfını

Gönül arar orada bulamaz hasmını

Onlar der ki biz bilmeyiz ismini

Senin yolun Nemruthan'a düşüptür”

⁸⁷ Kardeş, a.g.e., s.20

⁸⁸ Kardeş, a.g.e., s.22

“Bedehşan dediğin camdır, şişedir

Çar etrafı ormanlıktır, meşedir

Seksen bin mahalle dört bin köşedir

Ben garibim yâr ne yana düşüptür”

Sümmânî Gürcistan’dan sonra Türkmenistan’a gitmiş fakat sevgilisini orada da bulamamıştır. Türkmenistan’dakiler onu Nemruthan’a yönlendirmişlerdir. Nemruthan’da bulunamayan sevgili için artık rota Bedehşan’a çevrilmiştir. Bedehşan çok gelişmiş, mamur ve yeşil bir beldedir. Çok sayıda mahallesi olan büyük ve geniş bir diyardır. Fakat ne yazık ki sevgili burada da yoktur.

“Sümmânî, ah çekip ağlama yâre

Dolansan cihanı bulunmaz çare

Dedim ne tarihte kavuşsam yâre

Yevmi Mahşer, o divana düşüptür”⁸⁹

Sümmânî, çeşitli ülkeler ve beldeler gezmesine rağmen maalesef sevgilisine kavuşamamıştır. Onun bu dünyada Gülperi’ye kavuşamaması gerçek sevgiliyi bulma yolunda bir terbiye ve aşama olmuştur. Zira beşerî aşkın yakıcılığını gören kişinin beşer aşkı böyle ise ilahî aşk nasıl olur diye kıyas yaparak yönünü Yaradanına çevirip gerçek sevgilinin dostluğunu ve muhabbetini kazanması mümkün olacaktır.

Âşık Sümmânî; Kafkasya, Tiflis, İran, Mazenderan, Afganistan, Hindistan ve Turan’ı dolaşmış, Çin ile Maçın topraklarını gezmiştir. 15 kıtalık bir koşmasında anlatmış olduğu bu zorlu yolculuk esnasında hastalanarak yoluna devam edemez olmuş ve sevgilisini bulamadan tekrar köyüne dönmek mecburiyetinde kalmıştır.⁹⁰

⁸⁹ Kardeş, **a.g.e.**, s.23

⁹⁰Kardeş, **a.g.e.**, s.1-8

Sümmânî, Oltu'nun Pitkir köyünden çok sevdiği Ahmet'i kendisine sofı (yardımcı) tayin etmiş ve gezdiği yerlere onu da götürmüştür. Sofusuyla birlikte Narman'ın Şekerli köyünde bir sünnet düğününe katılarak hüznü bir olaya şahit olmuştur. Tören esnasında kalabalığın ağırlığına dayanamayan düğün evi çökerek çok sayıda kişinin ölümüne sebep olmuştur. Sümmânî bu acı olaya 32 kıtalık bir destan ile ağıt yakarak hüznünü dile getirmiştir.⁹¹

Sümmânî Posof'un Suskap köyünde Âşık Zülali ve Âşık Şenlik ile karşılaşmıştır. Sofusu Ahmet Onbaşı ile Çıldırın Suhara köyünde Âşık Şenlik'i ziyaret etmiş, onunla atışmalar yapmış, oradan Kars'a geçerek Narman'a ve Samikale köyüne gelmiştir.⁹² Köyünde bir müddet kaldıktan sonra pirinin tavsiyesi üzerine Kırım yolculuğuna çıkan Sümmânî, Trabzon'a uğradıktan sonra zorluklarla karşılaşarak Kırım'a ulaşmıştır. Kırım'da hemşehrisi İspirli Muharrem Usta ile tanışması onu ziyadesiyle memnun etmiştir. Sümmânî, Kırım'da gördüğü bir saray hakkında şu dörtlülüğü söylemiştir:

“Gördüm Kırım Ülkesinde divanı Han Sarayın,

Gönlümü müşerref etti dört yanı Han Sarayın.

Görüben seyran eyledim bağı bostanını,

O bağı cihana benzer gülşeni Han Sarayın”⁹³

Kırım'da görülen “Han Saray”, çok güzel ve şaşaalıdır. Yeşillikler içinde yer alan bu muhteşem sarayın gül bahçeleri adeta cihanın bağı gibidir. Sarayın bahçeleri seyredenlerin gönlünde hoş ve latif duygular uyandırarak kendisine hayran bırakmaktadır.

Kırım'dan dönen Sümmânî artık çok yaşlanmıştır. Hayatının son günlerinde sık sık Ablak Taşı'na giderek hatıralarını yâd edip ağlamaktadır. Sevgilisi Gülperi'nin

⁹¹ Kardeş, **a.g.e.**, s. 10

⁹²Kardeş, **a.g.e.**, s.11

⁹³ Kardeş, **a.g.e.**, s.13

aşkıyla yanan fakat ona kavuşamayan Sümmânî, bu aşkın erdirici etkisi ile manevî aşkın zevkine varmış, beşerî aşk vasıtası ile ilahî aşkın güzelliklerine vasıl olmuştur.

Birçok beyit ve kıtası halkın dilinde darbimesel olarak söylenen Âşık Sümmânî kuşkusuz iyi bir halk ozanı, hikmetli sözler söyleyen arif bir zat ve halkın gönlünde yer bulmuş bir Hak âşığı, halk filozofudur.

Metin Özarıslan, Sümmânî'nin kır at üzerinde Hızır'ı gördüğünü ve Hızır'ın, kendisiyle arpa ekmeğini paylaşan Sümmânî'ye ismi azam duasını öğrettiğini söyler. Âşık Sümmânî 5 Şubat 1915 yılında kırk dört senelik âşıklık hayatını tamamlayarak bu fani hayata gözlerini yummuştur.⁹⁴

Sümmânî, hayatı etrafında hikâye oluşan badeli âşıklarımızdandır. Şairin hayatı etrafında hikâye oluşturulması onun halk tarafından çok sevilip idealleştirilerek hikâye kahramanı yapıldığının işaretidir.⁹⁵

B. Sümmânî'nin Atışma Yaptığı Âşıklar

Âşıkların bir bilirkışı huzurunda veya halkın karşısında atışmalarına, sazlı-sözlü imtihan olmalarına, birbirlerinin sözlerine karşılıklı nazireler söylemelerine âşık karşılaşması denir.⁹⁶ Âşık karşılaşmaları âşıklık geleneğinin temel unsurlarından olmakla birlikte âşıkların derecelerini tartmada mihenk taşlarındandır.

Karşılaşmada söze misafir, yaşlı ya da üstat kabul edilen âşık başlar. İlk deyişe başlayan, âşık meclisin ya da kendisinin seçtiği bir konuda ayak açarak şiire başlar. Açılan bu ayakla öteki âşık veya âşıklar da şiir söyledikten sonra bu ayak bitmiş olur.

⁹⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.13

⁹⁵Rayman,“Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış doktora tezi), s

⁹⁶ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.29.

Bu sefer diğerk âşık yeni bir ayakla şiir okumaya başlar, diğerk âşıklar da o ayakla aşığı takip ederler.⁹⁷

Âşık karşılaşmaları genellikle düğün ve sünnet merasimlerinde düzenlenir. Düğünün sahibi iki üç âşığı davet ederek atışmalarını talep eder.

Âşık karşılaşmalarını konu yönünden üçe ayırabiliriz:

- Tanışma–sohbet (söyleşi)
- Taşlama (atışma)
- Soru-cevap (bağlama)

Abdulkadir Erkal bu üç karşılaşma türü dışında özel bir durum olarak Sümmânî ve Nihanî karşılaşmasını örnek göstermektedir. Bu istisnai karşılaşmada bade içerek kendinden geçen ve ayılamayan Nihanî'nin bu durumu yakınlarını endişelendirmiş, onun halini sormak için Sümmânî'yi çağırılmışlardır. Bu konuda tecrübeli olan Sümmânî, Nihanî'yi konuşturarak badeli âşık olup olmadığını anlamaya çalışmıştır.⁹⁸

Âşık Sümmânî, asıl adı Kaya Salih olan Yusufeli'nin Orkinos köyünden Âşık Muhibbî ile de meydan olup onu yenmiştir. Kırım'a giderken Trabzon'a uğrayan Sümmânî orada Polathaneli Âşık Kararî ile tanışarak onunla da atışmalar yapmıştır.⁹⁹

Âşık Sümmânî aynı zamanda İkrarî, Mazlumî, Kenzî, Cihanî, Kelâmî ve Oltulu Âşık Halil gibi saz şairleriyle de karşılaşma yapmıştır. Ancak bu karşılaşmalarda söylenen şiirler henüz elimizde bulunmamaktadır.¹⁰⁰

Elde edilen kaynaklara göre yaşadığı dönemde 16 âşıkla ayrı ayrı karşılaştığı tespit edilen Sümmânî'nin Abdulkadir Erkal'a göre daha fazla âşıkla karşılaşma

⁹⁷ Ensar Aslan, *Çıldırli Âşık Şenlik-Hayatı Şiirleri-Karşılaşmaları ve Hikâyeleri-*, Maya Akademi, Ankara, 1975, s.71.

⁹⁸ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.32

⁹⁹ Kardeş, *a.g.e.*, s.10-11

¹⁰⁰ Dilâver Düzgün, "Âşık Sümmânî'nin Karşılaşmaları", *Beyazdoğu*, S.3, 2005, s.51-55

yapması beklenmelidir. Zira yaşadığı dönemde “Baba” olarak nitelendirilen bir âşıktan bunu beklemek mübalağa olmaz.

Sümmânî, döneminde yaşayan birçok âşıkla karşılaşma yapmıştır. Bunların başlıcalarını şunlardır:

1. Sümmânî-Erbâbî Karşılığı

Kadiri tarikatına mensup olan Erbâbî, Padişah Abdülmecid’in huzuruna kabul edilmiştir. Zamanın ilimlerini tahsil eden Erbâbî klasik bir şairdir. Sümmânî, Erbâbî ile Erzurum’a ilk geldiğinde tanışmış ve bu iki âşık Çardak Kahve’de atışma yapmışlardır. Atışma yaptıklarında Sümmânî 11, Erbâbî ise 70 yaşındadır. Erbâbî Sümmânî’nin yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Sümmânî’ye saz çalmasını da öğretmiştir.¹⁰¹

“Aldı Erbâbî: Erbâbî ehli hünerdir elif rütbe ile

Gönül şehri şadumandır bir bai nokta ile

Meclisi şah cilâ bulmaz mecazı sevda ile

Ehli aşktan bir hüner al bu esrarı bil de gel”

“Aldı Sümmânî: Sümmânî bir bende kulun olmuştur sana mayil

Sen benim bir şâh efendim ben sana olam sail

Üstadım sırrı kayıptır hizmette yolum cahil

Ustaya hizmet etmeyen bu esrarı ne bilir”¹⁰²

2. Sümmânî-Ümmânî Karşılığı

Kisha Beyleri’nin bir sünnet düğününe davet ettikleri Narman Beyleri, beraberlerinde Sümmânî’yi de Kisha’ya götürürler. Sümmânî ile orada bulunan Âşık Ümmânî atışırlar:

¹⁰¹ Düzgün, “Âşık Sümmânî’nin Karşılığaları” s.51-55

¹⁰² Erkal, Âşık Sümmânî, s.37-38

“Ümmânî: Elestü bezminde birinci safta

İptida menzile eren kim idi?

On iki hicapta, yedinci katta

Kudretin rahına eren kim idi”

“Sümmânî: Elestü bezminde birinci safta

İptida menzile erdi Muhammed,

On ikinci hicapta yedinci katta

Kudretin rahına erdi Muhammed”¹⁰³

3. Sümmânî-Âşık Zülâlî Karşılaşması

Sümmânî Karslı âşıklar ile karşılaşmak üzere Kars’a gelir. Çıldır’da Âşık Şenlik ile karşılaşan Sümmânî oradan Posof’a giderek Hamşizâdeler’in misafiri olur. Hamşizâdeler Sümmânî’yi de alarak Posof’un Gınya köyüne götürürler ve yine Posof’un Suskap köyünde yaşayan meşhur saz şairi Âşık Zülâlî’ye haber göndererek onu da Gınya köyüne davet ederler. Âşık Zülâlî, Âşık Sümmânî’nin geldiğini haber alınca sazını da alarak onunla tanışmak ve karşılaşmak üzere hemen davete icabet eder. Zülâlî, Posof’ta doğmuş, orada yaşamış fakat daha sonra Tokat’a göçmüştür. Medrese tahsili gören Zülâlî, Arapça ve Farsça’yı iyi bilir. Sümmânî, Şenlik ve Zülâlî aynı dönemde yaşamışlardır.¹⁰⁴

“Zülâlî: Teşrifinizle cümle âlem oldu hayran merhaba

Ahlâkında Yakupoğlu Yusuf Kenan merhaba

Çünkü tarih oldu tamam kevkebi etti dolu

Eyledi aydı mübarek cümle insan merhaba”

¹⁰³ Kardeş, a.g.e.s.,49

¹⁰⁴ Yağmurdereli, a.g.e, s. 66

“Sümmânî: Ta ezelden kavli-i kadim ehli irfan merhaba

Sayeyi Hazreti Resul ehli man merhaba

Vâkıf olur cümle hâlin kemali zevaline

Aşkından müzeyyen olmuş meyli-i yâran merhaba”¹⁰⁵

4. Sümmânî-Âşık Şenlik Karşılaşması

Sümmânî'nin karşılaştığı âşıkların en önemlisi, Çıldırlı Âşık Şenlik'tir. Şenlik, Sümmânî'nin yaşadığı dönemdeki en güçlü âşıklardandır. Şenlik, 1850 (hicri 1267) yılında Çıldır'ın Suhara köyünde doğmuştur. O da Sümmânî gibi rüyasında pir elinden bade içerek kendisine gösterilen Salatin adındaki kıza sevdalanmış ve sevdiği kız başka köye gelin gidince aşk acısı ile yanık türküler söylemiştir. Âşık Şenlik'in sevgisi de Sümmânî gibi beşerî aşktan ilâhî aşka dönüşmüş, bu sebeple kendisi “Hak âşığı” unvanını almıştır. Onun da insanlığa ışık tutan, insanı manevî yönden yetiştirmeye çalışan söz ve nasihatleri vardır. 1913 (hicri 1332) yılı Haziran ayında Revan'da çok sayıda âşıkla karşılaşan ve onları susturan Şenlik, maalesef bu başarısının bedelini canı ile ödemiş, kendisini kıskananlar tarafından yemeğine zehir katılmak suretiyle öldürülmüştür. Âşık Sümmânî 1901 yılının ilkbaharında Çıldır'a giderek Çıldır'ın köylerinden Purut'ta Nebi Ağa'nın çocuklarının sünnet düğününde Şenlik ile atışma yapmıştır. Sümmânî ile Şenlik, Şenlik'in köyü Suhara'ya da giderek atışmalarına orada devam etmişlerdir. Şenlik'in annesi Sümmânî ile Şenlik'i kardeş ilân etmiştir.¹⁰⁶

“Şenlik: Derdim ondur dokuzunu demenem ağyara men

Sekizde arzumanım var yedide avare men

Beş benim kesbi kârımdır dörde kılam temenna

İkiye muhabbetim var yalvarıram bire men”

¹⁰⁵Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.51

¹⁰⁶ Aslan, *a.g.e.*, s.99-100

“Sümmânî: Elestü bezminde geldim Hak ile ikrara ben

Hamdolsun hamd u senaya düşmedim inkâra ben

Adamı kâmil eyleyen arifi irfan imiş

Ya niçin can feda etmem böyle hünkâra ben”¹⁰⁷

5. Sümmânî-Sezâî Karşılaşması

Sümmânî-Sezâî karşılaşmasını derleyen Nejat Birdoğan, Kağızmanlı İbrahim Alıcı isimli bir kişinin yapılan karşılaşmayı bizzat Sezâî’den dinlediğini söylediğini ve eseri de ondan derlediğini ifade ediyor. Karşılaşma Sezâî’nin ağzından şöyle aktarılmaktadır:

“Bir gün (tahminen 1900 Mart veya Nisan) yorucu bir bağ çalışmasından sonra hizanda (düz bacaların gölgelik kurulmuş dinlenme yeri) dinlenirken saz ile hizandaki kovanlarda vızıldayan arıların sesine uymaya çalışmış ve kendi kendime, ‘Yarab ola mı ki bu dünyada benim gibi bir daha sazı sözüne, sözü sazına uygun bir âşık buluna?’ demiştim. O sırada evin önünde Kozlu Köyünden bir delikanlı atını durdurdu: ‘Yusuf Emmi Yusuf Emmi’ dedi. Ahmet Ali Emmim selam etti, seni sesledi. Bir divâne âşık gelmiş ne sesi var ne sözü. Dedi ki gelsin bunun cevabını bir versin’ diye ekledi. Bindim ata ver elini Kozlu. Gittim ki sesi hafif bozulmuş yaşlı bir âşık. Beni görünce güldü. ‘Hele hele’ dedi, ‘Bir gönlüme uy bakim’ aldım sazı”¹⁰⁸

“Sezai: Âşık lâzım benle bahre dalmaya

Seyyar olup menziline kalmaya

Efkâr ettim, ben bir petek çalmaya

Arıyı boşalttım Âşık Sümmânî”

“Sümmânî: Pir elinden caba geldi bademiz

Bize sahip olur Âli, abamız

¹⁰⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s. 65

¹⁰⁸ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.84

Nefes almaz kurum tutmuş sobamız

Boruyu boşalttım Âşık Sezaî”¹⁰⁹

6. Sümmânî-Celâli Karşılaşması,

Sümmani ile Celâli ile birkaç kez karşılaşmış fakat bu karşılaşmalar yazıya aktarılamamıştır. Abdulkadir erkal’ın kitabından almış olduğumuz bölümü o da Âşık Kul Nuri’nin 92.34.Ü.097 no’lu kasedinden yazıya aktardığını belirtmiştir.¹¹⁰

“Sümmânî: Erzurum’dan geldim Bayburt eline

Bayburt’un bahrisin Baba Celâli

Kurtulan oldu mu düşüp seline

Bu aşkın nehrisin Baba Celâli”

“Celâli: Başımın üstünde hoş sefa geldin

Acaba sen misin Baba Sümmânî

Bir anda gönlümü hayale saldın

Acaba sen misin Baba Sümmânî”¹¹¹

7. Sümmânî-Nihanî Karşılaşması

Yakınları, rüyasında pir elinden bade içerek âşık olduğunu düşündükleri Mustafa’nın durumunu anlaması için onu Âşık Sümmânî’ye göndermişlerdir. Sümmânî, sormuş olduğu sorularla Mustafa’nın da kendisi gibi “pir” elinden bade içerek âşık olduğunu anlamıştır. Bade içme olayından sonra Mustafa’ya Sümmânî tarafından Nihanî mahlası verilmiştir.

Sümmânî ile Nihanî eskiden Türk –Rus sınırını ayıran askeri bir kışlanın yanında karşılaşma yaparlar.¹¹²

¹⁰⁹ Kardeş, **a.g.e.**, s.70

¹¹⁰ Erkal, **Aşık Sümmânî**, s.90

¹¹¹ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.91

“Sümmânî. “Dinle oğul dinle guş ver bu söze
Söyle bir esrara erebildin mi?
Evvel kim geldi göründü göze
Huzurunda boyun burabildin mi?”
“Nihanî:” Rüya âleminde gördük her şeyi
Bir derin esrara erenlerdeniz
Nur yüzlü üç eren sundu badeyi
Huzurunda boyun buranlardanız”¹¹³

8. Sümmânî-Zuhurî Karşlaşması

“Sümmânî: Sümmânî der ol gökten gece uçtu
Kim sıratı koydu, kimidi geçti
Arşın kilidini kim, ne ile açtı?
Ara ki bulasın Âşık Zuhurî”
Zuhurî: “Zuhuri de der ismi kemter ile
Yüreğime vurdum dumanlar ile
Aşkın kilidini nur anahtar ile
Açtılar bilirim baba Sümmânî”¹¹⁴

¹¹² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.93

¹¹³ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.94

¹¹⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.49

IV. SÜMMÂNÎ'NİN ŞİİRLERİNİN İNCELENMESİ

A. Sümmânî'nin Şiirlerinin Şekil Yönünden İncelenmesi

1. Sümmânî'nin Şiirlerinde Kafiye

Şiirde kullanılan “kafiye” halk şiirinde “ayak” sözcüğü ile ifade edilmektedir. Sümmânî'nin şiirleri üzerinde araştırma yapan Hayrettin Rayman, onun kullandığı kafiye konusunda şöyle demektedir:

“Sümmânî'ye ait şiirler üzerinde yaptığımız değerlendirmeye göre şair, 550 dörtlükte kafiyeyi isim kök ve gövdelerine, 150 dörtlükte ise fil gövdesine getirmiştir. Bu rakamlardan yola çıkarak şairin hareketli bir ruh yapısına sahip olmadığını söyleyebiliriz. Dini yönü ağır didaktik eserler veren Sümmânî'ye bu özellik uygun düşmektedir. Bu yönü ile Sümmânî; Karacaoğlan, Dadaloğlu ve Köroğlu'ndan ayrılır.”¹¹⁵

Sümmânî, şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelere yer verdiği için tam ve zengin kafiye kullanmış, bazen de redifsiz kafiyeyi tercih etmiştir. “Her saatinde gül-i zar / Ne gül var ne bülbül ne har” mısralarında tam ve redifsiz kafiye kullanmıştır. “Hüma kuşu düşüp ölmedi / Dünya Sultan Süleyman'a kalmadı” mısralarında ise yarım kafiye kullandığını görüyoruz.

Yine Hayrettin Rayman'ın değerlendirmesine göre şairin kafiye ve redifi kullanırken yok denecek kadar az kusuru vardır. Ortalama 350 dörtlükte tam, 230 dörtlükte yarım, 175 dörtlükte zengin kafiye kullanan Sümmânî sadece 35 dörtlükte

¹¹⁵Rayman, “*Âşık Sümmânî* Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 98

kafiye hataları yapmıştır. Fakat bu hataların Sümmânî'ye mi yoksa şairlerini daha sonra nakledenlere mi ait olduğu kesin değildir.¹¹⁶

Sümmânî, zaman zaman kelime hâlinde, zaman zaman da ek halinde redifi tercih etmişti: “*Laleyi sümbülü giyinmiş dağlar / Gitti şita, geldi müzeyyen çağlar.*”¹¹⁷

Nurettin Albayrak, Sümmânî'nin 250 civarında koşma ve semaisinin olduğunu ifade etmektedir. Koşmaları genellikle üç ilâ altı bentten oluşmaktadır ve az sayıda koşması vardır. Bununla birlikte diğer saz şairleriyle kıyaslandığında on bende kadar uzanan koşmalarının sayısı onlardan daha fazladır.¹¹⁸ Aruzla iki musammat, iki normal gazel, iki müstezat gazel, üç de divanisi olan Sümmânî, aruz veznini hece vezni kadar başarılı kullanamamıştır. Onun halktan biri olması, Türk âşıklık geleneğini yakından tanması, tasavvuf kültürünün yaygın olarak yaşandığı bir çevrede yetişmesi ve bunları şairlerine yansıtması, şairlerinin sevilerek okunmasını ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Sümmânî; hüznlerini, kederlerini ve mutluluklarını halkının duyguları ile özdeşleştirerek şairlerinde onların da hislerine tercüman olmuştur.¹¹⁹

Özellikle “aşk” temasını işlediği koşmalarında daha başarılı olan şairin aşk şiirleri günümüze kadar türkü olarak gelmiştir. Sümmânî; şiirlerinde aşkı, ayrılığı, hasreti, ölümü, tabiatı, zamandan şikâyeti, mahallî ve tarihî olayları konu edinmiştir. Bununla birlikte şairin pek çok didaktik nitelikli şiiri de mevcuttur.

Sümmânî'nin öğüt içeren dinî ve tasavvufî şiirleri de mevcuttur. Bunların bir kısmında İslâm'ın şartları ve dinî kurallar üzerinde durulurken bir kısmında tasavvufî kaideler, gelenekler ve hissedişler mevcuttur. Onun şiirlerinde, Allah ve Peygamber sevgisini, dünyanın geçici olduğuna dair değerlendirmeleri, kadere rıza ve

¹¹⁶Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 101

¹¹⁷ Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.103

¹¹⁸Albayrak **Sümmânî**, s.27

¹¹⁹Albayrak, **a.g.e.**, s.28

teslimiyeti, cennet özlemine, cehennem korkusunu ve tarikat ehlinin özelliklerini bulabiliriz. Onun şiirlerinde dağlar ve yollar sevgiliye kavuşmak için kullanılan vasıtalar olarak bazen gerçek, bazen de mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Dağlarda gonca güller, kar ve duman mevcuttur.

Sümmânî'nin dili diğer halk şairleri (Pir Sultan Abdal, Köroğlu, Gevherî, Ruhsâtî) ile kıyaslandığında ağır kabul edilir. Fakat kendisinin de üstadı sayılan ve şiirlerinde dinî, tasavvufî konulara daha çok yer veren hemşehrisi Erzurumlu Emrah'ın dili ondan daha ağırdır.

Âşık Sümmânî, tasavvufî ve dinî terimler kullanarak bu içeriği kapsayan şiirler söylemiş, zaman zaman da şiirlerinde nasihat içeren atasözlerine ve deyimlere yer vermiştir. Onun şiirlerinde yettiği ve yaşadığı yörenin mahallî kelimelerine ve ağız özelliklerine rastlanır.¹²⁰ Dadaş, bala gibi mahalli sözcüklerle birlikte şûle kelimesinin bozulmuş şekli olarak şölve, menekşe kelimesinin bozulmuşu olarak menevişe kelimesini kullanmıştır. Onun şiirlerinde Anadolu ağızlarında ses düşmesinden doğan kesme işaretli kelimeler (m'ola, n'olur, nic 'oldu, n'ideyim gibi) yer alırken iyelik eklerini de Azeri Türkçesi'nin özellikleriyle kullandığı görülmektedir: “yârisin” yerine “yârisan”, “yakanız” yerine “yakaz”, “yanmayam” yerine “yanmanam” gibi.¹²¹

Âşık Sümmânî, yaşadığı dönemin dilinin bütün ifade imkânlarını kullanan önemli bir halk şairi olmasına rağmen şiirlerinde Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan kelimelere de yer vermiştir. Gerek Farsça gerek Arapça kökenli kelimeleri mısraların sonlarına getirirken ve onlarla kâfiye oluştururken dili kullanmada ne kadar hünerli olduğunu göstermiştir. Sümmânî, şiirlerinde az sayıda Arapça kelime kullanmasına rağmen Farsça kelime ve terkiplere fazlaca yer vermiştir. Tığ-ı müjgân, âb-ı Kevser, çeşm-i giryan, dâr-ı İslam, bâd-ı saba, ehl-i hüner, halife-i rû-i zemin, ilm-i Kur'an,

¹²⁰ Albayrak, **a.g.e.**, s.28-29

¹²¹ Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s.103

şeriat-1 garra, var-1 dünya, mah-1 Muharrem, ehl-i hâce, deşt-i Kerbela, nutk-1 nasihat, gül-i rana, eş'ar-1 aşk, çâr-1 yâr gibi terkipler buna örnektir.¹²²

Sümmânî, halk hikâyeciliği geleneğine de katkıda bulunarak kendisinden sonra gelenlere “Sümmânî çığır” denilebilecek bir hikâyecilik geleneği bırakmıştır. Sümmânî, sağlığında birçok hikâyeyi tasnif ederek anlatırken takipçileri de ölümünden sonra onun hayatını hikâyeleştirerek anlatmışlardır. Sümmânî'nin hayatını Nusret Toruni, Dursun Cevlâni, Behçet Mahir ve Hüseyin Sümmânioğlu hikâyeleştirmiştir.

Sümmânî, halk hikâyeciliğine kendi sağlığında derlediği hikâyelerle de katkıda bulunmuştur. Kerem ile Aslı, Lâtif Şah, Sevdekâr Şah, Tufarganlı Abbas, Mahirî, Elmas ile Kahraman onun derlediği hikâyelerdir.¹²³

Dilaver Düzgün'e göre Sümmânî şiirlerinin tamamını dörtlükler halinde söylemiştir. Elimizde bulunan şiirlerinin toplam hane sayısı 251'dir. Bunlardan Sümmânî'ye ait olan 148 şiirin 6 tanesi 15'li hece ölçüsüyle, diğerleri ise 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Sümmânî bu şiirlerinde genellikle tam ve yarım kafiye, bazen de zengin kafiye kullanmıştır.¹²⁴

Âşık karşılaşmaları irticalen ve hazırlıksız yapıldığı ve âşıklar muhatabını mat etmenin telaşı içinde olduğu için zaman zaman şiirlerde kâfiye ve ölçü kurallarına uyulmadığı görülmektedir. Fakat saz şairi bu durumu sazın ve müziğin yardımı ile telafi ederek dinleyicilere hissettirmemeye çalışır. Âşık Sümmânî bu şekilde söyleyiş kusurlarının en az görüldüğü şairlerdendir. Sümmânî'nin bu şiirleri onun eserleri arasında en zayıf olanlarıdır.¹²⁵

¹²² Erkal, **Narmanlı Âşık Sümmâni**, s.17

¹²³ Erkal, **Narmanlı Âşık Sümmânî**, s.18

¹²⁴ Dilaver Düzgün, “**Âşık Sümmânî'nin Karşılaşmaları**“, s 51-55

¹²⁵ Düzgün, **a.g.m**, s.51-55

2. Sümmânî Ağzı

Kendisine göre bir tarz geliştiren Sümmânî'nin ismi bir ezgi ve makamın adı olmuştur. Bu isim geçerliliğini koruyarak ve halk şairleri arasında kabul görüp yaygınlaşarak ezgilerine göre söylenen koşmalardan birisinin "Sümmânî ağzı" ya da "Sümmânî koşması" diye adlandırılmasına sebep olmuştur. Abdulkadir Erkal, Sümmânî ağzı ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

"Sümmânî ağzı ile söylenen deyişlerin sresi oldukça hızlı ve ritmiktir. Sümmânî Ağzının karar perdesi "La'dır ve 5/8'lik usulde söylenmektedir. (2+3) donanımına (Si) için (b) konur. (Re) güçlüdür. Ezginin icrasında, her dörtlüğün başında "Amman ey" ya da Aşık Veysel'in syleyişindeki gibi "Ah" bulunur. Bu "Amman ey" usullü olduğu gibi, serbest şekilde de olabilir. Usull söylendiğinde iki ölçülük 5 zaman sresi içinde (2+4+3) + (2+3) "Amman Ey" icra edilir."¹²⁶

Sümmânî geleneğinin geçmişten günümüze saz şairlerinin sazında ve sözünde terennüm edildiğini görmekteyiz. Aşık Veysel'in "Bir kk dünyam var içimde", Erzurumlu Aşık Emrah'ın "El ek tabip el ek yaram üstünden", Aşık Ruhsatı'nın ise "Duldalanma yar Mevlâ'yı seversen" mısralarının Sümmânî'nin "Ben razi değilem hicrana gama" koşmasının ağzı ile okunduğu görülmektedir.¹²⁷

Kars yöresi aşıkları Aşık şenlik tavrı ile çalarken Erzurum yöresi aşıkları Aşık Sümmânî tavrı ve edasıyla çalıp ağırmaktadırlar.¹²⁸

Sümmânî Ağzı; Nusret Toruni, Hüseyin Sümmânîoğlu, Bardız'lı Aşık Nihanî, Erol Ergan, Fuat Çerkezoğlu, Mevlüt İhsanî, İhsan Yavuzer gibi aşıklar tarafından tercih edilmiş ve onlar vasıtasıyla günümüze kadar gelebilmiştir. Sümmânî'nin pek çok şiiri hem Sümmânî ağzı makamlarında hem de başka makamlarda bestelenerek TRT repertuarında yerini almıştır. Sümmânî'nin bazı şiirleri de bestelenerek türkü hâline getirilmiş ve farklı sanatçılar tarafından okunmuştur. Bunların başında Ervah-ı

¹²⁶ Erkal, **Narmanlı Aşık Sümmânî**, s18

¹²⁷ Erkal, **Narmanlı Aşık Sümmânî**, s.18

¹²⁸Metin zarıslan, **Aşık şenlik ve Aşık Smmnde Rüya Motifi İlişkisi**, Aşık şenlik Sempozyumu, 22-23 Mayıs1997

Ezelde, Ben Razı Değilem Hicrana Gama, Ela Gözlerine Kurban Olduğum, İhsan Ederler, Usandım, Deli Gönül ile Düştük Bir Cenge türküleri gelmektedir.¹²⁹

3. Sümmanî' nin Koşmaları

Divan edebiyatındaki gazele karşılık gelen “koşma” halk edebiyatı nazım şekilleri arasında en çok tercih edilen nazım şeklidir. Konu yönünden sınırlama getirmediği için halk edebiyatı şairleri özellikle koşmayı tercih etmişlerdir. Koşmalar çoğunlukla 11’li hece ölçüsü ile söylenirken bu kalıbın dışındakilerin koşma diye isimlendirilmesi ezgileri ile ilgilidir. Koşmanın kafiye şeması (a-b-a-b) şeklindedir; fakat bu kalıba uymayanlar da vardır. Kıta sayısı 3 ila 5 arasında değişmesine rağmen Sümmanî'nin 6 hatta 7 kıtalık koşmaları mevcuttur.

İşlediği konular yönüyle Sümmanî'nin koşmalarını nasihat telkin eden koşmalar ve lirik koşmalar olmak üzere genel olarak iki başlık altında inceleyebiliriz. Lirik koşmalarının muhtevası sevda ve hasrettir.¹³⁰ Âşık Sümmanî kavuşamadığı Gülperi'ye olan sevdasını lirik şiirleriyle dile getirmiştir. Onun şiirlerinde sevdasına kavuşan bir aşığın mutluluk ve sevincini göremeyiz. O, kavuşamamanın hasretiyle yanan bir âşıktır ve şiirleri hasret duyguları ile yoğrulmuştur. Yaşadığı bu yoğun duygular onun en kaliteli şiirlerini ortaya çıkarmıştır. Kavuşamadığı yârine olan şikâyetini bir şiirinde şöyle dile getirmektedir:

“Yârin fikir defterini yokladım

Yazmış bundan böyle beni ihtiyar”¹³¹

Sümmanî, sevgilisi Gülperi'yi bulmak, ona kavuşmak arzusu ile gurbete çıkmış, ancak uzun seyahat ve seferlerine rağmen bu arzusuna kavuşamamıştır. Gurbette sevgilisine kavuşamadığı gibi sıla ve vatan hasreti ile yanmıştır. Bu duygular ile kaleme aldığı şiirler onun hasret şiirlerini oluşturmuştur. Gurbete çıkarken söylediği şu dörtlük yürek yangınının tercümanıdır:

¹²⁹ Erkal, *Narmanlı Âşık Sümmanî*, s.18

¹³⁰ Erkal, *Narmanlı Âşık Sümmanî*, s.19

¹³¹ Erkal, *Âşık Sümmani*, s.21

“Dinmez ne hikmettir gözümün yaşı,

Yanar yanar sızlar ciğerimin başı,

Elveda sılanın toprağı taşı

Yine Sümmânî’ye gurbet göründü”

Sümmânî, sevgilisi Gülperi’ye kavuşma ümidiyle tekrar tekrar gurbete çıkmıştır. Gurbette iken sevgilisini bulamadığı için memleketine dönen Sümmânî memleketine döndüğünde yeniden ayrılık ateşiyle yanarak kavuşmanın ümidiyle tekrar gurbete çıkmıştır. Fakat bu gurbet yolculuklarını gönül hoşluğuyla değil, mecburî sebeplerle yaptığı için sıladan ayrılırken de hüznüdür.

Yaşı ilerlemesine rağmen gurbet elde aşkının peşinde dolaşan Sümmânî’yi yâd ellerde ölüp kalma korkusu sarmıştır. Sümmânî bu korkusunu şöyle dile getirmiştir:

“Gurbet elde bir hâl geldi başıma

Kadir Mevlâ'm nasip eyle sılayı

Koymaz felek koymaz gidem eşime

Kadir Mevlâ'm nasip eyle sılayı”¹³²

Gurbet elde çeşitli sıkıntı, hastalık, hüznün, elem ve kederle karşılaşan Sümmânî sevgilisine de kavuşamadığı için gurbete çıkmaktan maksat hâsıl olmamıştır. Maksadına kavuşamayan Sümmânî’ye gurbetin sıkıntıları daha çok elem vererek onu sıla hasretiyle yakmaktadır. Memleketinde bıraktığı sevdiklerinin özlemi ile sılaya kavuşmayı istemekte, bunun için de Allah’a dua etmektedir.

4. Sümmânî’nin Semailleri

Semai sözcüğü Arapça kökenli olup “*bir kurala bağlı kalmadan işitilerek öğrenilen*” manasında kullanılmaktadır. Semailler, hece ölçüsü ve aruz ölçüsünün özel kalıplarıyla yazılır ve söylenir. Hece ölçüsü ile yazılan semailler koşma biçimindedir, sadece dizelerindeki hece sayıları ile koşmadan ayrılırlar. 4+4=8’li

¹³² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s. 21

hece ölçüsü ile yazılan semailerin dörtlük sayısı 3 ila 5 arasında değişir. Kıta sayısı 5'i geçen semainin az olmasına rağmen Sümmânî'nin kıta sayısı 7 ila 11 arasında değişen semailerini vardır. Elimizde 35 adet semaisi bulunan Sümmânî bu şiirlerinde aşk ve sevgi temalarını işlemiştir.

5. Sümmânî'nin Divanileri

Divana saz şairlerince “divani” adı verilmektedir. Aruzlu şiirler genellikle bu türde, “fâilâtun / fâilâtun / fâilâtun / fâilun” vezniyle yazılır ve kendisine has bir ezgi ile söylenir. Erzurum'a özgü bir makam olan “tatyân” makamı 15'lik divanlarla okunur. Sümmânî, “tatyân” en güzel okuyan âşık olarak kabul edilmektedir. Halk arasında bu makamın Sümmânî'ye ait olduğunu söyleyenler de vardır.

Sümmânî pek başarılı olmasa da aruz veznini kullanmaya çalışmıştır. Divanları; 3 musammat, 2 müstezat, 21 gazel ve 14 divani şeklindedir.¹³³ Divanileri ise koşmanın aynısıdır.

6. Sümmânî'nin Destanları

Destan, şekil olarak halk şiirinde koşma tipine girmektedir. Destan ile koşmanın arasında dörtlük sayısı, konusu, anlatımı ve ezgi yönüyle farklılıklar vardır. Destanlarda dörtlük sınırlaması yoktur. Destanların konuları aşk, kahramanlık ve halkın bünyesinde derin izler bırakan doğa olaylarıdır. Abdulkadir Erkal'a göre elimizde Sümmânî'nin 20 kadar destanı vardır. Bu sayı Mehmet Kardeş'e göre ise 24'tür. Bu destanları konu itibariyle doğal felaketler hakkında yazılanlar, dinî destanlar, şehir ve yerlerin özelliklerini anlatan destanlar ve nasihat içeren destanlar olarak sınıflara ayırmamız mümkündür. Destanlar şekil olarak koşmaya benzemelerine rağmen dörtlük sayısı ve konusu bakımından koşmadan farklıdır.¹³⁴

¹³³ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s. 22

¹³⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.23

B. Sümmanî'nin Şiirlerinin Muhteva Yönünden İncelenmesi

Badeli âşıklardan olan Sümmanî, insanlara iyiliği ve güzelliği benimsetme konusunu çok önemseydiği için didaktik şiirleri diğer şiirlerinden daha fazladır. Şiirlerinde işlediği konular ana başlıklarıyla şöyledir:

- Aşk ve sevgi
- Tabiat
- Toplum
- Din ve tasavvuf
- İnsan
- Gurbet ve hasret

Sümmanî'nin şiirlerinde dönemin sosyal hayatını ve memleketin içine düştüğü durumların yansımaları görürüz. Anadolu topraklarında bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, kıtlıklar, yoksulluklar, siyasî ve sosyal çalkantılar onun yaşadığı dönemde zirve yapmıştır. İnsanımız bu savaşlarda huduttan hududa, cepheden cepheye koşarak maddi manevi yönden çok zarar görmüştür. Bu durum rikkat sahibi bütün gönülleri derinden etkilediği gibi gönül ehli olan Sümmanî'yi de etkileyerek şiirlerine elem, hüznün ve keder olarak yansımıştır.

Sümmanî, Birinci Dünya Savaşı'nın milletin ruhunda bıraktığı derin izleri şu mısralarında dile getirmiştir:

“İntizam ahlâktan nas oldu beri

Kimsede kalmadı sürur eseri

Bir dahi bozuldu çarhı çemberi

Sahibi zaman, mehdi hünkâra kaldı”¹³⁵

Savaşlar sebebi ile memleketin düzeninin bozulduğunu, halkın mutsuz olduğunu söyleyen Sümmanî, dünyanın düzeninin tekrar kurulabilmesi için kıyamete

¹³⁵ Yağmurdereli, a.g.e., s. 8

yakın bir zamanda dünyaya teşrif edecek olan Mehdi'yi beklememiz gerektiğini ifade etmektedir.

Yine bu kederli günlerdeki çaresizliğini, halkın gam ve kedere duçar olduğunu, mevcut durumun ancak ilahi bir yardımla düzelebileceğini şu dörtlükte dile getirmiştir:

“Sümmânî der akar bu çeşmim nemi,

Sermaye ettiler millete gamı,

Millete aydınlık derdin merhemi,

Bizi halk eyleyen Gaffara kaldı”

Sümmânî, savaşlar ve iç karışıklıkların halka ne kadar ağır bedel ödettiğini ise 13 kıtalık bir destan ile dile getirmiştir.¹³⁶

Yine o, insanlara nasihat veren ve ahlâklı olmayı telkin eden şiirler kaleme almıştır. Toplumun ve devrin menfiliklerini taşlamaları ile dile getirirken insanları kötülükten uzaklaştırarak iyiliğe sevk etmek için didaktik bir dil kullanmıştır. Onun taşlamalarında toplumun, bireyin, dünyanın ve zamanın menfiliklerinin tenkit edildiği görülmektedir. Sümmânî gördüğü yanlışlar karşısında sadece yakınmakla kalmaz, onların iyileştirilmesi için çareler ortaya koyar. Toplumsal yanlışları taşlamalar, şikâyetnameler ve nasihatlerle ifade ederken yine bunlar vasıtasıyla iyileşmenin yolunu ve çaresini gösterir.

Âşık Sümmânî'nin şiirlerinde yakındığı konular ise genellikle dinî yönden bozulmalar, dinin temel değerlerinden sapmalar ve inancın kötüye kullanılmasıdır. Yine onun şiirlerinde toplumsal değerlerin bozulmasından, insanlar arasında sevgi ve saygının azalmasından yakınmalar vardır. Toplumda görülen adaletsizlikler ve haksızlıklar da konu olarak Sümmânî'nin şiirlerinde önemli yer tutar. Eleştirilerini zaman zaman açıkça dile getiren şair, genellikle üstü kapalı ve derinlikli bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Sümmânî, insanın iyi ve kötü özelliklerinden bahsedip

¹³⁶ Yağmurdereli, a.g.e., s. 80

iyiliğin erdemini dile getirdikten sonra kendi mahlasını da taşıyarak bütün bu nasihatleri kendi nefesine de söylediğini vurgulamaktadır. Sevgi-nefret, iyilik-kötülük gibi birbirine zıt kavramları birbirine bağlı olarak işlerken eleştirilerini nasihate, nasihatlerini ise eleştiriye dönüştürebilmektedir. O, özelden genele isabetli eleştiri ve nasihat yaparken genelden özele de yönelebilmektedir. Narmanlı Hüseyin olarak Sümmânî, nasihatlerini öncelikle kendi nefesine yöneltmesi dolayısıyla “Sümmânî Baba” unvanını almıştır.¹³⁷

Ziya Paşa gibi Sümmânî'nin de halkın dilinde darbimesel haline gelen mısraları vardır. O da şiirleri vasıtası ile insanlara ahlâkî değerleri telkin etmeyi vazife bilmiş ve konu olarak sevgi, merhamet, sabır, tevekkül, dürüstlük, mertlik gibi değerleri işlemiştir.

“Laf edip âlemde varın söyleme,

İşine uygun diye yarın söyleme

Her olur olmaza sırrın söyleme,

Şimdiki adama beh Pazar olmaz”

Sümmânî, kişinin şahsî meziyetlerini ve varlığını başkalarına çok fazla söylememesi gerektiğini belirtirken zamane insanların güvenilir olmadığını, bu münasebetle sırların herkese açılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

“Dinleme dünyanın kılı kalini,

Göresin kâmilin her kemalini,

Sıçratma üstüne el vebalini

Zira böyle adam bahtiyar olmaz”¹³⁸

¹³⁷ Selâmi Fedakâr-Ahmet Keskin. “Âşık Sümmânî'nin Eserlerinde Birey ve Toplum” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 16/2, 2016, s 109-122

¹³⁸ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.84

Kişi, dünyaya ve dünya nimetlerine dalmamalı, daima iyilerle beraber olmaya çalışarak kimsenin günahını almamalıdır. Kul hakkına riayet etmeyerek başkalarına haksızlık edenler ne dünyada ne de ahirette mutlu olabilirler.

*“Katranı kaynatırsan olur mu şeker, / Cinsi bozuk adam cinsine çeker, / Adı kara demir gevher olmaz.”*¹³⁹Demek suretiyle insandaki güzel ve kötü huyların genetik özelliğine dikkat çekmiştir.

“Evlat düşse babasının gözünden,

*Değil Huda razı, berhudar olmaz”*¹⁴⁰

Allah (c.c.) hakkından sonra en çok dikkat edilmesi gereken hak olan ve cennete girilmesi rızalarına bağlı olan ana baba hakkına dikkat çeken Sümmânî, anne babasını razı edemeyen kişinin Allah’ın rızasını da kazanamayacağını vurgulamaktadır.

“Sevilen bir yere çok gidip gelme

*Kesilir muhabbet itibar olmaz”*¹⁴¹

İnsanın muhabbetinde ve öfkesinde ölçülü olması gerektiğine dikkat çeken Sümmânî hareketlerimizde orta yolu takip etmenin önemini vurgulamıştır.

“Seni ağlatanın yurdundan savuş,

*Dost kimseyi çekmez dert pazarına”*¹⁴²

Sümmânî’ye göre, kendimize dost olarak seçeceğimiz kişiler konusunda titiz davranmalı, sert ve kaba insanlardan uzak durmalıyız. Zira kişinin gerçek dostu ona gam ve keder değil, mutluluk ve sevinç getirir. Bizi üzen ve mutlu olmamızı istemeyenler gerçek dostlarımız değildir.

“Sermayesiz açma Pazar

¹³⁹ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.84

¹⁴⁰ Kardeş, **a.g.e.**, s.76

¹⁴¹ Yağmurdereli, **a.g.e.**,s.85

¹⁴² Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.85

Dükkânda mahzun olursun

Kesbi ticaret et daim helâlden,

Uzatma harama el kapısını”¹⁴³

Mısralarında Sümmânî, bir iktisatçı gibi ticarete başarılı olmanın yollarını gösterirken ticarî ahlâka da dikkat çekmiştir. Ona göre sermaye olmadan, yani borç ile ticarete başlanmamalı ve kazancın helâl olması için azami gayret gösterilmelidir.

Yaşadığı dönemin sıkıntılarını ve bireysel hüznelerini yansıtmaları hasebiyle Sümmânî'nin şiirlerinde hep hüznün hâkimidir. Dönemin ve bulunduğu muhitin olaylarına karşı duyarlı olan Sümmânî bu içerikte destanlar kaleme almıştır. Hicri 1309 yılında Tortum'da meydana gelen bir heyelan neticesinde “Hınzorik” köyü toprak altında kalmış ve haritadan silinmiştir. Sümmânî, bu hadiseyi şu dördlüğün de içinde olduğu uzun bir destan ile kaleme almıştır:

“Kazayı Tortumda oldu vukuat,

Gören gözler düştü ahu figana,

Bin üç yüz dokuzda ettik rivayet

Bunu destan edip saldı her yana”

Diğer destan ise on dokuz kıtadan meydana gelen ve olayın içinde bizzat Sümmânî'nin de bulunduğu felaketin anlatılmasıdır. Narman'ın Şekerli köyünde yapılan bir sünnet düğünü esnasında halkın ağırlığına dayanamayan köy evi çöker ve çoğunluğu bayan olan birçok kişi hayatını kaybeder. O hazin olay Sümmânî'nin destanında gelecek nesillere hüznü aktarılır:

“Sazımı almadan yahu elime

Tezene vurmada daha teline,

Tekellüm girmeden hele dilime,

Bir ses geldi bin figana yetiştim

¹⁴³Yağmurdereli, a.g.e., s 88

*Kimi der gelmeğe iktidarım yok,
Kimi der hemşirem, kimi yârim yok,
Kimi der validem, can ciğerim yok,
“Can kurtarın” diyen cana yetiştim”¹⁴⁴*

1. Sümmânî'nin Şiirlerinde Tasavvuf

Sümmânî'nin şiirlerinde hikmete, irfana ait söyleyişlere ve bir mutasavvıfın nasihatlerine şahit olurken beşerî aşktan ilahi aşka ulaşan Mecnun'un söylemlerine benzer söylemler de görmekteyiz.

*“Kimden sual edem kimden öğrenem
Göstere cananım yol kapısını
Cananım var iken ben kime gidem
Canandır gösteren hal kapısını”¹⁴⁵*

Bu dörtlükte geçen “canan” beşerî aşkı değil, yüce Yaraticımıza duyulan derin ve engin sevgiyi yansıtmaktadır. Aynı zamanda Sümmânî, Allah'a ulaşmak için bir yol gösterene, bir mürebbiye ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

*“Eğer bulam dersen vaslı didarı
Ondan gayrısından usanmak lazım”¹⁴⁶*

Bu mısralarda Sümmânî, Allah'tan gayrı her şeyin fani olduğunu vurgularken yaşamının gayesinin sadece Allah'ın rızasını kazanmak olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Âşık Sümmânî, Allah'ın cemalini görmek isteyenlerin onun dışında her şeyden vazgeçmesi gerektiğini ifade ederken mutasavvıfların hayata bakışını özetleyen “Allah bes bâki heves” düsturuna ışık tutmaktadır.

¹⁴⁴ Yağmurdereli, a. g.e., s.93

¹⁴⁵ Yağmurdereli, a.g.e., s.94

¹⁴⁶ Yağmurdereli, a.g.e., s.94

2. Sümmeânî'nin Şiirlerinde Kullandığı Deyimler ve Atasözleri

Bütün milletlerde kültürel değerleri topluma ve gelecek nesillere aktarmada yazılı ve sözlü edebiyat önemli bir vasıta olmuştur. Klasik Türk edebiyatı ve halk edebiyatı şairleri de halkı doğruya çağırarak ve yanlıştan uzaklaştırmak için öğüt şiirleri yazmayı, bu şiirlerde atasözünü ve deyimleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Selim Emiroğlu bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Anonim halk edebiyatında nasihat, atasözleriyle devam ederken âşık edebiyatında saz şairleri atalar sözü veya nasihat destanlarıyla bu geleneği devam ettirmişlerdir.*”

Halk şairlerinin şiirlerinde kullandıkları atasözleri Türk milletinin geçmişini, kültürünü takip etmek bakımından da önemli izler taşımaktadır.”¹⁴⁷

Şiirlerinde, özellikle koşmalarında halka nasihat etmeyi gaye edinen Sümmeânî de deyim ve atasözlerini oldukça sık kullanmıştır. Konularını genellikle sosyal hayat ve dinî değerlerden seçen Sümmeânî, halkının sıkıntılarını dile getirirken onları iyiye ve doğruya çağırır, kötü ve yanlıştan uzak durmaya davet eder. Onun nasihatleri özellikle memleketi Erzurum ve civarında darbimesel gibi telakki edilmiştir.

Dünya Sultan Süleyman'a kalmamış deyimini onun şiirinde “*Hüma kuşu düşüp ölmedi / Dünya Sultan Süleyman'a kalmadı*” şeklinde yer almıştır. “*Çalma kapımı, çalarlar kapını*” atasözü ise şu şekilde kullanılmıştır:

“Bir gün olur kapın döğerler

Döğmüş isen el kapısını”¹⁴⁸

Sümmeânî bazı atasözlerine telmih yoluyla işaret ederken, tenasüp ve mecaz sanatları yapmak için de deyim ve atasözlerinden faydalanmıştır. Kendisine “Baba” unvanı uygun görülen Sümmeânî, halka nasihat etmeyi ve onları iyiliğe teşvik ederek kötülükten uzaklaştırmayı vazife addettiği için öğüt veren atasözleri ve deyimleri kullanmayı özellikle tercih etmiştir.

¹⁴⁷ Selim Emiroğlu, “Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim değeri Üzerine Bir İnceleme” (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010, s.33

¹⁴⁸ Erkal, *Âşık Sümmeânî*, s.25

“Merhem kabul etmez aşkın dikenini / Ten içinde cana bata göresin” mısralarında olduğu gibi atasözlerini zaman zaman beyit şeklinde ele almıştır.

“Dibi görünmeyen suya girilmez” atasözünü değiştirerek, “Dibi görünmeyen gölden uzak ol” demiştir.

“Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur” atasözü onun şiirinde, “Emeksiz şecerin olmaz yemişi” şekline dönüşmüştür.¹⁴⁹

“Söz gümüş ise sükût altındır” atasözüne Sümmânî daha bir derinlik kazandırarak bu sözü “Bir söyle, iki duy, üç de kulak ver” şeklinde ifade etmiş ve pratikte uygulama reçetesini vermiştir.

Âşık Sümmânî, nasihat vermek ve duygularını mecazlar ile anlatmak amacıyla deyimlerin az sözle çok mana ifade eden özelliğinden faydalanmıştır. O, deyimleri genellikle hiç değiştirmeden kullanmayı tercih ederken bazılarını da anlam yönüyle geliştirerek ve genişleterek kullanmıştır. Şu mısralarda “çalıp çırpma” deyimini hırsızlık anlamında kullanmıştır:

“Sonu karanlık olan haramzadenin

Çalıp çırpma ile kesbi kâr olmaz”

“Ecel şerbetini içmek” deyimine ise vefatını haber vermek amacıyla kaleme aldığı şu şiirinde yer vermiştir:

“Sümmânî dünyadan uçmuş gidiyor

Ecel şerbetinden içmiş gidiyor

Cümle yârenleri kalmış gidiyor

Mahşerde görürsüz siz beni beni”¹⁵⁰

¹⁴⁹ Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s.110

¹⁵⁰ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.28

3. Sümmanî'nin Şiirlerinde İşlenen Konular

a. Âşık olması ve bade içmesi

Badeli âşık olabilmek için pir elinden “aşk dolusu” içmek gerekmektedir. Âşık ancak bu aşk badesini içtikten sonra dili çözülür ve hikmetli şiirler söylemeye başlar. Âşıkların bade içme törenleri genellikle manzum bir hikâyeye ile anlatılır. Badeli âşıklardan olan Âşık Sümmanî'nin ve Çıldırılı Âşık Şenlik'in âşık olma hikâyelerine şahit olmaktayız. Fakat bir Ercişli Emrah'ın nasıl âşık olduğuna dair elimizde böyle bir hikâyeye yoktur. Sümmanî şiirlerinde bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

“İçtim aşk bâdesin gördüm rengini

Tam on sekiz saat sürdüm cengini

Yâr yüzünde gördüm üç beş bengini

Halhalın altında noktasın tek tek”¹⁵¹

Sümmanî, Ablak Taşı'nda uyurken pirlere elinden bade içtiğinde manevî ağırlık hissetmiş, bunun tesiri ile saatlerce uyumuştur. Rüyasında ona bade sunan dervişler, sevdiği kızın ismini vermekle kalmamış, yüzünü de açık ve net bir şekilde göstermişlerdir. Öyle ki Sümmanî bu çehredeki benleri dahi tek tek sayabilmiştir.

b. Gurbet

Gurbet, halk şairlerinin en çok kullandığı konulardan birisidir. Zira âşık gurbete genellikle sevgilisini aramak için çıkar, bu arada maişetini kazanmak için de gurbette saz çalar. Bu amaçla yola çıkarak ömrünü gurbette geçirenlerin sayısı çoktur.

Sümmanî de sevgilisi Gülperi'yi bulmak, para kazanmak ve diğer halk şairlerini ziyaret etmek veya onlarla atışmak amacıyla birçok kez gurbete çıkmıştır. Bu münasebetle onun şiirlerinde gurbet ve sıla özlemi geniş yer tutar.

“Gurbet ilde bir hal geldi başıma,

¹⁵¹Rayman, “Âşık sümmanî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 117

Kadir Mevlâ'm nasip eyle silayı,

Koymaz felek koymaz gidem eşime

Kadir Mevlâ'm nasip eyle silayı”¹⁵²

Sümmânî, sevgilisine kavuşmak için gurbete çıkmış, gurbette ise karşılaştığı meşakkat, sıkıntı ve sılada bıraktığı sevdiklerine duyduğu hasretle vatanını özlemiş ve vatanına kavuşmak için Allah’a niyazda bulunmuştur.

c. Hasret, aşk, özlem

Sevgiliye duyulan özlem ve aşk, halk şiirinin önemli konularından birisidir. Eğer şair badeli âşık ise rüyasında gördüğü sevgilisine beslediği hasret ve aşk duyguları ile yanar. Gülperi’ye bu dünyada kavuşamayacağı rüyasında söylendiği hâlde Sümmânî; ömrü boyunca onun aşkıyla, ona kavuşma arzusuyla, onun hasretiyle ve ona kavuşamamanın ızdırabıyla yanmıştır. Gülperi’ye kavuşmak için çıktığı gurbette ise vatanına ve sevdiklerine hasret duymuştur. Badeli âşıklar genellikle tek kişiye âşık olmuşlar, ona kavuşmanın hasreti ile yanarken mecazî aşkın erdirici etkisi ile beşerî aşktan ilâhî aşka ulaşmışlardır. Sümmânî’nin şu dörtlüğünde bu durumu açıkça görüyoruz:

“Ta ezelden bir güzele meftunum

Dostlar bu aşk etti pek bîzar beni

Yitirdim Leyla’mı, ben bir Mecnunum

Yıllar var terk etmez ah u zâr beni”

Sümmânî, bir beşere âşık olduğunu ve bu aşk sebebi ile çok ızdıraplar çektiğini söylemektedir. Ancak çektiği hasret ve sevgiliye kavuşma yolunda katlandığı meşakkatlere rağmen ona kavuşamamıştır. Bu süreçte Mecnun gibi beşerî aşkın geçiciliğini idrak ederek ilahi aşkın lezzetine varmıştır.

¹⁵² Rayman,” Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.125

d. Kendinden, devirden, dünyadan ve insanlardan şikâyet

Halk şairleri, sürekli gezdikleri için genellikle sabit bir işleri yoktur. Bu münasebetle ekonomik yönden varlıklı değillerdir. Hayatı sıkıntı ve acı içinde geçen âşık, arada engeller olduğu için sevgilisine kavuşamaz. Şair bu durumun acısı ile zaman zaman kendinden şikâyet eder. Sümmânî ise Osmanlı devletinin çöküş döneminde yaşamıştır. Savaşlar, kıtlıklar, iç isyanlar halkın şikâyet ettiği durumlardır. Şair bu durumlardan etkilenmiş fakat isyankâr bir tavır takınmadan etrafındaki insanların ilgisizliğinden, değişen şartların zorluğundan ve zamanın insan ruhuna yaptığı olumsuz etkilerden şikâyet etmiştir. Sümmânî, dünyaya ve dünya malına kıymet vermeyen, bu dünyanın geçiciliğinin ve değersiz olduğunun bilincinde olan gönül ehli bir şairdir.

“Tersine mi döndü devran biz için

Firkatli, matemli zamana kaldık

Bundan böyle ah u figan biz için

Hainler elinden âmâna kaldık”

Sümmânî, savaşların ve kıtlıkların yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Türk illerinde gam, keder ve hüznün hâkimdir. Osmanlı devleti dâhili ve harici düşmanlarla uğraşarak onların ihanetine maruz kalmıştır.

“Nesine aldanam fani dünyanın

Daha bundan böyle rahat mı kaldı

Tutalım bâbını Vahdethanenin

Andan başkasında lezzet mi kaldı”¹⁵³

Sümmânî dünyanın boş, geçici ve sıkıntılarla dolu bir mekân olduğunun farkındadır. Ona göre gerçek mutluluk ve huzur, tek ve yüce olan Allah’ın sevgisini ve rızasını kazanmaya bağlıdır. Hakikatine vâkıf olarak bu sevgiyi idrak edenler

¹⁵³ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s.125

gerçek mutluluğa ererler ve hayattan zevk alırlar. İnsan fâni değil baki olan güzelliklerin peşinde koşmalı, onların manevi lezzetlerini yakalamaya çalışmalıdır.

e. Öğüt ve ahlâk

Sümmânî iyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlışı öğretmeye çalışan Hak âşığı bir şairdir. Bu münasebetle onun didaktik şiirleri lirik şiirlerinden daha fazladır. Halkının ve insanlığın sorunlarıyla dertlenen, onlara güzellikleri aşlamaya çalışan şair, bu özelliğinden dolayı çevresinde “Âşık Sümmânî” isminden ziyade “Sümmânî Baba” sıfatı ile anılmıştır.

Sümmânî şahsî tecrübelerini, toplumun kabul ettiği genel geçer kuralları ve ahlâkî değerleri nasihat haline getirerek şiir yoluyla aktarmıştır:

“Dinle beni bir nasihat edeyim,

En iyi dostundan sakın sen seni

Dünyanın bozulmaz manası budur

En iyi dostundan sakın sen seni”¹⁵⁴

Arkadaşlığa-kardeşliğe çok önem veren Sümmânî’nin dostlarından gördüğü bir vefasızlık durumunda bu dörtlüğü kaleme aldığını düşünmek mümkündür. Zira insanlar arası ilişkide sevgi ve muhabbete çok önem veren Sümmânî’nin dostluk kavramının aleyhinde görüşlere sahip olması düşünülemez.

f. Mahallî ve tarihî olaylar

Sümmânî, vatan topraklarının teker teker elden çıktığı, koca bir imparatorluğun dâhilî ve haricî bedhahlarca zayıflatılıp çökmeye mahkûm edildiği bir dönemde yaşamasına rağmen şiirlerinde bu konulara çok fazla değinmemiş, kahramanlık konulu destanlar yazmamıştır. Fakat bireysel olarak yaşadığı düğün evinin çökmesi ve Hınzoruk köyünün heyelan ile ortadan kalkması konularında destanları vardır.

g. Din, tasavvuf ve çeşitli kavramlar.

¹⁵⁴ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 125

Hak âşığı ve dini bütün mutasavvıf bir şair olan Sümmânî; Allah'a, Peygamber'e, sahabeye ve Allah dostlarına olan sevgi ve saygısını şiirlerine yansıtmıştır. Hak sevgisini anlatmada şiiri bir araç olarak kullanan şair, Âşık Yunus ekolünün takipçi ve temsilcilerinden olmuştur. Onun şiirlerinde Hakk'ı halka tanıtmak ve halkta Hak sevgisini uyandırmak amacının yanında cennete özlem ve cehennemden kurtulma arzusunu görmekteyiz.

“Muhammet'tir Hakk'ın Hâk dürdanesi

Kurulsun şemalar aşk pervanesi

İki kerpiçtendir onun binası

Mücevherdir çar etrafı cennetin”

Sümmânî, Peygamber Efendimiz'in bir inci tanesi olduğunu ve Allah tarafından çok sevildiğini ifade etmektedir. Sümmânî de birçok mutasavvıf şair gibi ilâhî aşkı mum ve pervane metaforu ile açıklamıştır. Ona göre cennet bütün güzellikleri ve ihtişamı ile onu hak edenleri beklemektedir.

Sümmânî şiirlerinde farklı şahıs, kavram ve yer adlarını kullanmıştır. Sultan Süleyman, Abdülhamit Han, hünkâr, vezir, hükümdar, vali, halife, Şah Rüstem, Hüseyin Şah gibi devlet adamları ve yönetimle ilgili unvanlar ve önemli şahsiyetlerden bahsetmiştir. Acı ve ıstırap çeken insanları Âşık Kerem'e benzetmiştir. Leyla ile Mecnun -Sümmânî sevgilisini Leylâ'ya kendisini Mecnun'a benzetir zaman zaman da “Leyla”yı gece anlamında kullanır. Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha, Eflatun -Sümmânî, kendi kusurlarını görmekten aciz olanların Eflatun'u ve Aristo'yu eleştirdiklerini söyler. Lokman Hekim -Sümmânî bazen kendisini Lokman Hekim'e benzetirken bazen de onun kederini Lokman Hekim'in dahi gideremeyeceğini söyler-, Yunus gibi tasavvufî ve tarihî şahsiyetlere geniş yer vermiştir. Sümmânî'nin şiirlerindeki sevgili, canan, dilber hep Gülperi ya da onu hatırlatan kişilerdir fakat zamanla bu tabirler Allah'ı anlatmak için kullanılmıştır,

yani sevgili artık Hak'tır. Şair şiirlerinde kötülüğü anlatmak için nemrut kelimesini tercih etmiştir.

Onun şiirlerinde, Osmanlı, Rum, Türk, Arap, Hindu, Moskof gibi millet adlarına; İran, Türkmen, Gürcistan, Nemruthan, Balkan, Rumeli, Bayburt, Tortum, Narman, Orcuk, Penek, Samikale, Belh, Buhara gibi bölge, şehir, köy ve kasaba adlarına rastlanır.¹⁵⁵ Ceyhun Nehri, büyüklüğünden dolayı deniz olarak zikredilir. Yine onun şiirlerinde dağlar sevgiliye kavuşma yolunda aşılması gereken zorlu engellerdir. İçinde dağları aşma isteği olan şair baharın da erken gelmesini arzular. Göl, onun şiirinde “*dibi görünmeyen göle girilmez*” şeklinde mecaz anlamıyla kullanılır. Sümmânî şiirlerinde çay, dere, çöl gibi doğa şekillerine de yer vermektedir. Ok-yay, kalkan-kılıç, tüfek-süngü, top-gülle, hançer gibi savaşa dair araç gereç isimlerini de kullanmıştır. Bezm, bade, şarap, kadeh, cam, kâse gibi divan edebiyatında mecaz anlamlar taşıyan kelimeler, onun şiirlerinde de aşkı anlatmak için mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır.¹⁵⁶ Musiki aletlerinden saz ve curayı kullanmıştır.

Sümmânî'nin şiirlerinde kıyafet olarak fes, gömlek, leçek ve Erzurum yöresinin millî kıyafeti olan ehram geçer. Şekeri sükkar olarak zikrederken ağu, aş ve katranı mecaz anlamları ile ele alır. Erzurum ve yöresinde balcılık yaygın olduğundan şiirlerinde balı mecaz ve gerçek anlamlarıyla kullanarak tatlı dil ile bal arasında bağlantı kurar. Onun şiirlerinde mimari yapı olarak tekke, medrese, köşk ve saray kelimelerini görürüz. Sporla ilgili olarak cirit ve güreş, yine bununla ilgili pehlivan ve kispet kelimelerini kullanmıştır.

Ticaret kelimesini helâl kazanca dikkat çekmek için didaktik içeriği ile ele alır. Okumayı, yazmayı, ilmi seven şairin şiirlerinde kitap, kalem, kâğıt, defter gibi ilimle ilgili malzemelerin isimleri geçer. Küçüklüğünde çobanlık yapan Sümmânî'nin

¹⁵⁵ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.190

¹⁵⁶ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.196

şiiirlerinde doğal olarak sürü, çoban, koyun kelimeleri sıkça geçmektedir. Sümmânî tarımla uğraşılan bir bölgede yetiştiği için bağ, bahçe, bağban kelimelerini gerçek ve mecaz anlamlarıyla ele almıştır. Meslek olarak “sarraf” kelimesini iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırma yeteneğine sahip insan olarak mecaz anlamıyla kullanmıştır. Ona göre şairin sözü de altın olduğu için şairler de birer sarraftır. Fakat herkes sözün ve şiirin kıymetini takdir edemez.¹⁵⁷ Sümmânî, doktor ve tabip kelimelerini de kullanır fakat onun yarası aşk yarası olduğu için tabipler iyileştiremez.

Sümmânî'nin şiirlerinde gelin, elti, bacı, evlât, ata, oğul, kardeş, ana gibi akrabalık bağlarını anlatan kelimeleri de görürüz. Kardeş kelimesini kavim kelimesiyle beraber zaman zaman ırk ve din birliğini ifade etmek için kullanmıştır.

Sümmânî'nin şiirlerinde ısınma aracı olarak soba, aydınlanma aracı olarak ise çırağı fener ve mum görülür. Kerpiç, kafes, plak, orak gibi araç gereç isimlerinin yanında yelken ve sefine gibi deniz taşıtlarını da kullanmıştır. İnsanlar arası ilişkileri ifade eden dost, düşman, zalim, mazlum, yoldaş, yiğit, koç yiğit gibi kelimeleri de genellikle mecaz anlamlarıyla kullanmayı tercih etmiştir.

Sevgiliyi anlatırken saç, zülûf, kâkül, yüz, kaş, göz, gerdan, yanak, dudak, bel, parmak, ten, beden, tırnak, dil, can, yüz, diş, ağız, kulak, sine (göğüs), bağır, yürek, ciğer, kalp, akıl, gönül, baş (ser) -Sümmânî, sevgilisinin yolunda başını, tenini ve canını vermeye hazır olduğunu ifade eder- gibi kelimeler kullanmıştır.

“Arzumda kârım ağyara karşı

Yolunda vermişim ten ile başı”¹⁵⁸

Duygusal hâllerini anlatmak için feryat, ah kelimelerini; terkip olarak “ah-u zar”ı kullanmıştır. Yara, mecruh, gam, dert, bela, elem, cevir, cefa, kahır, keder, efkâr, ayrılık (firkat), hicran, derman, hun kelimelerini kullanan Sümmânî'nin şiirlerinde zaman ve uzayla ilgili kavramlar, renkler, hayvanlar, dört unsur, meyveler,

¹⁵⁷ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.205

¹⁵⁸ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.220

bitkiler, mevsimler, seyyareler, maden isimleri de kullanılmıştır. Hayal gücünün geniş ve kelime dağarcığının zengin olmasının kazandırdığı bakış açısı edebî sanatları ustalıkla kullanmasını sağlamıştır.¹⁵⁹

Âşık Sümmânî'nin sanat mirasını oğlu Fahri Çavuş'tan olan torunu Nusret Toruni ile oğlu Şevki Çavuş'tan olan torunu Hüseyin Sümmânîoğlu devam ettirmiştir. Ayrıca Âşık Sümmânî tavır ve edasıyla çalıp söyleyen Erzurumlu Yaşar Reyhani, Fuat Çerkezoğlu gibi usta âşıklar ve İsrail Daştan ile Ertuğrul Ataç gibi genç âşıklar da bu sanat mirasına sahip çıkarak yaşatmaya çalışmış ve çalışmaktadırlar.¹⁶⁰

C. Sümmânî'nin Şiirlerinin Belagat Yönünden İncelenmesi

Sümmânî şiirlerine estetik güzellik katmak ve söylemek istediği meramı çeşitli sanatlarla pekiştirerek daha güzel ve daha ahenkli hâle getirmek için teşbih, tenasüp, mecaz, telmih gibi sanatlara başvurmuştur.

“*Yâran, yoldaş, gelip elimden tutmaz / Sen elimden tut da kaldır Yarabbi*” mısralarında el-ayak, tutmak-kaldırmak ve yâran-yoldaş kelimeleri arasında tenasüp sanatını kullanmıştır.

“*Ejderha misali açmış ağzını / Korkarım yutacak yer beni beni*” mısralarında ise ölümü ejderhaya benzeterek teşbih sanatı yapmıştır.

Yine “*nazlısın nazenin hangi can için*” diyerek, nazlı ve nazenin kelimeleri arasında tenasüp sanatı yapmıştır.

“*Der Sümmânî; düştüm tükenmez derde / Mecnun gibi kaldım ah ile zarda*” mısralarında Mecnun'un aşk hikâyesine telmihte bulunmuştur. Şu dörtlükte ise tekrar sanatını başarılı bir şekilde kullanmıştır:

¹⁵⁹ Rayman, “Âşık sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.295

¹⁶⁰ Özarslan, **a.g.m.**, s.9

*“Yedi kat üsttedir, yedi kat gökler,
Yedi kat gökler oldu yedi de yerler,
Yerler mahlûkuna gör ki ne derler,
Her birinde yurdu mesken yedidir”*

Şu mısralarda ise tevriye sanatına yer vermiştir: *“Sümmânî bir bahre dalmak istersen / Derûnuna bir merhem çalmak istersen”*. Çalmak kelimesi bir eşyayı habersiz almak, yoğurt mayalamak ve merhem sürmek anlamlarına gelirken burada ilaç kullanmak, merhem sürmek anlamında ele alınmıştır.¹⁶¹

Sümmânî şiirlerinde mecaz sanatına da oldukça fazla yer vermiştir. *“Anlımız açıktır, yüzümüz aktır. / Ümidim Huda’dan kalbimiz paktır”* diyen Sümmânî, alnının açık, yüzünün ak olmasını yaptığı işlerde dürüst davrandığını ifade etmek için mecaz anlamıyla kullanmıştır.

“Efkâr ile deli gönlümü / Dağlayıp gezer yürürüm” mısralarında ise dağlamak kelimesini mecaz anlamıyla çok acı çekmek dertlere maruz kalmak manasında kullanmıştır.

“Der Sümmânî benim canım üzüldü / Ak anlîma kara yazıldı” mısralarında ise canım üzüldü ve ak alnım deyimlerini kinaye sanatı ile ele anlatmıştır.¹⁶²

¹⁶¹ Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.112-113

¹⁶² Rayman, “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili” (Yayınlanmamış Doktora tezi), s.115

V. TASAVVUF VE MUTASAVVIF

Tasavvuf, “sufi” kelimesinden türetilen bir sözcüktür. Kelimenin “Ashabı-ı Suffe”, “sofia”, “safa (safvet)”, “suf” köklerinden geldiği söylene de daha ziyade “sof (yün)” kökünden türemiş olduğu görüşü tercih edilmiştir.¹⁶³ Tasavvuf ve tarikatlar, Türk milletinin kimlik ve kişiliğine uygun ahlaki değerleri telkin ettiği için onlar arasında da kabul görmüştür. Türklerin İslam’dan önceki inanç ve dünya görüşleri İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra dervişlik geleneği, halk sufizmi, seyit, ocak, dede ve pir geleneği olarak bilinmektedir ve bu tasavvufi gelenek günümüze kadar gelmiştir.¹⁶⁴ Hicri ikinci asırdan sonra farklı mezheplere bağlı olsalar da zahitçe hayat yaşamak isteyenler tevazularının işareti olmak üzere sof giymeyi tercih etmişlerdir. Bu kıyafeti tercih eden ehli-sünnet abid ve zahitlerine ise kıyafetlerine istinaden “sufi”, sufilerin usul ve erkânını gösteren yollarına ve ilimlerine ise “tasavvuf” adı verilmiştir. Tasavvuf, İslam’ın zahirî ve batınî hükümlerini birleştiren bu hayat tarzına ait manevî ve ruhanî kaideleri ihtiva eden dinî, manevî bir hayat tarzıdır.

Tasavvuf, kul ile Allah arasında aşk ve sevgiye dayalı nefis terbiyesini esas alırken uzlet, züht, zikir, riyazet, murakabe, tefekkür, dervişlik, tarikat adabı gibi kavramları sadece bilinmesinin değil uygulanmasının da gerekli olduğu prensipler olarak kabul etmiştir. İslâm dini ile ters düşmeyen tasavvufi ekollerin, İslâm’ın

¹⁶³ Hasan Kâmil Yılmaz, “**Tasavvuf**”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, C. 4, Tübitak, 2021, s.236-239

¹⁶⁴ Kâmil Veli Nerimanoğlu, **Türk Halkbilimi Dili ve Poetikası Fikir Hayatı**, Akçağ Yayınları, 1.Basım, Ankara, 2011, s.95

gönüllere yerleşmesinde müspet etkiye sahip olması sebebi ile dinî eğitimle birlikte verilmesi uygun görülmektedir.¹⁶⁵

Kişiyi ruhen yücelten, nefsinin terbiye eden ve deruni duygular hissetmesini sağlayan inanç ve hayat tarzları bütün dinlerde mevcuttur. İslam dininde imandan sonra asıl hedef olan ihsan makamına tasavvufî hayat ve onun öğretileri sayesinde ulaşılabilir. Zira ihsan makamındaki kişi Allah'ı görüyormuşçasına ibadet eder. Biz Allah'ı göremesek de o bizi görmektedir. İhsan kadar kıymetli olan ihlas makamında ise bütün ibadet ve iyilikler sadece Allah için yapılarak niyetlere Allah rızasından başka en küçük bir duygu karıştırılmaz. İhsan ile ihlas kardeş hislerdir. Zira Allah'ın kendisini gördüğünü bilen kişi, bütün ibadetlerini ve hasenatını sadece onun rızası için yapar. Muhsin olmanın yolu muhlis olmaktan geçer.

Asrısaaadet döneminde Peygamber Efendimiz ve sahabeler adı konmamış olsa da tasavvufu en güzel şekilde yaşamaktaydılar. Fakat daha sonraki dönemlerde yapılan fetihler sayesinde İslam beldeleri zenginleşmiş ve bu zenginlik lüks ile refahı beraberinde getirmiştir.

Dünyayı bir gölgelik olarak telâkki eden inananların, onun aldaticılığına karşı zahitçe bir hayatı yeğlemeleri tasavvufun hayat tarzı ve ilim olarak doğmasına zemin hazırlamıştır. Dünyanın aldaticılığının farkına varan bu kimseler çeşitli sıfatlarla zikredilmişlerdir. Mutasavvıflara çok ağlayanlar anlamında “beka”, dünyaya değer vermeyen anlamında “zahit”, çok ibadet ettikleri için “abid” gibi isimler verilmiştir.

Tasavvuf; fıkıh, hadis, tefsir ve kelam gibi şeri ilimlerin içinde “hâl” ve “irfana” dayanma yönü ile farklılık arz eder. Kişinin bilgi sahibi olmasından ziyade bildiklerini yaşamasına önem veren tasavvuf, kitaplardan okunmaktan ziyade o ilmi ruhunda, bedeninde ve irfanında müşahhas hâle getiren kâmil mürşitlerden öğrenilir. Kendisine bağlanılan mürşidin Peygamber Efendimize dayanan bir silsile içinde yer alması gerekir.

¹⁶⁵ Selim Emiroğlu, “Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.78

Tasavvuf, hâl ve yaşayış tarzı olmakla birlikte aynı zamanda ilimdir. Hicri 2. asırdan itibaren tasavvufla ilgili eserler yazılmaya başlanmış ve ortaya çıktığı günden günümüze kadar sırasıyla züht, tasavvuf ve tarikat dönemlerini takip ederek gelmiştir.

Züht dönemi, asrısaaadetten başlayarak ilk iki asrı içine alır. Bu dönemde “sufi” ve “tasavvuf” kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Züht hayatı benimsemiş ve zahitçe yaşayan mutasavvıflar gibi aynı hayatı yaşayan muhaddisler de olmuştur. Bu dönemde “Kitabü’z Zühd” gibi tasavvufi hayatın kurallarını anlatan eserler yazılmıştır.

Hicri üçüncü asrın başında başlayan tasavvufun tarikat olarak nitelendirildiği döneme “tasavvuf” dönemi denir. Bu dönemde “sufi” ve “tasavvuf” kelimeleri kullanılıp yaygınlaşmaya başlamış, hicri 4. asra kadar devam etmiştir.

Tarikat dönemi ise hicri 4. asırdan başlayarak günümüze kadar geçen dönemi kapsar. Tasavvufun konusu Allah’ı bilmek, insanın ruhi ve ahlaki özelliklerini tanıması yoluyla yüceltilerek nefsinin terbiye edilmesi olarak açıklanabilir. Tasavvufun konusunu “tahalluk” ve “tahakkuk” olarak nitelendirenler de olmuştur. Tahalluk, İslâm ahlakını öğrenmek; tahakkuk ise öğrenilen bu bilgileri hayata geçirerek ahlakı güzelleştirmektir.

Tasavvuf, müntesiplerini güzel ahlak yolunda eğiterek nefislerini terbiye etmek ve onları Allah’ın cemaliyle şereflendirmek ister. Bütün tasavvuf ekollerinin nihai hedefi insanın Kur’an ve sünnete tam olarak uymasını sağlayarak onları “kâmil insan” hâline getirmektir. Bunu temin etmek için takip edilen yollar temelde aynı olmakla beraber aralarında küçük farklar vardır. Ana hedefe ulaşmak için riyazet, ibadet ve itaat yolunu takip eden ekoller olduğu gibi Allah’ın sevgi ve rızasına aşk yolu ile ulaşmayı tercih eden ekoller de vardır.

Züht döneminde farklı metotları takip eden “züht mektepleri” ortaya çıkmıştır. Korku ve hüznü esas alan züht mektebini Hasan-ı Basrî, Basra’da kurmuştur. Bunun yanında Rabia el-Adeviyye’nin mensubu olduğu züht mektebi ise sevgi ve muhabbet yolunu esas almıştır. Maruf-u Kerhî’nin yolu ise zühdün kaynağı olarak marifetullahı esas almıştır. Cüneyd-i Bağdadî metot olarak sahv ve teskini, Bâyezid-i Bistâmî sekri, Hâris el-Muhâsibî ise murakabe ve ihlası esas almıştır. Gazzâlî ve Kuşeyrî Sünni tasavvufunun gelişmesinde misyon sahibidir. Tasavvufun kurulduğu ilk iki

asırda yetişen zahit sufiler Kûfe, Horasan ve Basra'da yetiştikleri halde 9 ve 10. asrın mutasavvıfları tasavvufun çeşitli ekolleri ile İslâm beldelerinin her tarafında yetişmiştir.

Gazzâlî'den sonra tasavvuf, tarikatlar yoluyla kurumsallaşmaya başlamıştır. Ahmet Yesevî Orta Asya'da, Abdulkadir Geylanî Bağdat'ta, Ahmet Rufaî Basra'da, Ebu Medyen Mağribî Kuzey Afrika'da ilk tarikatları kurmuşlardır. Bunlarla birlikte İslâm ülkelerinin çeşitli bölgelerinde farklı tarikatlar teşekkül etmiştir. Bektaşilik, Sühreverdilik, Bedevilik, Çiştilik, Mevlevilik, Şazelilik, Nakşibendilik, Bayramilik, Halvetilik başta olmak üzere çok sayıda tarikat kurulmuştur. Yunus Emre ve Ahmet Yesevî Türk tasavvuf edebiyatında tesiri asırlar boyu devam eden eserler ortaya koymuşlardır.

Tasavvuf, vahdet-i vücud (varlığın birliği) ve vahdet-i şuhut (görünenin birliği) yorumu ile varoluş düşüncesini iki farklı bakış açısı ile değerlendirmiştir. Vahdet-i vücud anlayışının en önemli temsilcisi İbn-i Arabi iken İmam Rabbani vahdet-i şuhut kavramının mümessili olmuştur.

Tasavvufi düşünce ve hayat tarzının ortaya çıkardığı “fütüvvet” anlayışı “ahilik” ve “fütüvvet” teşkilatlarına kurumsal özellik kazandırmıştır. Fütüvvet, Abbasîlerin son döneminde ortaya çıkarak Anadolu Selçuklularında Ahilik ismiyle teşkilatlanmıştır. Babailik, Ahilik, Rufailik, Yesevilik tarikatları Balkanların ve Anadolu'nun fethedilerek İslamlaşmasında çok önemli rol oynamıştır. Zira güzel ahlak vasıflarıyla süslenen dervişler, gittikleri beldelerde kılıçtan önce gönülleri fethetmiştir. Bu gönül erleri yüklendikleri misyon sebebiyle özel bir adla da isimlendirilerek “leşker-i dua ve davet erenleri” ismini almıştır. Hâl ilmi olarak daha ziyade gönüllere hitap eden tasavvuf, insanlara sevgi, saygı ve rikkati öğretmiş olaylara şeriat çizgisi çerçevesinde gönül gözü ile bakıp gönül ile değerlendirmeyi hayat felsefesi haline getirmiştir. Dervişler fetvayı gönüllerinden ve vicdanlarından alarak müstehapları işlerken dahi çok hassas davranmış vera ile hareket etmişlerdir. Kâinata ibret nazarı ile bakmayan gözü başta yük olarak gören bu anlayış, hayatın

her safhasını etkilemiştir. Tasavvuf; mimari, edebiyat, sosyoloji, felsefe ve güzel sanatları etkilemiş ve hat, tezhip, ebru, musiki, şiir alanında tasavvufî görüş ile deruni hissediş sayesinde güzel eserler ortaya konmuştur.¹⁶⁶

Kulu Allah'a, Allah'ı kula sevdirmek ilmi ve yolu olarak tarif edilen tasavvufun çok sayıda tarifi yapılmıştır. İmam Kuşeyrî tasavvuf ile şeriati cemetmiştir. İlk sufi ise Ebu Hâşim es-Sufi el-Kûfidir. İlk sufi lakabını Hasan-ı Basrî ve Ahmet b. Hanbeli b. Muhammed eş-Şeybanî vermiştir.¹⁶⁷ Cüneyd-i Bağdadî tasavvufu şöyle tarif etmiştir:

*“Tasavvuf, kalbin Hak Teâlâ’ dan gayrisından alakasını keserek gönül topluluğuyla zikretmek ve kendinden geçmektir. Tasavvuf, Hakk’ı dinlemek, emri ilahiye ve sünneti seniyeyle ittiba ile ameldir.”*¹⁶⁸

Tasavvufî gelenekte; sahib-i vakit olan kişiye mürit, sahib-i hâl olan kişiye mutasavvıf, nefsine sahip ve hâkim olan kişiye ise müntehi denir. Mutasavvıflar hayatta en kıymetli şey *“nefeslerini boşa geçirmemektir”* diyerek tasavvufun ana ruhunu özetlemiştir.¹⁶⁹

Tasavvufta önce şeri ilimleri bilerek onlara riayet etmek gerekir. Daha sonra ise kişinin kemale ermesine vesile olacak ve şeri hayatın ruhuna vâkıf olmayı sağlayacak batını ilimleri uygulamak gerekir. Tasavvufun temelinde Allah korkusu ve Allah sevgisi vardır. Bunu sağlamak için zikir ve nafile ibadetlere ağırlık vermek gerekir. Bir kutsi hadiste *“Kulum üzerine farz kıldığım şeylerden daha iyi bir yolla bana yaklaşamaz. Kulum nafilelerle de bana yaklaştırmaya devam eder, nihayet ben onu severim. Ben onu sevince işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.”*¹⁷⁰ buyurularak nafile ibadetlerin önemi vurgulanmıştır.

¹⁶⁶ Yılmaz, **“Tasavvuf”**, s.236-239

¹⁶⁷ Mehmed Zahid Kotku, **Tasavvufî Ahlâk**, C.2, Server Yayınları, İstanbul, Şubat 2017, s.41

¹⁶⁸ Kotku, **a.g.e.**, s.41

¹⁶⁹ Kotku, **a.g.e.**, s.41

¹⁷⁰ Sahih-i Buhari, Rikâk, 38

Tasavvufî hayatın benimsendiği dönemlerden başlamak üzere nefsinin muhalefetine rağmen dinî hükümleri en ince detayına kadar uygulamaya ve diğer insanlara da anlatmaya çalışan sufiler, dünya ehli kabul ettikleri insanlarla aralarına mesafe koymaya çalışmışlardır. Zira onlar, nefsanî ve dünyevî menfaat ve hazlara bağlı olarak yaşayanlarla hemhâl olmanın kişinin maneviyatına zarar vereceğini düşünmektedirler. Tasavvuf, Allah yolunda yapılan dostluk ve kardeşliğe çok önem vermiştir. Bu doğrultuda manevî kardeşlik bağıyla birbirlerine bağlanmış olan dervişlerin hep beraber sohbet etmeleri, zikir yapmaları ve zaman zaman inzivaya çekilmeleri için hicri 2. asırdan itibaren hankâhlar inşa edilmeye başlanmıştır. İlerleyen dönemlerde zaviye, tekke ve dergâh olarak adlandırılan bu maneviyat mekteplerinin düzenli çalışabilmesi ve açılış gayesine uygun faaliyetlerde bulunabilmesi için dergâhta uyulması gereken kuralları ihtiva eden “adap ve erkân” kitapları kaleme alınmıştır. Mutasavvıflar; dergâh, tekke, zaviye ve hankâhlarda toplanarak tasavvufî eğitimin yanında şerî ve beşerî ilimleri de tahsil etmişlerdir. Tasavvuf erbabı dinin emirlerini hassasiyetle uygulamak ve yasaklarından da hassasiyetle uzak durmak için azami gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte müritler, tasavvufun dış görünüşe (kılık kıyafet) önem veren yönüne riayet ederken adap ve erkânına da önem vermişler bu yönleriyle de toplum içinde ayrı bir zümre gibi davranmışlardır.¹⁷¹ Kalbini günah kirinden arındırarak saf ve berrak kılan iyi insanlar, Rab tarafından özel bilgilerle (ledün ilmi) mükâfatlandırılırlar. Avamın elde edemeyeceği bu özel ve ince bilgilere “havas ilmi”, bu ilme vakıf olan irfan sahibi Allah dostlarına “havas”, en üstün olanlarına “hassül havas” denilmektedir. İlk sufiler Allah sevgisini muhabbet, hub, habip, mahbup gibi kelimelerle anlatırken sonrakiler daha ziyade âşık, aşk, maşuk kelimeleri ile ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Bu kelimelerin kullanılması ile “ilahi aşk” kavramı ortaya çıkmıştır. Mutasavvıflar arasında ilk defa Ahmet el-Gazalî tasavvufî anlamda muhabbet ile aşkın farklı olduğunu ifade etmiştir.¹⁷²

¹⁷¹ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, **DİA**, C.40, İstanbul, 2011, s.121-122

¹⁷² Öngören, **a.g.m.**, s.122

Mutasavvıflar, insanların güzel hasletlere sahip olmalarını ve güzel huy ile ahlaklanmalarını isterler. Methedilen ahlaki özelliklerin başlıcaları şunlardır: Hilim, sabır, vera, züht, tevazu, refet, af ve ihsan, merhamet, sılayırahim, tövbe, hayâ, itaat, rıza, şükür, sadakat, ahde vefa, emanete riayet, komşuluk haklarına dikkat, yedirmek, içirmek, selam vermek, seha, nasihat, iffet, teslimiyet, tevekkül, sükût ve az konuşmak, şecaat, himmet, fütüvvet, mürüvvet, güzel ve tatlı sohbet, affedici olmak, ihlas, tevazu, doğru sözlülük, nasihat, şükür, rıza, hayırlı işlerde gayret, rıfk, tövbe, kanaat, rikkat, vakar, edep, sadakat, muhasebe, kinini yenmek, bütün canlılara karşı merhametli olmak, kimseye eziyet etmemek, insaf ve hüsnü zan sahibi olmak.¹⁷³

Tasavvuf erbabına göre başlıca kötü huy ve ahlaklar ise şunlardır: Günahları irtikap, tövbeyi terk, farz, vacip ve sünnetleri bilmemek, tembellik, ucub, kibir, kin, haset, riyaset sevgisi, düşmanlık ve küslük, riya, öfke, övünmek, hile, hıyanet, iki yüzlülük, cimrilik, hırs ve tamah, hırsızlık, nefse uymak, sövüp saymak, çirkin söz söylemek, gıybet, laf getirip götürmek, yalancılık, iftira atmak, yalancı şahitlik, alay ve eğlenme, gücenmek, darılmak, hakaret etmek, hakir görmek, öfke, çekişme, kavga etmek, şiddet ve cebir, boğazına düşkün olmak, zulüm, israf, dünyayı sevmek, rüşvet alıp vermek, fitne çıkarmak, hayâ azlığı, hıyanet, korkaklık.¹⁷⁴

Tasavvuf erbabı Allah'a yaklaşma yolunda ruhun güzelleştirilmesi ve nefsin eğitilmesini gerekli görmüştür. Tasavvufi eğitime tabi tutularak "kemal" derecesine ermesi amaçlanan nefsin çeşitli mertebelerden geçmesi gerekmektedir.

A. Tasavvufta Nefis Mertebeleri

1. Nefs-i Emmâre

Nefs-i emmâre sahibi başlıca şu 12 kötü huya sahiptir. Bu huylar, şirk, küfür, gaflet, cehalet, günahlara dalmak, kibir, hırs, cimrilik, gazap, öfke, haset, kin, şehvet şeklinde sıralanabilir. Emmâre nefis zenginleştikçe şımaran, bilgisi arttıkça kibri ve

¹⁷³ Kotku, **Tasavvufî Ahlâk**, C.5, s. 269

¹⁷⁴ Kotku, **Tasavvufî Ahlak**, C.5, s. 5-7

gururu artan nefistir. O, her canının istediğini yapmaya çalışan, vardan yoktan anlamayan bir çocuğa benzer. İsteklerinin olmasında ısrarcıdır. En temel özelliği Yaradan'a karşı kulluk vazifesini, yani ibadetleri yapmamak, kibirlenmektir. Küfür, şirk, cehalet bu nefis mertebesinin temel özellikleridir. Kişi terbiye etmezse bu nefsiyle ölür. “*Can çıkmadan huy çıkmaz*” tabiri nefis-i emmâre için kullanılmıştır.¹⁷⁵ Tasavvuf büyükleri, emmâre nefisteki dervişin zikrinin “La ilahe illallah” olması gerektiğini ve bunun miktarının salikin mürşidi tarafından takdir edileceğini belirtmişlerdir.¹⁷⁶

2. Nefs-i Levvame

Nefs-i emmârenin özelliklerinden olan şirk ve küfürden Allah'ın yardımı ile ilim ve amel yoluyla kurtulan kişi nefis-i levvameye geçer. Kişi şirk ve küfürden kurtulmuş olsa da diğer on kötü huy hâlâ onda mevcuttur, kötü huylarından zaman zaman pişman olup onları levmetse de onlardan hemen kurtulmak çok kolay değildir. Bunları atabilmek için uzun uzun riyazetler yapmak, zikirler çekmek ve ilme devam etmek gerekir. Buna rağmen bu kötü huylardan ancak Allah'ın lütfu ile kurtulmak mümkün olur.¹⁷⁷ “*Kusurlarından dolayı kendini kınayan nefse de yemin ederim ki dirilip hesaba çekileceksiniz.*”¹⁷⁸ Ayet-i kerimesi nefis-i levvameye işaret etmekte ve kendini kınayan nefisle levvame nefis mertebesi kastedilmektedir.

3. Nefs-i Mülheme

Allah'ın (c.c) yardımı ile nefis-i levvameden kurtulan kişi nefis-i mülhemeye geçebilir. Nefs-i mülhemenin özellikleri ise ilim, tevazu, sabır, tövbe, şükür, cömertlik, kanaat ve tahammül gibi sekiz güzel ahlakı kapsamaktadır.

¹⁷⁵ Mehmet Zahid Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, Server Yayınları 6. Baskı, İstanbul, 2015, s. 325

¹⁷⁶ Murat İslâmoğlu, “**İmam-ı Gazalide Nefsin Mertebeleri**”, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara, 2016 s.64

¹⁷⁷ Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, s.325

¹⁷⁸ Kıyamet Suresi, 75/1

Her nefis mertebesinde olduğu gibi mülhemede de ilim çok önemlidir. Mülheme nefis sahibi kişi mütevazı olur. Başına gelen musibetlere ve insanlardan gelen eza ve cefalara sabreder, Allah'ın verdiği nimetlere ise şükreder. Cömertlik ve kanaat sahibi olmak gönül zenginliğine bağlıdır. Gönlü zengin olan fakir de olsa cömert ve kanaat sahibidir. Kanaat sahibi olmayan kişi ne kadar zengin olsa da kendisini fakir hisseder ve mutsuz olur:¹⁷⁹ “*Yere ve onu yayıp döşeyene ant olsun, nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip, ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülüklerden sakınma yeteneğini) ilham edene ant olsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşuna ermiştir.*”¹⁸⁰ “*Nefsinin şirkten, ibadetsizlikten kötü duygu ve fiillerden kurtaran kişi onu tertemiz yapmıştır.*”¹⁸¹ Ayet-i kerimesi, nefis-i mülhemeye işaret etmektedir. Bu nefis mertebesinde olan kişinin iyi ve kötüyü ayırt edebilme yeteneğiyle birlikte nefsinin arzularını yenme melekesi de gelişir. Nefsinin ilk iki mertebesini yendiği için ilham ve keşif yeteneği de gelişir.¹⁸²

4. Nefs-i Mutmainne

Mutmainne nefis mertebesinde kalp, ruhun nuru ile kaplanıp kötü huy ve sıfatları bırakarak güzel ahlak ile bezenir. Nefs-i mutmainnenin amel, tevekkül, açlık, riyazet, ibadet, tefekkür olmak üzere 6 güzel özelliği vardır. Bunlar kâmil sıfatlar olup olgunluk alâmetidir. Nefs-i mülhemedeki kişi çok riyazet ve ibadetle nefis-i mutmainne makamına geçebilir. Bu makamda her konuda Allah'a tevekkül vardır. Mutmainne nefis sahibi kişi derin düşüncelere dalar. Bu kadar güzel huy ve haslete rağmen mutmainne makamındaki kişiyi ihlâssızlık tehlikesi beklemektedir. Bu

¹⁷⁹Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, s.326

¹⁸⁰ Şems Süresi, 91/ 6, 7, 8, 9

¹⁸¹ Hasan Tahsin Feyizli, **Tefsirli Kuran'ı Kerim Meali**, Server Yayınları, 1. Baskı, 2014, s. 594

¹⁸² Erdinç Bal, “Âşık Sümmânî'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, 2019, s.48

makamdaki kişi her ne kadar kemale yaklaşmışsa da daha çok gayret ederek nefsi radiye makamına ulaşmaya çalışmalıdır.¹⁸³

Mutmainne makamına Fecr Suresi, 27-28. Ayet-i kerimelerinde işaret edilmektedir: “*Ey (Allah’ın rızası ile) huzura eren nefis, (Rabbini) hoşnut etmiş ve (sen de Rabbin tarafından) hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Haydi (iyi) kullarımın içine katıl ve cennetime gir(denilir).*”¹⁸⁴ Bu durumu kazanmak için çalışmak, insanın hayattaki en büyük gayesi olmalıdır. Bu aşamaya gelmek isteyen kişi, nefsinin kötülüğe sevk eden emmare yönü ve günah işlediğinde kendisini kınayan fakat tam vazgeçemeyen levvame yönü ile mücadele edip onlardan kurtulmalıdır.¹⁸⁵

5. Nefs-i Radiye

Nefs-i radiye makamındaki kişi artık ihlası yakalamıştır. Dili daima zikirle meşgul olur. Züht sahibi olmakla kalmaz, veraya da ulaşarak helal de olsa şüpheli şeylerden son derece kaçınır. Nefs-i radiye makamına ulaşabilenler Rabb’in sayısız nimetleri ve kerametlerine de nail olurlar. Bu nefsin sahibi artık kemal sahibi olmaya hak kazanmıştır.¹⁸⁶ Başına gelen iyi ve kötü hâllere rıza gösterir. Nefsi vahdete ermiş, gönlü de huzur bulmuştur. Bu makamdakiler zorda kaldıklarında dua etseler duaları kabul ve makbul olur.¹⁸⁷

6. Nefs-i Merdiyye

Merdiyye derecesine eren kul Rabb’inden razı, Rabb’i de kulundan razıdır. Bu makamda olanlar Allah’tan başka hiçbir şey düşünmezler ve mahlûkata karşı şefkat ve merhamet ile muamele ederler. Hayattaki tek gayeleri Allah’a (c.c.) yakın

¹⁸³ Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, s. 327

¹⁸⁴ Fecr Sûresi, 89/ 27-28-29-30

¹⁸⁵ Feyizli, **Tefsirli Kuran-i Kerim Meali**, s.90

¹⁸⁶ Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, s.327

¹⁸⁷ Bal,” *Âşık Sümmânî’nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.49

olmaktır. Yaratılan bütün mahlûkat ve eşyadaki hikmetleri düşünürler. Yaratıcı'nın taksimine daima rıza gösterdikleri için marifet kapısı da kendilerine açıktır.¹⁸⁸ “...*Rabbine razı olarak dön*”¹⁸⁹ ayet-i kerimesinde bu makamdaki kullara hitap edilmektedir. Onlar artık tam istikametini bulmuş, kaybedilmeyecek şekilde denge hâlini yakalamıştır.

7. Nefs-i Kâmile (Safiyye Makamı)

Nefs-i kâmile veya safiyye de denilen bu makam, peygamberler makamıdır. Hakk'ın kulu ile olan sırlar makamıdır. Bu makamda bütün vücut, nefis, ruh ve akıl hep nur olur. Hz. Âdem¹⁹⁰ de bu nur sayesinde bütün eşyanın ismini bilerek her çocuğu ile ayrı lisanda konuşabilmiştir. Bu makamın hâlleri ve özellikleri esrar-ı ilahiden kabul edilmiş ve mutasavvıflar bunların tarifi ile tahririni uygun görmemiştir.

B. Âşık Sümmânî ve Tasavvuf

Âşık Sümmânî, rüyasında pirlere elinden “bade” içen ve tasavvuf yoluna ve erkânına aşina Hak âşığı halk şairlerimizdendir. Onun şiirlerinde dinî ve tasavvufî unsurlar geniş yer tutar. Şairlikten temel muradı Hakk'ın rızasını kazanma yolunda halkı irşat etmek ve onlara iyi insan olmanın yollarını göstermek olan Sümmânî, bu gayeye ulaşmak için şiirlerini vasıta kılmıştır. Onun şiirlerinde güzel ahlak unsurlarını, dinî değerlere bağlılığı, nefsin afetlerini ve onu terbiye etmenin yollarını, erdemli insan olmanın değerini, kötü huylar ve onlardan kurtulmanın yollarını görmekteyiz. Sümmânî'nin mısralarında sadece bir halk şairinin duygu ve düşünceleri değil; Yunus Emre'nin, Kaygusuz Abdal'ın, Mevlâna'nın sesi, sözü ve ruh derinliği de hissedilmektedir.

¹⁸⁸ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s.327

¹⁸⁹ Fecr Sûresi, 89/ 27

¹⁹⁰ Kotku, *Nefsin Terbiyesi*, s.315-328

Naat şeklinde şiir yazmayan Sümmânî'nin, Allah'ın adını andığı ya da sıfatlarını konu edindiği şiirleri mevcuttur. Onun şiirlerinde peygamberler, melekler, Allah dostları, dört büyük melek ve sahabe konu edilir. Sümmânî'nin şiirleri incelendiğinde dört büyük kitaptan Kur'an-ı Kerime yer verdiği hâlde diğer kitaplara (İncil, Tevrat, Zebur) yer vermediği görülür. Sümmânî, şiirlerinde bazen surelerin adını belirtir, bazen de okuduğu sureleri dile getirir. O, şiirlerinde Âdem Peygamber'in dört unsurdan yaratıldığına dikkat çeker ve yeryüzündeki insanların Âdem'in nurunun parçalanmasından meydana geldiğini söyler. Onun şiirlerinde başta Peygamber Efendimiz olmak üzere Âdem Peygamber, Nuh Peygamber, Musa Peygamber, Süleyman Peygamber, Yakup Peygamber, Yunus Peygamber'in isimleri zikredilirken İbrahim ve İsmail Peygamber ise daha ziyade telmih yolu ile geçer.

Şair, dört büyük halifenin isimlerini ise birlikte zikreder: *Sıddık'a, Faruk'a Hak yara danış / Osmanı Zinnureyn, Haydar'a danış* ¹⁹¹

Sümmânî şiirlerinde Hızır, İlyas, Behlül, Hz. Hamza, Hz. Hasan, gibi din büyüklerini anarken Battal Gazi'den ise kahramanlık hikâyesi olarak bahseder. O, şiirlerinde ahiret, mahşer, ahir zaman, kıyamet, cennet, cehennem, Arafat, kabir, huri, şeytan, İslam, iman, şeriat, mümin, abdest, namaz, oruç, hac, zekât, mescit, medrese, mihrap, miraç, Kâbe, hacı, hoca, vaiz, tarikat, Kevser, zezem, kâfir, münkir gibi dini içerikli kelimeleri gerçek anlamlarıyla, mecaz anlamlarıyla veya telmih yoluyla kullanmıştır.

Sümmânî, Alevi-Bektaşî ekolüne bağlı bir şair olmadığı için şiirlerinde Bektaşilik ve Alevilik ile ilgili kavram ve kişilerin fazla yer almadığı görülür. O, bir şiirinde "*Bilâkis Münkirler bundan cüdadır / Sünnilere hep can fedadır*" ¹⁹² diyerek, Sünni olduğunu özellikle vurgulamıştır.

¹⁹¹Rayman, "Âşık Sümmânî'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.139

¹⁹²Rayman, "Âşık Sümmânî'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.160

Sümmânî şiiirlerinde Kerbela, Yezit, derviş, pir, erenler gibi tasavvufîla ilgili kelime ve kavramlara oldukça sık yer vermiştir. Ona göre erenler himmet sahibi Allah dostlarıdır ve iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırmaya çalıştıkları insanlara yumuşak söz söylerler.

Sümmânî'nin şiiirlerinde “irfan sahibi” herkes “Hak” yolunda ve onun rızası için hizmet eden kişi olarak görülür. Sümmânî, karşımıza her an bir arifin çıkacağı düşüncesi ile hareket ederek hiç kimsenin yanında övünmememiz gerektiğini söyler. Onun şiiirlerinde geçen kâmil insanın aynası kir kabul etmez. Kendisi kemale ermiş olmasına rağmen iyi bildiği konularda dahi bir kâmile danışma ihtiyacı duyar ve bunun gerekliliğini halka da anlatır. Onun şiiirlerinde tasavvufun ayrılmaz unsurları olan mürşit, veli, irfan ehli, dert ehli, iman ehli, aşk ehli, tecelli, erkân, sadakat, selamet, maksut, hikmet, kemalat, fazilet, tevhit, mağfiret, keramet, ezel, vahdet, nefis, virt, elif, dünya gibi tasavvufî kelimelere yer verilmiştir. Hallâc'ı Mansûr, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Niyâzî-i Mısırî gibi mutasavvıf şahsiyetler yer almaktadır.¹⁹³

Divan edebiyatında sevgili için kullanılan “dilber” kelimesinin Erzurum yöresinde bazı saz şairleri ve mutasavvıflar tarafından Allah, Kur'an-ı Kerim, Peygamber Efendimiz ve bazı din büyükleri için kullanıldığı bilinmektedir. Böylece “dilber” kelimesinin geçtiği her şiiirde sadece kadın sevgilinin tasvir edilmediği hatta bazı şairler tarafından Allah'a bu tabirle şiiir yazıldığı görülmüştür.¹⁹⁴ Sümmânî, kaleme aldığı üç divanisinde Peygamberimize olan sevgisini tasavvufî bir duyuş ve derinlikle dile getirmiştir. Bu üç şiiirinde peygamber Efendimize “Dilber” diye hitap etmiştir.

“Ta ezel teslim olmuşum rahına dilber senin

Açaydım cemalin için ayine dilber senin

¹⁹³ Rayman, “Âşık Sümmânî'nin Şiiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.170

¹⁹⁴ Özkan Başdemir, “International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume”Âşık Sümmânî'nin “Dilber Senin” redifli şiiirinden hareketle bazı tespitler”, **Turkish Studies**, 5/3, Summer. 2010, s1-19

Kondu adalet mülküne nice hükmi Süleyman

Yetişmedi asla kimse payına dilber senin”

Sümmânî, ruhlar âleminde Peygamber Efendimizin ümmeti olarak seçildiğini ve onun yoluna tabi olduğunu vurguluyor. Peygamber Efendimizin yüzünü görmek isteyen Sümmânî onun mülkünde Hazret-i Süleyman gibi adaletli olmakla birlikte Makam-ı Mahmud’un sahibi olduğunu ve onun bu derecesine diğer peygamberler dâhil hiç kimsenin ulaşamadığını ifade ediyor. O, makam olarak peygamberlerin ve bütün insanların en üstün derecesine sahiptir.

“Eğer nebi eğer aduma cümle zâtı zernişan

Nuh, Halil, Musa ve İsa, Davut oğlu Süleyman

Eğer âlim eğer âşık meğer dertli dervişan

Cümlesi yüz sürmek ister payine dilber senin”¹⁹⁵

Bütün yüce kişiler ve içlerinde Hz. İbrahim, Hz. Nuh, Hz. Davut ve Hz. Süleyman’ın olduğu bütün peygamberler, âlim, âşık ve bütün tasavvuf erbabı, kısaca bütün insanlar senin mübarek ayağının tozuna yüzünü sürmek isterler.

“Haddi midir ere kimse ahvâline dilber senin

Rütbede eremez kimse kemaline dilber senin

Kaftan kafa ziya verir semada şems ü kamer

Onlar da mübtela olmuş cemâline dilber senin”

Peygamberimizin makamının yüceliğini normal insanlar kavrayamazlar. O, derece itibariyle bütün evliya, arif ve kemal sahibi insanlardan daha üstündür. Gökyüzünde ışık saçan ay ve güneş dahi onun yüzüne hayran olmuştur. Hâlbuki gündüz vakitlerini güneş gece vakitlerini ise ay aydınlatmaktadır. Bu özellikleri ile ay ile güneş ışık ve nur saçan iki kaynaktır.

“On iki ilmin bendinde sultanı evliyasın

¹⁹⁵ Kardeş, a.g.e., s.112-113

İlmi ledünni zahirde mahbubu kimiyasın

Sümmânî bâbında kulam hatemül enbiyasın

O ne candır feda olmaz yoluna dilber senin”¹⁹⁶

Ya Resulullah sen zahirî ve batınî ilimlerin sultanısın. Sümmânî, kapında bir bendedir. Sen peygamberlerin en kâmilisin ve senden sonra peygamber gelmeyecektir. Canın ne kıymeti vardır ki senin yoluna feda etmeyelim.

“Tarih seksen dokuz düştüm peşine dilber senin

Yandım ah ateşine yanarım dilber senin

Halk eylemiş cem eylemiş ol cananını Kibriya

Yedi kavmin inzal olmuş yaşına dilber senin”

Sümmânî, Ablak Taşı’nda uyuyakaldığında pirlere elinden aşk badesini içerken bir kâse de Peygamberimiz aşkına aşk şarabı içmiştir. Sümmânî, o tarihten sonra peygamber aşkı ile de yanmaya başlamıştır. Peygamberimizin sevgilisi ve cananı ise yüce Allah’tır.

“Kudret kuşağı bükülmüş beline sevdiğimin

Lezzet-i sükkar ezilmiş diline sevdiğimin

Ümmeti burhan eylemiş verilmiş eline sevdiğimin

Bin bir kere muy saçılmış başına dilber senin”¹⁹⁷

Peygamber Efendimiz, Allah’ın bir ikramı olarak kudret kuşağını kuşanmıştır. Latif ve mülayim konuşarak ashabının gönlünü fetheden dili ise adeta şeker gibi, bal gibi tatlıdır. Kendisi ümmeti için bir rehber ve takip edilmesi gereken önderdir. Onun saçları ve vücudu en güzel kokulardan daha güzel kokmaktadır.

¹⁹⁶ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.396.

¹⁹⁷ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.397.

Sümmânî'nin bu şiirlerinde kullandığı “hükm-i Süleyman”, “nüsha-ı Kübra”, “ilm-i ledünni” tabirleri onun manevi ilimlere de aşına olduğunu gösteren ifadelerdir. Önemli olan bir diğer husus, şairin yukarıda geçen üç divanisinde Peygamber Efendimize “dilber” diye hitap etmesidir.

Bir başka şiirinde Sümmânî'nin “dilber” hitabı ile Hz. Ali'yi kastettiği anlaşılmaktadır:

“O huban Ali Ekber'dir

O mahbup zâtu serverdir

O dilber nuru berdardır

Ehli imanı yandırır”¹⁹⁸

Sümmânî, sevilen kişinin Hz. Ali olduğunu söylerken doğal olarak Peygamber Efendimizin ondan daha fazla sevildiğini ifade etmektedir. Ona göre sevilen dilber, nur-u berdar olma vasfı ile iman sahibi kişileri aydınlatır.

Şu dörtlükte ise Sümmânî'nin “dilber” kelimesi ile erenlerden bahsettiği anlaşılmaktadır:

“Bir dilber sevmişem seksenlik boyu

Yeni taze tıfil, ağarmış muyu

Sümmânî sevdiğim erenler soyu

Acaba ister mi bizi çarşıda”¹⁹⁹

Sümmânî bu dörtlükte yaşlı ve saçı ağarmış bir Allah dostunu gönülden sevdiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda Allah dostunun yolunu takip etmek ve onun manevi çarşısında alışverişte bulunmak ister.

“Aslını sordum ki huriden değil

¹⁹⁸ Daşdemir, **a.g.m.**, s.1-19

¹⁹⁹ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s. 157

Cesette canı yok, bağda gül değil

Bir örük üstünde yüz on dört kâkül

Tarayıp örmenin imkânı mı var”²⁰⁰

Bu şiir bir sevgiliye yazılmış intibası uyandırırken, metinde geçen “yüz on dört kâkül” Kur’an-ı Kerim’in sure sayısını göstermektedir. Kur’an-ı Kerim huri gibi sevilen ve her ne kadar dünyada olsa da cennete ait bir değerdir. Fakat o Mushaf olma yönü ile bir cisim iken mana olarak çok yüce ve Rabbanidir. Kur’an-ı Kerim’de bulunan 114 surenin anlamına vâkıf olmak ve hikmetlerini kavramak ilahi bir ikramdır. Bu ikram ise ancak özel kullara ve Allah dostlarına nasip olur.

Sümmânî, tasavvufi duyuş ve hissedışı ile dönemin şairlerine örnek olmuştur. Peygamber Efendimize ithafen “dilber senin” redifiyle şiir yazan Sümmânî, Erzurum ve civarında yaşayan âşıklara ve âşıklık geleneğine örnek olduğu gibi ölümünden 15 yıl sonra dünyaya gelen Âşık Mevlüt İhsanî’ye de örnek olmuş, o da Peygamberimize şiirinde dilber diye hitap etmiştir.

“Geldi Âmine Hatun ’dan nice oldu mucizat

Kâbe ile secde etti cümle ağaç, yerde ot

Hep yüz üstü yere düştü çok kilise, nice put

Kadem basınca cihana ayağın dilber senin”²⁰¹

Peygamber Efendimiz dünyaya geldiğinde çeşitli olağanüstü hadiseler vuku bulmuştur. Bu kutlu doğumun mutluluğu ile Kâbe dâhil bütün mahlûkat Allah’a secde etmiş, şükranlarını sunmuştur. Bununla birlikte birçok kilise ve put da yere devrilmiş, itibarını kaybetmiştir.

Sümmânî’nin Âşık Ali Doğan üzerindeki etkisi onun sadece badeli âşık olmadığını, aynı zamanda tasavvufî gelenekte yer alan tasarruf sahibi olmak vasfını

²⁰⁰ Kardeş, a.g.e., s. 111.

²⁰¹ Dilaver Düzgün, *Âşık Mevlüt İhsanî Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1997, Sayfa 33.

da ortaya çıkarmaktadır. Sümmânî rüyasında pir elinden bade içtiği gibi kendisi de bir pir sıfatı ile başka âşıklara rüyalarında bade sunmuş, imamlık yaparak namaz kıldırmıştır.

Ali Doğan âşıklığa köyünde iken ilgi duymaya başlamış bu ilgi askerlik yaptığı Kars ilinde, Göle’de artarak devam etmiştir. Doğan, kendisi ile yapılan görüşmede bade içmek sureti ile âşıklığa başlama tarihi olarak 1948 yılı 10 Şubat tarihini söylemiş ve bade içme olayını şu şekilde anlatmıştır.²⁰²

“O gece, Şubat’ın 10’unda bir arkadaş hastaydı. Cephane çok uzaktaydı, kış günü bir saat nöbet bekleniyordu. Onun nöbetini aldım. Afedersin bir yandan çakallar uluyor, bir yandan fırtına esiyor. Göle soğuk bir mevkidir. Çete çizmeyi ayağıma doladım, silahı da ayağıma doladım, kulübeye çektim. Kulübeye de fırtına, rüzgâr vuruyor. Ne yalan söyleyeyim, uyumuşum. Uyur uyumaz, ibadete devamlıyım, dua bereketiyle abdest aldım, bilinmedik bir camiye girdim. Herkes oturmuş, karanlık, ufak bir ışık var. Ben oradan girdim, işaret ediyorlar: Gel, gel! Girip bir köşeye oraya oturdum ben. O kişi çıktı, namaz kıldırıldı bize. Sonradan öğrendim Sümmânîymiş bu, Âşık Sümmânî.”

Doğan’ın ifadesine göre namazdan sonra dervişler toplantı yapmış, şiirler okumuşlardır. Şiir okuma sırası Doğan’a geldiği zaman Rahime isimli bir genç kız Doğan’a çay ikram etmiştir. Bu sırada içlerinde Sümmânî ve Şenlik’in de olduğu pir vasfındaki usta âşıklar ondan karşısındaki levhada yazan şiiri okumasını talep etmişlerdir. Aynı rüyada kendisine Sümmânî tarafından “Berdârî” mahlası verilmiştir. Doğan, maşukası olan Rahime hanımla beraber rüyasında uçtuklarını, yere indikleri esnada ise bir yaylada çadır kurmuş olan Sümmânî’nin ona kendi elleri ile bir tas su ikram ettiğini söylemiştir. O suyu içtikten sonra verilen ikinci tas su ile Berdarî ve Rahime abdest alarak Sümmânî’nin imamlık etmesi ile namazlarını eda etmişlerdir. Daha sonra Berdarî rüyasından uyanmıştır.

²⁰² Sıtkı Bahadır Tutu, “Saz Çalmayan Âşık: Âşık Ali Doğan (Berdârî)” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.8, S.2.İzmir, 2008, s.103-110

Rüyasında pir elinden bade içerek Hak âşığı vasfını kazanan Sümmânî bu kez başka bir Hak âşığı adayının rüyasında kendisi pir görevinde olarak bade sunmuş ve onun sunduğu bade ile bu genç âşığın dili çözülerek hikmetli ve ibretli şiirler okumaya başlamıştır. Berdarî, 1951 yılında köyüne dönmüş, burada Melekî'nin torunu Hayatî ile karşılıklı şiirler okumuştur. Sivas'a giderek orada Âşık Emsâlî, Derdiment, Sanatî ve İcazet ile görüşmüştür. O, Sümmânî'yi usta kabul etmiş, bazı şiirlerinde Sümmânî'yi yâd etmiş hatta kendisine ait bazı şiirleri dahi Sümmânî'ye mal ederek sevgisini izhar etmiştir.

Doğan, rüyasında ona bade sunarak mahlasını veren Sümmânî'nin kendisine makam öğrettiğini ifade etmiştir. Onun sunduğu ezginin makamının ise Sümmânî'nin "*Ben razı değılem hicrana gama*" dizesinin makamı ile aynı olduğu tespit edilmiştir.

Hazırlıksız şiir söyleyebilen Berdarî, "Yaralı Mahmut", "Latif Şah", "Asumanla Zeycan" ve "Haluk Pehlivan" gibi hikâyeler yazmış, diğer âşıklar gibi atışmalar yapmış fakat saz çalmamıştır. Kadiri tarikatına mensup olan Berdarî, dinî inançları gereği saz çalmadığını belirtirken Âşık Seyit Yalçın'ın ve Âşık Ruhsatî'nin de kendisi gibi Kadiri tarikatına mensup oldukları için saz çalmadıklarını söylemiştir.²⁰³ Ruhsatî'nin de çırakları ile köy köy gezen, çeşitli âşıklarla karşılaşmalar yapan güçlü bir âşık olduğu bilinmektedir.

Âşıklar arasında Sümmânî'ye özel yer veren başka bir olaya daha şahit oluyoruz. Gördüğü rüyanın etkisi ile farklı hallere giren Mustafa'nın durumundan endişelenen yakınları onun halini sormak için bilirkişi gördükleri Sümmânî'ye götürmüşlerdir. Sümmânî, Mustafa'ya sorduğu sorularla onun badeli âşık olduğunu anlayarak yakınlarına endişe etmemeleri gerektiğini söylemiştir. Aynı zamanda Sümmânî usta âşık sıfatı ile Mustafa'ya "Nihanî" mahlasını vermiştir.

²⁰³ Tutu, **a.g.m.** s,106

Sümmânî; dinî değerleri, tasavvufî geleneği, adap ve erkânı âşıklıkla harmanlayan, hikmetli sözleri ile halkına doğru yolu göstererek onları kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışan Hak âşığı halk şairlerinin seçkinlerindedir.

D. Sümmânî'nin Şiirlerinde Tasavvufî Unsurlar

1. Ahlak

Ahlak, Arapça “hulk” kelimesinin çoğuludur. Huylar anlamına gelmektedir. Ahlakın temeli dindir ve bütün toplumlar ahlaklı olmayı öğütler. Yunan, İran, Hint ve benzeri toplumların ahlaki felsefelerinde küçük farklılıklar olmasına rağmen temel değerler aynıdır. İslâm dininde hedef “*Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır*”.²⁰⁴ Yüce Allah güzel ahlakı kullarına göstermek ve onlara rol model olmaları için peygamberler göndermiştir. Peygamber Efendimizin, “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*.”²⁰⁵ Hadis-i şerifi peygamberliğin misyonunu en güzel şekilde açıklamaktadır.

Ahlak kuralları, fert olarak ve toplumsal alanda uymamız gereken kaideleri gösterir. Toplumların sosyal yönden sağlıklı olarak varlığını devam ettirebilmesi, anarşi, terör ve huzursuzlukların olmaması ve kişiler arasında sağlıklı ilişkiler kurulabilmesi için belirlenen ahlak kurallarına uyulması gerekir. Ahlakı, “*Hürriyetlerimizi iyi ve güzel kullanma ilmi*” olarak veya “*Hayırlı olma sanatıdır*.” şeklinde tarif edenler de olmuştur.²⁰⁶

Güzel ahlak sahibinde bulunması gereken özelliklerin başlıcaları şunlardır: sadakat, tövbe, ihlas, sabır, şükür, tevekkül, kanaat, istikamet, adalet, cesaret, az konuşma, tevazu, yardımseverlik, merhamet, dürüstlük, hakkı kabul etmek, vatan ve millet sevgisi, namusluluk, fedakârlık, çalışkanlık, sebat, cömertlik, takva, affetme... Toplumları ve fertleri huzursuz eden, kişilerde ruhsal rahatsızlıklara, toplumlarda ise

²⁰⁴ Cebecioğlu, a.g.e.s.,20

²⁰⁵ Buhari, **El-Edebü'l-müfred**, s104, hadis no 273

²⁰⁶ Mahmut Esad Coşan, **Başmakaleler 4 İdeal Yol**, Server Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.99

kargaşaya ve adli vakaların meydana gelmesine sebep olan başlıca kötü ahlak özellikleri ise şöyle sıralanabilir: kibir, gurur, tembellik, kin, haset, riyaset, makam sevgisi, öfke, hıyanet, hırs, ikiyüzlülük, iftira, hırsızlık, gıybet, yalancı şahitlik, tembellik, kavgacılık, israf, rüşvet alıp vermek, korkaklık, gayretsizlik, inat, menfaatperestlik, intikam, şantaj, makam ve mevkiyi kötüye kullanmak, görevlere liyakatsiz kişileri getirmek...

Tasavvufi gelenekte, güzel ahlaklı olmak isteyenler bir kâmil mürşide bağlanarak onun rehberliğinde nefsini terbiye edip kötü huylarından uzaklaşmaya çalışırlar. Zira hakiki mürşitler peygamber varisleridir ve peygamberlerin terbiye edici özelliği onlara intikal etmiştir.

“Ahlâkında temiz, halde seyyar ol,

Ara yerde bırakma sırda berdar ol,

Tariki müstakim gözle, merdan ol,

Hak rahına vardın yayan elverir.”²⁰⁷

2. Allah

Yüce Yaraticımızı ifade etmek için kullanılan “Allah” kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Bu konuda genel kanaat kelimenin herhangi bir kökten türemediği, sözlük anlamı taşımadığı ve öz olan yüce Allah’ın adı olduğu, sözlükte bir anlamı olsa dahi öz anlamını ifade etmeye yetmediği şeklindedir. Bunun yanında “Allah” kelimesinin çeşitli köklerden türemiş olduğunu ifade eden dil bilimciler de vardır. Bu görüşe göre Allah kelimesi “ilah” kelimesinden türetilerek başına harf-i tarif getirilmiştir. Bu şekildeki kelime “el-İlah” şeklinde söylenirken daha kolay okunabilmesi için kelimenin başındaki hemze kaldırılmış, lamlar birleştirilerek, azamet ifade eder şekilde kalın bir ses verilmiştir. Böylece kelime “Allah” diye okunmuştur.²⁰⁸

²⁰⁷Kardeş, **a.g.e.**, s.86

²⁰⁸ Bekir Topaloğlu, “Allah”, **DİA**, C.2, İstanbul, 1989, s.471-498

Kur'an-ı Kerim'de, “(O) göklerin yerin ve bunlar arasındaki her şeyin rabbidir. O halde Ona kulluk et ve bu kullukta sabret. O'nun bir adaşını (benzerini) biliyor musun (yoktur).”²⁰⁹ buyurularak Allah'ın bizim tasavvurlarımızın dışında olduğu ifade edilmiştir.

Allah kelimesi Cenabıhakk'ın özel ismidir. Kullukta, ibadet ve itaatte kendisine denk hiçbir tanrı yoktur. Hüküm ve mutlak hâkimiyet ancak onundur. Allah'ın emrine aykırı olan hususlarda başkalarına isteyerek itaat etmek onları da birer ilah edinmektir.”²¹⁰

Allah isminin bilinen hiçbir dilde tam manasıyla karşılığı yoktur. Hiçbir şeye izafe edilemediği gibi başka dillerde “tanrı” anlamında kullanılan *ilah*, *god* gibi kelimeler de Allah isminin karşıladığı kapsamlı ve özel manayı karşılayamaz.²¹¹

İhlâs suresinde buyurulduğu üzere, “*De ki O Allah, birdir. Allah sameddir, baba olmadı ve doğmadı da. Hiçbir şey O'na denk (ve benzer) değildir.*”²¹²

İhlâs suresinde Rabbimizin tanrı olarak gösterilen hiçbir şeye benzemediğini ve ona hiçbir şeyin denk olmadığını öğreniyoruz. Allah'ın tek olduğunu ve eşi benzeri olmadığını tarif etmek için şöyle denilmiştir: “*Allah, siz nasıl düşünüyorsanız onun dışındadır.*” Allah birdir, fakat rakamsal olarak ikiden önce gelen bir değildir. O tek mahiyetinde birdir. Eşi ve benzeri yoktur.

Allah lafzının kelime itibarıyla de farklı bir hususiyeti vardır. Zira bu kelimenin bütünü “Allah” lafzını karşıladığı gibi kelime bölündüğünde de kalan parçalar da “Allah” isminin manasını taşırlar. Allah kelimesinden elifi çıkardığımızda kalan “lillah” kelimesi de “Allah” manasındadır. Elif ve lam harflerinin her ikisi de kalan kelimedenden çıkarıldığında kalan “lehu” kelimesi de yüce

²⁰⁹ Meryem, 19/65

²¹⁰ Hasan Tahsin Feyizli, **Feyzü'l Furkan- Tefsirli Kur'an-i Kerim Meali**” Server Yayınları,2014 s.310

²¹¹ Bal, “Sümmânî'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.22

²¹² İhlâs, 112/4

Rabbimizi ifade etmektedir. Elifle birlikte iki lam harfini kaldırdığımızda kalan “Hu” kelimesi de yüce Yaraticımızın ismini karşılamaktadır.

İnsanlığın dünyaya gelmesindeki temel amaç, kendisini yoktan var eden yüce Rabbine layık bir kul olarak yaşamak ve ölmektir. Bunu temin etmek için dinin emir ve yasaklarına uymak gerekir. Tasavvufun temel gayesi de “kulu Allah’a, Allah’ı da kula sevdirmek”tir. Allah’ın sevdiği kullar; Peygamberimiz’e itaat edenler, çok tövbe edenler, çok temizlenenler, tam adaletliler, sabrediciler, takva sahipleri, Allah’a tevekkül edenler, Allah’ı görüyormuşçasına hareket ederek iyi iş yapanlar, Allah yolunda cihada gidenlerdir. Allah’ın sevmediği kullar ise haddi aşır taşkınlık yapanlar, şımaranlar, kibrinden hakkı kabule yanaşmayanlar, bozgunculuk çıkaranlar, israfçılar, zalimler, çok böbürleneler, çok günah işleyenler, çok hainlik ve nankörlük yapanlar ve kâfirlerdir.²¹³

Bâyezid-i Bistâmî, “Allah’ı tanıyan kişinin kendisini Allah’tan alıkoyacak her şeyden yüz çevireceğini” ifade etmiştir.²¹⁴

Şakîk-i Belhî, “Allah’ı ne kadar tanıdığını bilmek isteyen kişi, kalbinin Allah’ın vaat ettiğine mi, yoksa insanların vaadine mi daha çok güvendiğine baksın.”²¹⁵ diyerek kişinin Yaraticısını tanıması hususunda bir ölçü vermiştir.

Tasavvuf erbabı; dünyada Allah’ın rızasını kazanmayı, ahirette de Allah’ın cemaliyle şereflenmeyi ister. Yunus Emre mutasavvıfların bu arzusunu şu dördükte dile getirmiştir:

“İşitirem sözünü

Göremezem yüzünü

Yüzünü görmekliğe

*Canım veresim gelir”*²¹⁶

²¹³ Coşan, **Başmakaleler-İdeal Yol**, s17-19

²¹⁴ Ebu Abdurrahman es-Sülemî –Tercüme, Abdurrezzak Tek, **İlk Zâhid ve Sûfiler Tabakâtu’s-Sûfiyye**, 1.Baskı, Bursa Akademi, Bursa, 2018, s.39

²¹⁵ Sülemî, **a.g.e.**, s.32

Yüce Yaratıcımızın “Allah” isminden başka esmayihüsna olarak anılan isimleri de vardır. Kaynaklarda bu isimlerin 99 tanesi geçmektedir. Fakat gerçekte sayısının çok daha fazla olduğu bilinmektedir.

“Sümmâniyem gözyaşlarım yürüdü,

Bu aşkın dumanı başım bürüdü,

Hangi dalı tuttum ise çürüdü,

Şahım senden gayrı dal bulamadım.”²¹⁷

Yüce Allah’a “şahım” diye nida eden Sümmânî, Allah aşkından sürekli ağladığını ve aşk sarhoşu olduğunu söylerken dünyada gerçek sevgili, dost ve yardımcının sadece Allah olduğu gerçeğini anladığını vurgulamaktadır.

“Sakiden mey almış mestane isen,

Terki ziynet eyle divane isen,

Gönül şem ’asında pervane isen,

O yârin uğruna hep yanmak lâzım”²¹⁸

Eğer sen aşk şarabını sunan bir kâmil mürşitten ilahi aşkın yolunu ve yordamını öğrendiyse, bu aşkın etkisi ile kendinden geçerek dünyaya önem verme. Yine sen Allah sevgisi için pervane gibi yanarak canını vermeyi göze almış isen, bu sevgiyi kaybetmemek ve daima arttırmak için sürekli teyakkuzda ol.

“Fakir Sümmânî’nin nedir efkârı?

Acep fehmetti mi perverdigârı?

Eğer bulam dersen, vaslı didarı,

Ondan gayrısından usanmak lazım.”²¹⁹

²¹⁶ Yunus Emre Divanı, II.96

²¹⁷ Okay, a.g.e, s.126

²¹⁸ Okay, a.g.e., s.127

Sümmânî sen Yüce Yaratıcının kudretini anlamış ve idrak etmiş isen hiç gamlanıp kederlenme. Ahirette Allah'ın cemalini görmek istiyorsan onun dışındaki bütün sevgi ve dünyaya ait ilgilerden vaz geçmen gerekir.

“Orda kurdular Arşî âlâyı

Dedim kimler sever yalan dünyayı

Göğe hat çektiler “Allahülâ’ yı

Ol güzel Allah’ı gözler gözlerim.”²²⁰

“Sümmânî bihaber değil bu rahdan

Asla kurtulmadı hicrandan ahdan

Her ne ister isen iste Allah’tan

Derden deva bilme kul kapısını”²²¹

Sümmânî, gerek rüyasında gördüğü pirlere gerekse tabii olduğu mürşitleri sayesinde Allah’a ulaşmanın yollarını ve tasavvufî incelikleri öğrenmiştir. Fakat kederlerin insanı olgunlaştırdığı gerçeğine istinaden Sümmânî sürekli gam çekmiş ve sevgilinin ayrılık acısı ile yanmıştır. O, hayat tecrübesi ile her talebin kudret sahibi olan Allah’a yöneltilmesi gerektiğini anlamıştır. Zira zayıf ve aciz olan kullar aşk derdine çare bulamazlar. Bizler isteklerimizi âciz olan kullardan değil kadir olan Allah’tan istemeliyiz.

“Sümmânî dünyada sen çekme yası

Allah de silinsin o kalbin pası

Göğsüne dayanır ecel pençesi,

O zaman yoklarsın boştur bu gönül”²²²

²¹⁹ Okay, a.g.e., s. 127

²²⁰ Yağmurdereli, a.g.e., s.145

²²¹ Erkal, Âşık Sümmânî, s.114

Sümmânî, kendisini muhatap alarak dünyada üzüntü çekmemesi gerektiğini söylüyor. İnsanın gönül aynasını saflaştırıp kirlerden arındırması için Allah'ın zikriyle meşgul olması gerektiğine dikkat çekiyor. Dünyada Allah'ın rızasını ve sevgisini kazanacak işler yapmayanlar ölüm vakti geldiğinde mahzun ve pişman olurlar.

“Medet medet âlemleri yaradan

Titreşir vücudum dil Allah diyer,

Umudumu kesmem gani Sübhandan

Yüzüm dergâhında dil Allah diyer”

Sümmânî Allah'tan yardım istemektedir. Onun dili Allah'ı zikrederken vücudu da cezbeyle gelerek zikreder. Sümmânî, dünyevi ve uhrevi herhangi bir elem ve keder ile karşılaştığında ümitsizliğe kapılmaz, zira onun zenginler zengini, kudret sahibi yüce Rabbi vardır. Sümmânî, Yaraticısına yakın olmak, ona dua etmek istediği her an yüzünü Allah'ın dergâhına çevirerek gönülden dua eder ve her ne isteyecekse o yüce dergâhtan ister.

“Hocalar kitabın açar başın Bismillah ile

Müminler ikrara geldi Amentü Billah ile

Mecnun da dağlara çıktı muradı Allah ile

Hiç mi ona soran olmadı arada leyla nedir”²²³

Her işte olduğu gibi âlimlerin yazdığı kitap da bismillah ile başlar. Mümin kullar ise imanlarını Amentü duası ile ikrar ederler. İnsanlar, Mecnun'un dağlara Leyla için çıktığını zannetseler de o gerçekte Allah aşkından divaneye dönerek dağlara çıkmıştır. Mecnun'a “Leyla” kimdir diye sorulsa idi o Leyla'yı tanımayacak ve yüce Rabbinin sevgisinden söz edecekti.

²²² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.114

²²³ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.400

“Sümmânî’yi kayır girdiği rahtan

Asla ayrılmadı hicrandan, ahtan

Her ne ister isen iste Allah’tan

Derde deva umma kul kapısını”²²⁴

Sümmânî, gerek dünyevî gerek uhrevî sürekli ayrılık acısı ile yanmış ve kederli bir ömür sürmüştür. İyi bir mümin, bütün ihtiyaçlarını dua yoluyla Allah’a arz ederek kullardan hiçbir şey istemez. Zira kullar âciz, Allah ise kadirdir.

“Hak yanında edna kuldur her insan,

Açıp kalp gözüni eyleme isyan

Çok tabibe vardım olmadı derman,

Bin bir adlı şahı gözler gözlerim”²²⁵

Bütün kullar âciz ve kul olmaları sebebiyle Allah’ın nazarında kusurludurlar. Ancak yüce duygularını ve kalbî güzelliklerini ortaya çıkaranlar müstesnadır. Zira onların gönlü güzel olduğu için isyankâr değillerdir. Sümmânî de Fuzuli gibi aşk derdini verenin bizzat Allah olduğunu söyleyerek *“Benim derdime hiçbir doktor çare bulamaz: zira benim derdim, bizzat derdi verene kavuşmak arzusudur. Ben bin bir güzel adı olan o şaha kavuşmayı arzularım.”* demektedir.

“Dert bilmesen dertli derdine yetiş

Esmayhüsna virdine yetiş

İhlasta bayların yurduna yetiş

Beyhude bekleme yüz kapısını”²²⁶

²²⁴ Ergun, **a.g.e.s.**,134

²²⁵ Okay, **a.g.e.**, s.124

²²⁶ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.187

Eğer senin derdin ve kederin yok ise dertli insanlara çare bulmaya çalış. Allah'ın her derdin devasına merhem olacak güzel isimleri vardır. Sen ibadetlerini ihlas ve huşu ile yaparak muhlis olursan maddi manevi zenginliğe kavuşmuş olursun.

3. Âlim

Sözlük anlamına göre mutlak bilgi ve ilim sahibi olanlara “âlim” denilmektedir. Zamanın fen ve edebiyat bilgilerine sahip olan kişilere ve bir ilim dalında yetişmiş mütehasşis kimselere âlim dendiği gibi Kur'an-ı Kerim'e, hadis-i şeriflere ait bilgilerle bunların yan kolları olan (tefsir, kelâm vb.) ilimlere vâkıf olanlara da âlim denir. Diğer bütün dinlerde olduğu gibi İslâm dini de âlime ve ilme çok önem vermiştir. Âlimin uykusunu cahilin ibadetinden kıymetli gören dinimiz, mensuplarını ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Âlimin derecesi, canını Allah yolunda feda eden şehidin derecesinden dahi üstün kabul edilmiştir. Peygamber Efendimiz, cihada giderken ashabından bir kısmını ilim öğrenmeleri için mutlaka geride bırakmıştır. Yesrib'e hicret eden ashab-ı kiram oraya ilim ve medeniyet götürerek Yesrib'i “Medine” (medeniyet sahibi-şehir) hâline dönüştürmüştür. Yine Medine'de ilk inşa edilen müessese ilim yuvası olarak tanzim edilen “Suffa”dır. Bir medrese, bir okul vasfı taşıyan Suffa, daima Peygamberimizin himayesi altında bulunmuş, gelen sadaka ve zekâtlardan ilk önce Suffa ashabının payı ayrılmıştır. Âlimlerine ve ilme hak ettiği değeri gösteren toplumlar teknolojik ve sosyal yönden gelişmiştir.

“İman nedir okumamış bilmemiş

Âlim meclisine asla varmamış

Çıkacak canına zahmet vermemiş

Varın yoğun döker bir gün duhana”²²⁷

İmanın hakikatini öğrenmeyen ve âlimlerden ilim almayan kişiler, fâni olan canlarını gerçek değerler uğruna harcaayıp feda etmezlerse bütün emekleri boşa gider.

“Hab içinde yatıp kalma

²²⁷ Kardeş, a.g.e., s.80

Nefsin sözüne aldanma

Cahil meclisine varma

Dinle âlimden kitabı''²²⁸

Ey insan, nefsinin arzularından olan uykuyu ihtiyacından fazla uyuma. Sana iyilik ve güzelliği öğretmeyen ve daima aleyhine çalışarak seni zor durumda bırakan nefsinin isteklerine uyma. Eğer dünya ve ahirette mutlu olmak istiyorsan, cahillerden yüz çevirerek âlimlerin sözünü dinle.

4. Arif

Arif kelimesi Arapça irfan sahibi anlamına gelmektedir. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişilere arif denir. Âlim de bilen manasına gelse de arif ile aralarında çok ciddi bir fark vardır. Âlimin ilmi “kesbî” arifin ilmi ise “vehbî” olma özelliği taşır. Cenabıhakk'ı keşif ve müşahede yoluyla bulan kişiye arif denildiği için ümmi bir kişi de arif olabilir. Arifler için ehl-i din, ehl-i yakın, kutup, veli gibi isimler kullanılmakla beraber genel olarak “arif-i billah” tabiri ile nitelendirilirler.²²⁹ Arif, bilgisini tecrübe ile elde eden marifet ehlidir ve bu marifeti takva ile ilim sayesinde elde etmiştir. Marifet sahibi olan kişi arif insan olması hasebiyle keşiflerinde yanılabilir. Zira ismet sıfatına sahip olan peygamberler dışında herkes hata yapabilir. Arif ve sufilerin keşiflerindeki hataları, müçtehitlerin içtihatlarındaki hataları gibi doğaldır. Arifte aranması gereken en önemli özellik ise istikamettir.²³⁰ Arif, erdim diyerek şeraitin zahirine aykırı hareket ve davranışlarda bulunmadığı gibi kendisinden ibadet sorumluluğu da kaldırılmaz. Arif kişi batın ilminden bahsettiğini söylerken şeriata aykırı görüşlerde bulunamaz ve şeriata aykırı yol gösteremez. Ebu Yezit, “*Arifin en büyük kazancı marufunu bulmuş olmasıdır.*”²³¹ demektedir.

²²⁸ Erkal, *Âşık Sümmâni*, s.342

²²⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.32

²³⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 16.Baskı, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.200

²³¹ Sülemi, *a.g.e.*, s.36

Kâmile eyleme arif vasfını,

*Sıdkı sadık pinhan olan bellidir*²³²

Sümmânî, arif olanların kâmillerden farklı olduğunu söylerken, Allah sevgisi hususunda sadık olanların da hareketleri ile bunu belli edeceklerini ifade etmiştir. Zira sadıklar Allah'ın kendilerine verdiği kahr ve lütuf karşısında istikametlerini bozmadan her iki durumu da gönül hoşluğu ile karşılar, itiraz ve serzenişte bulunmazlar.

“Hissemend olmazsan ehli ariften

Her zaman çıkarsın doğru tarikten

Bîhaber gezersin şeri şeriften,

*Ya nerden öğrendin yol kapısını*²³³

İrfan sahibi âlimlerin hikmetli ve ibretli sözlerinden ders almayanlar doğru yoldan çıkarlar. Âlimlerin ve ariflerin anlattığı bilgilere itibar etmeyenler, şeri hükümleri öğrenemedikleri gibi usul ve erkânı da öğrenemezler.

“Ta ezelden kavli kadim ehli irfan merhaba

Sâye-i Hazreti Resul ehli iman merhaba

Vâkıf olur cümle hâlin kemali zevaline

*Aşkından müzeyyen olmuş meyli yaran merhaba*²³⁴

Elest bezminde verdiği sözü tutan irfan sahipleri merhaba. Hiçbir gölgenin olmadığı mahşer gününde Peygamberimizin sancağı altında toplanmayı ümit eden hakiki iman sahipleri size merhaba diyorum. İnsanın bütün kemal halleri de noksan halleri de bilindir. Allah aşkının gönüllerini süslediği Allah dostları size de merhaba olsun.

²³² Kardeş, **a.g.e.**, s.88

²³³ Okay, **a.g.e.**, s.121

²³⁴ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.51

*“Semavat rahından beri sevdayi derler bize
Dil ile hem olmuşum harabiyi derler bize
Nerde bir arif görsem ben onun kurbanıyam
Ol sebepten ehli aşka sevdayi derler bize”²³⁵*

Gökler inşa edildiği günden beri göklerin bizim Rabbimize sevdalı olduğu bilinir. Gönlümüz birbiri ile muhabbet kurmuştur ve hüznü derler bize. Dinin hakikatine vâkıf olan irfan sahiplerinin manevi dereceleri karşısında ben saygı duyar, onlara canımı feda ederim. Bu sebeple Allah âşıklarına karşı muhabbetli olduğumuzu söylerler ki bu çok doğrudur.

*“İstersen olasin ahvale agâh
Bezli vücut ile erkândan çıkma
Bulmak istersen maksuda dergâh
Meclisi arifan irfanından çıkma”²³⁶*

Eğer gönül erbabının hâllerini ve derecelerini bilmek istersen, kendi nefsinin arzularından uzaklaş ve tasavvufi kaidelere riayet et. Eğer Allah’a kavuşmak istiyorsan da irfan sahibi ariflerin manevi ilimlerine ve hallerine aşına olmaya çalışarak onların ilim ve irfan meclislerinden uzak kalma.

*“Kuru dava ile irfanlık olmaz
Huzuru arife irfana karşı
Candan geçmeyince canan bulunmaz
Bezli can etmeli erkâna karşı”²³⁷*

İnsan, Allah’a olan sevgisi yolunda sadece söz ile değil gönlü ile de hareket etmelidir. Kişi, Allah’a kavuşmak, ahirette onun cemalini görmek istiyorsa nefsinin

²³⁵ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.85

²³⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.159

²³⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.188

arzularına gem vurarak onu terbiye etmelidir. Yine tasavvufi usul ve erkâna uymak yolunda nefsin arzularına karşı çıkmayı öğrenmek gerekir.

“Evvela kendini fehmeden insan

Derununda olan noksanı tartar

Bulunsa bir yerde bir ehli irfan

Dosta müştak olan insanı tartar”²³⁸

Öncelikle kendinin manevî hallerini düşünen insan, kulluk yolunda kendi kusur ve noksanlarını görür. Bir mecliste Allah dostu bulunursa Allah’a âşık olan diğerleri de Allah dostlarını tanır. Zira gönülden gönüle yol vardır. Altının kıymetini sarraf bilir.

5. Aşk

Aşk sözcüğü sarmaşık anlamına gelen “ışk” kelimesinden gelmektedir. Sarmaşığın bulunduğu alanı istila etmesine teşbihle sevda da sahibinin gönlünü istila ettiği için aşk adını almıştır.²³⁹ Tasavvuf erbabına göre Allah’a ulaşmada kişiyi en kısa yoldan götüren Allah aşkı ve muhabbetidir. “*Ben gizli hazineydim, bilinmeyi istedim, mahlûkatı yarattım*”²⁴⁰ şeklindeki *kenz-i mahfî* kutsi hadisine göre sevgi ve muhabbet öncelikle Allah’tan zuhur etmiş ve bütün mevcudat bu sevgi ile yaratılmıştır. İnsanın evladını, eşini ve dünyaya ait bazı güzellikleri sevmesi tabii aşktır. Bunun yanında kurallarına uygun şekilde bir beşeri sevmeye de mecazi aşk denir. Mecazi aşkın ilâhî aşka götüren, erdirici bir özelliği vardır. Kişi nafîle ibadetler ve zikirlerle de Allah’a olan sevgi ve muhabbetini arttırabilir. Allah’a yaklaştıkça dünyaya olan düşkünlük azalır. Allah’ı gerçekten sevenler onun mahlûkatını da sadece ve sadece Allah’ın hatırı ve onun bir eseri olduğu için severler. Bu durum Yunus Emre’de “*Yaratılanı sev Yaratandan ötürü*” düsturuna

²³⁸ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.260

²³⁹ Yılmaz, *a.g.e.s.*,207

²⁴⁰ Keşfü’l-hafa, 11.,132, 2016

dönüşmüştür. Tasavvuftaki aşkın amacı, güzelliği ve onu yaratanı sevmektir. Allah'a aşk yolu ile ulaşmayı hedefleyen tarikatlar nefsi terbiye yolu ile ulaşmayı hedefleyenlere göre daha kısa yoldan Allah'a ulaştıklarını söylerler. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, ibadet ve zühdü sadık âşğın sevgilisine gönderdiği değerli hediyeler olarak nitelendirerek ibadetleri sadece görev olarak yapılan vazifeler niteliğinden çıkarmış ve onlara sevgi yüklemiştir.²⁴¹

“Ben bu aşkın cünunuyam perişan derler bize

Aşk ile sermest olmuşam, zernişan derler bize

Ervahı ezelde Hakk'a ikrar verenlerdeniz

Saye-i Resulullah'ta ehli iman derler bize”

Sümmânî, Allah aşkıyla mecnun olduğunu ve bu aşkın etkisi ile divane gibi görüldüğünü söylemektedir. Kalbi Allah aşkı ile müzeyyen olanlar altın gibi değerlidir. Elest bezminde Allah'a verdikleri sözü tutanlar, mahşer günü Resulullah'ın gölgesi altında iman ehli olma sıfatı ile toplanarak kurtuluşa erenlerden olacaklardır.

“Âdem Safiyullahtır bizim aslımız, ecdadımız

Vilayetten sorarsan çöl Narman'dır yerimiz

Sabavetten sorarsan bil Hüseyin adımız

Âşıkanklar zümresinde kul Sümmân derler bize”²⁴²

Bizim atamız Hz. Âdem'dir. Yaşadığımız belde ise Erzurum'un Narman ilçesidir. Künyemizdeki isim Hüseyin olsa da Allah âşıkları nezdinde Kul Sümmânî olarak bilinir ve tanınırız.

“Merdane yürü, gel aşk meydanına,

²⁴¹ Alexandar Knysh (Mütercim İhsan Durdu), **Tasavvuf Tarihi**, Ufuk Yayınları, İstanbul, s.156

²⁴² Kardeş, **a.g.e.**, s.54

Emrini ısmarla Kerem Kânına,

Sabret, Hak'tan ne gelirse canına

Şikâyet eyleme benî insana"²⁴³

Allah'a âşık olan kişinin özü ve sözü bir, kendisi ise mert olur. Bütün işlerini yüce Allah'a havale ettiği gibi ondan gelen bütün imtihanlara sabreder ve münezzeh olan Allah'ı (c.c.) kusurlu olan kullara şikâyet etmez.

"Sümmânî gedanın maksudu Settar,

Damene mahbuptur, arzusu Hünkâr,

Her âşık olamaz yâre fedakâr,

Canan için kurban olan bellidir"²⁴⁴

Rabb'inin huzurunda bir dilenci olan Sümmânî'nin gerçek maksadı, ayıp ve kusurları örten Allah'ın rızasını kazanmaktır. O, Allah'ın sevgisini kazanabilmek için aşk eteğine tutunmuştur. Herkes Allah'ı sever fakat dereceleri farklıdır. Hakikatte bütün varlığıyla birlikte canını da Allah yoluna feda edenler gerçek âşıklardır.

"Eğer âşık isen Hakk'ın rahına,

Kondurma gönlüne kir gecelerde,

Gül dermek istersen dostun bağından,

Yağdırma üstüne kar gecelerde"²⁴⁵

Allah yoluna kurban olan kişi, seher vakitlerinde tövbe ve niyaz ile günah kirlerinden arınır. Bu vakitlerde Hakk'ın lütfundan istifade etmek isteyenlerin uykularından feragat ederek maddi ve manevi yönden uyanık olmaları gerekir. Zira seher vakitleri Hakk'ın o vakitlerde uyumayan kullarına ikramlarda bulunduğu vakitlerdir.

²⁴³ Kardeş, **a.g.e.**, s.79

²⁴⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.88

²⁴⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.102

“Âşıkın maşuku Cebbarı Celil

Bu hali ne bilsin didesi alil

Âşıkı maşuka yetirir delil

Doğru sürse gider rah divanına”

Hak âşıkları, Cebbar olan Allah’ın sevgisini kazanmak isterler. Fakat gönül gözü açık olmayanlar bu hâlden anlamazlar. Kişiyi Rabb’ine, takip ettiği hakiki mürşitler ve doğru olarak uyguladığı dinî hükümler götürür. Şeriatı doğru anlayarak uygulayanlar, Hak yoluna vasıl olarak gerçek aşkın lezzetine varırlar.

“Dava ile sıdkı sadıkım dersin

Ahvali esrarda âşıkım dersin

Mahbuba müştakım yandığım dersin

Ne ahyal ne kemal ne tutarın var”²⁴⁶

Ey insan sen aşk meydanında sadık âşık olduğunu söylersin. Sırlar âleminde ise âşıkım dersin. Gerçek sevgili olan Allah’a kavuşmayı, onun rızasını kazanmayı isterim dersin fakat bu arzunu gerçekleştirecek derecede kemal sahibi olmadığın gibi istikrarlı da değilsin.

“Fethi bab ettin cihanı Haydarı Ali ile

Damadın Murtaza, ceddin izzeti veli ile

Dost seni methylemiş Vedduha Velleyli ile

Ya niçin âşık olmayam? Yüzüne dilber senin”

Cihanın kapılarını Hz. Ali ile açtın. Allah seni “Duha” suresinde övmüştür. Bütün bu güzellikler ile benim senin cemaline âşık olmam çok mudur ya Resulullah.

“Bülbülün çektiği ahtır

Aşkın sırrına agâhtır

²⁴⁶ Kardeş, a.g.e., s.110

Muradı Cemalullahtır

Akar gözden yaşın bülbül’’²⁴⁷

Bülbül, sevgiliye kavuşma arzusu ile ah çekerek inlemektedir. O, ilahi aşkın sırrına ermiştir. Bülbülün tek gayesi Allah’ın rızasını kazanmak ve ona kavuşmak olduğu için daima gönlü yaralı, kendisi de hüznü ve kederlidir. Zira sevgilisine kavuşamamıştır.

“Muhammet’tir Hakk’ın, Hak dürdanesi

Kurulsun şemalar, aşk pervanesi,

İki kerpiçtendir onun binası

Mücevherdir çar duvarı cennetin’’²⁴⁸

“Ne yaptı Sümmânî aşkın rahına,

Canım kurban olsun şahlar şahına,

Akıbet yolcuyuz ahret rahına,

Gittiğin menzilden dönebilmezsin.’’²⁴⁹

Sümmânî, aşk yolunda canını şahlar şahı için feda etmeye razı olmuştur. Biz bu dünyada ne kadar uzun yaşasak da sonunda ahirete yolcu olacağız ve çıktığımız bu yolculuktan dünyaya dönmemiz mümkün olmayacaktır.

“Derdü gamla dolmuş aşkın çıbanı

Vücut ikliminde yaşı gösterir,

İki vezir zapt eylemiş bu teni,

Biri yaman biri yahşi gösterir’’

²⁴⁷ Kardeş, a.g.e., s.116

²⁴⁸ Kardeş, a.g.e., s.132

²⁴⁹ Okay, a.g.e. s, s.39

Âşık olan kişi türlü türlü dertlere giriftar olur. Asıl derdi ise sevgiliden uzak kalmak ve ona kavuşamamaktır. Bizim nefis ve ruh gibi iki vezirimiz vardır; nefis kötüyü, ruh iyiyi telkin eder veya melekler ve şeytan bizimle beraberdirler, melekler iyiyi şeytan ise kötüyü telkin eder.

*“Semaya yakındır âşıkın ahı
O ahı zay etmez adli ilahi,
Kal ehline sorsam en doğru hâli,
Kendine münasip işi gösterir”²⁵⁰*

Âşıkların hasret ile çektikleri ahlar semaya yükselir. Hak için çekilen bu niyazları ve yürek yangınlarını yüce Rabbimiz görür. Bu durumu anlamayan ve sadece sözde âşık olanlar doğru olarak kendilerine hoş gelen fiilleri gösterirler.

*“İbare okuyup mana seçmeyen,
Aşkın şarabından katre içmeyen,
Kendi nefisine de sözü geçmeyen,
Adalette Süleyman’a tan eyler.”²⁵¹*

Zahirî ve batını ilimleri bilmeyen ve aşk ehlinin hallerine vâkıf olamayan cahiller, kendi nefislerine söz geçiremedikleri gibi adalet timsali olan Hz. Süleyman’ı dahi bu konuda kusurlu görerek ona bühtanda bulunurlar.

*“Baki mahbup sevmektedir aşk ile bu can,
Elimden ne gelir Mevla’dan ihsan,
Ben şarkı söyleyemem söyleye cihan,
Ana kalsa üç beş yaran bizdedir”²⁵²*

²⁵⁰ Okay, **a.g.e.**, s.47

²⁵¹ Okay, **a.g.e.**, s.85

²⁵² Okay, **a.g.e.**, s.92

Sümmânî, fânî ve geçici olan sevgilere itibar etmeyerek gerçek aşkın kühüne vâkıf olmuştur. İnsan, gerçek aşka kavuşmayı ne kadar çok istese de Allah'ın lütfu olmazsa hiçbir şey yapamaz.

“Sümmânî bu sever seni ziyade,

Nasıl bunu dille etsin ifade

Yar köyüne erişilmez piyade

Binip aşk atına ulaşmak gerek”²⁵³

Âşık Sümmânî, Allah'ı ziyadesiyle sevmektedir ve bunu dil ile ifade etmesi çok zordur. Yâr yoluna hazırlıksız ve gayretsiz gidilmez. Oraya ulaşanlar aşk ehlidir.

Kulundur Sümmânî âşıkı fani

Âşıkların gerek canda cananı

Her kimde var ise bu hâl nişanı

Titreşir vücudu cuşu gösterir”²⁵⁴

Sümmânî, Allah'a âşık bir kuldur fakat fanidir. Âşıklar canlarında sevgiliyi bulurlar. Âşık olma istidadına sahip kişiler her daim aşk ateşi ile coşkulu ve cezbe hâlinedirler.

“Olmazsa bir kulda aşkın eseri

Canan ellerinden gelmez haberi

Ser verir semaya servi şeceri,

Yaprak açar, lakin bar kabul etmez.”²⁵⁵

²⁵³ Yağmurdereli, a.g.e., s.136

²⁵⁴ Yağmurdereli, a. g. e., s.161

²⁵⁵ Yağmurdereli, a.g.e., s.168

İlahî aşkın lezzetine varamayan kişinin sevgili nezdinde bilgisi yoktur. Böyle kişiler gökyüzüne doğru boy verdikleri ve yaprak açtıkları hâlde meyve vermeyen ağaçlara benzerler.

“Ehli aşkın bendesinin gönülden dertli Sümmân

Bezmi tarikat içinde olsa gönlüm şaduman

İster ki dünya içinde olsam mührü Süleyman

Hak seni üryan yaratmış yine ten üryan olur.”²⁵⁶

Sümmânî, aşk ehline karşı o kadar saygılıdır ki onların bendesi olmaya razıdır. O, tarikat meclislerinde huzuru tatmak istemektedir. Kullar dünyada Hz. Süleyman’ın mührüne sahip olacak kadar zengin ve kudretli olmayı isterler. Fakat onlar bu dünyaya çıplak olarak bütün varlıklardan arınmış şekilde gelirler, ahirete de öyle gideceklerdir. Bu durumda dünyanın ve onun zenginliğinin ne kıymeti vardır.

“Ehli aşkın şiddetini narını

Kerem gibi yananlara sor bilir

Abdallar terk etmiş dünya malını

Behlül gibi divaneye sor bilir”²⁵⁷

Aşk ehlinin hâlini onlar gibi olmayanlar anlamaz. Bu münasebetle Kerem gibi bu durumda olanlara sormak gerekir. Abdal olanlar dünya nimetini terk etmiş, ahirete yönelmişlerdir. Fakat onlar da aşk ehlinin hâlinde haberdar değildir. Bunu ancak aşk ateşi ile yanarak aklını kaybetmiş olan Behlül gibi meczuplar ve Allah dostları bilir. İlahi aşk ikramına nail olanlar bu coşkun sevgi ile muhakemelerini kaybederler.

“Yahşi güzel olsa yaman deyilmez

Dostlar gönül her güzele eğilmez

Aşk bağının ham meyvesi soyulmaz

²⁵⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.401

²⁵⁷ Albayrak, *a.g.e.*, s.57

Miraç ehli olmak erişmek gerek”²⁵⁸

Güzel ve iyi olanlara kötü denilmez. Her görülen güzele muhabbet beslemek doğru değildir. Aşk ehli olduğunu söyleyenler, kemal kazanarak kulluğun hamliklarından uzaklaşmalıdırlar. Bu durumda miraçta kademeler geçerek Allah’ın cemaline vasıl olan Peygamberimiz gibi, kullar da hatalarından uzaklaşarak Allah’ın cemaline vasıl olmaya çalışmalılar. Aşk ehli olmak için güzel ahlak sahibi, kâmil kul olmak gerekir.

“Fazilet maksuda yoldur

Halk eden haliktır, halk olan kuldur,

Muhabbet aşkıyla gönlünü doldur,

*Kapa kemlik denen, sol kapısını.”*²⁵⁹

Nefsinin arzularından uzaklaşarak gerçek maksut olan Allah’a kavuşanlar, fazilet sahibi olanlardır. Kulu yoktan var eden Allah’ın aşkı ile gönüller lebalep dolu olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için günahlardan, isyandan ve kötü huylardan uzaklaşmak gerekir. Zira *“Padişah konmaz saraya hane mamur olmayınca.”* Gönümüzün Allah’ın nazarına mazhar olmasını istiyorsak onu günah ve isyan kirlerinden temizlemeli, arındırmalıyız.

6. Bezm-i Elest

Arapça ve Farsça iki kelimedenden oluşmuştur. “Elest toplantısı” anlamına gelmektedir. Araf suresinin 172. ayet-i kerimesinde buyurulduğu gibi ruhlar yaratıldığı gün Allah (c.c.) onlara hitaben *“Elestü bi Rabbi kûm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)”* sorusunu sormuş, onlar da *“belâ (evet)”* demişlerdir. Ruhlar bedene girmeden yapılan bu toplantıda Rabbimiz ile yarattığı ruhlar arasında “misak” (sözleşme) gerçekleşmiştir. Bu sözleşmede yapılan vaade sadık kalınıp kalınmadığının anlaşılması için ruhlar bu dünyaya imtihana gönderilmişlerdir. Allah

²⁵⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s.120

²⁵⁹ Okay, **a.g.e.**, s.120

ile ruhlar arasındaki sözleşmenin gerçekleştiği toplantıya *bezm-i elest* yani “elest toplantısı” adı verilmektedir.²⁶⁰ Yaratılmış bütün kullar dünyada elest bezminde verdiği sözü tutma gayreti içinde olmalıdır. Bu söze sadık kalan ruhlar, ahirette mükâfatlara nail olacak verdikleri sözde durmayanlar ise ceza çekeceklerdir.

“Elest bezminde geldim Hakk’ı Hak ikrara men,

Hamd olsun hamd u senaya düşmedim inkâra men

Âdemi Âdem eyleyen arifi irfan imiş.

Ya niçin can feda etmem öyle bir Hünkâra men”²⁶¹

Sümmânî, bezm-i eleste verdiği sözü tuttuğunu söylüyor ve bu sözün hilafına hareket etmediği için Rabbine hamt ediyor. İnsanı gerçek insan yapan ilim ve irfandır. Sümmânî burada Allah’a “Hünkâr” diye hitap ederek onun yoluna canını feda etmesinin garip olmadığını ifade ediyor.

“Sümmânî sadık ol, dönme bu işten,

Ezel nuş eyledin camı elesten

Canane bir kuştı uçtu kafesten,

Bize peşi sıra bakmak göründü.”²⁶²

Bu dörtlükte Sümmânî nefesine seslenmektedir. Sümmânî, sadık ol ve elest bezminde verdiğin sözü unutarak onun hilafına hareket etme demektedir. Canımız bir kuş gibi göğüs kafesimizden uçtuğunda biz hiçbir şey yapamayarak sadece onun arkasından bakabiliriz. Bu münasebetle ölmeden Hakk’ın rızasını kazanmaya çalışmalı ve bunu kazanmak için de gayret göstermeliyiz.

“İstedi Ahmet elbette verir sultanımız

Elestü bezminde ikrar eyledi ervahımız

²⁶⁰ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.50

²⁶¹ Kardeş, **a.g.e.**, s.65

²⁶² Nüzhet, **a.g.e.**, s.132

Hamd olsun hamd u senalar Hakk'a doğru rahımız

Bezmi tarikat içinde dervişan derler bize''²⁶³

Elest meclisinde ruhumuzun verdiği sözü unutmuyoruz. Zira Rabbimiz, “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim diye sorduğunda inananların ruhları, evet sen bizim Rabbimizsin*” demişlerdi. Verdiğimiz söze sadık kaldığımız için yolumuz Hak ve hakikat yolu olmuştur. Tarikat erbabı içinde bizlere derviş diye hitap etmektedirler.

7. Canan

Farsçada sevgili anlamına gelmektedir. Anlam olarak Rab, Allah ve Allah'ın kayyumiyet sıfatlarını da içermektedir.

“Canı canan yaktı ezel cana verdi yâreler

Gayrıda himmeti ladir yarendendir çareler''²⁶⁴

“Şenlik sen söylersin mücevher sözü

Görünmez herkese cananın yüzü

Canımın içinde cananım gizli

Kışın yazın, solmaz gülüm var benim''²⁶⁵

Ey Âşık Şenlik, senin söylediğin sözler mücevher gibi kıymetlidir. Yüce Rabbimiz ahirette cemalini ancak salih ve sadık kullarına gösterecektir. Sümmânî'nin gönlünde sadece Allah sevgisi olduğu için bu sevgi, her daim ikram ve lütuflarını gösterir. Allah sevgisini hakkıyla yaşayanlar için ahirette yaz kış solmayan gül gibi ebedî ve tükenmez güzellikler olacaktır. Allah'ın cemaline ona hakkıyla itaat eden muti kullar görecektir.

“Maksudu cananı bulmak istersen

Huda'nın lütfuna ermek istersen,

²⁶³ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.391

²⁶⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.382

²⁶⁵ Kardeş, *a.g.e.*, s.66

Cennette cemali görmek istersen,

Çal başın taşlara, vur gecelerde.”²⁶⁶

Allah sevgisinin künhüne vakıf olmak, cemalini görmek ve onun rızası ile ikramlarına nail olmak isteyen kişi seher vakitlerinde ibadet etmeli, zikretmeli ve günahlarını düşünerek gönülden yanmalıdır.

“Sümmânî der: Yüz çevirdi mekkâreler,

Ağu oldu yediğimiz şekerler,

Güzel sevdi diye adım çekerler,

Benim birden gayrı cananım mı var”²⁶⁷

Sümmânî, mekânların yüz çevirdiğini, yediği şekerlerin güzel lezzet yerine zehir gibi acı tat verdiğini söylüyor. Önceleri beşerî aşkının peşinden giden Sümmânî’yi halk yine bu sevda ile meşgul zannetmektedir. Hâlbuki o beşerî aşktan ilahi aşka ulaşarak bir ve tek olan Allah’tan başka her şeyden yüz çevirmiştir. Artık onun tek bir sevgilisi vardır o da yüce Tanrıdır. Sümmânî tek ve her şeyden münezzeh olan Allah sevgisini idrak etmektedir.

“Gönülden bir huba bağladım ülfet,

Ne kadar methetsem yoktur nihayet,

Can ki cananıdır, alır akibet,

Nedir sende ara yerde nizalar”²⁶⁸

Sümmânî dörtlükte gönülden bir sevgiliye yakınlık hissettiğini söyleyerek o sevgiliyi ne kadar övse de az olacağını ifade etmektedir. “Benim bu canım kendimin değil verene aittir, ben ise bu canın sadece emanetçisiyim” demektedir. Sümmânî,

²⁶⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.102

²⁶⁷ Okay, **a.g.e.**, s.68

²⁶⁸ Okay, **a.g.e.**, s.90

nefsine hitaben “*Emanetçisi olduğun bir malı sahibinin alması çok doğal değil midir ki sen itiraz ediyorsun ve onu sahibine teslim etmekten hoşnut olmuyorsun.*” demektedir.

“Elde arif çoktur methetme âni,

Sen de o ahvalde boyanmak lazım,

Onlar ne veçhile buldu cananı,

Cananın cevrine dayanmak lâzım”²⁶⁹

Başkalarının iyilik ve meziyetlerini sürekli anlatmak yerine sen de o iyilerin hâlleri ile hemhâl olmaya çalış. O arifler, irfanı, Allah’ın lütuf ve kahrını aynı derecede karşılamak ile bulmuşlardır. Bu münasebetle sen de daima rıza hâlinde ol.

“Hazreti mahbuban âşıkısan eğer

Ya kuru davada değilsen eğer

Hey canım canana yanıkısan eğer

Kalırsın tutilerle sümbüller içinde”²⁷⁰

Ey Sümmânî sen Allah’ı gerçekten ve hak ettiği şekilde seviyorsan ve bu sevgin taklidi değilse ilahi ikramlara ve lütuflara nail olursun.

“Kimden sual edem kimden öğrenem

Canana ulaşan yol kapısını

Cananım var iken ben kande gidem

Canandır gösteren hâl kapısını”²⁷¹

Sümmânî, Allah sevgisini ve ona kavuşturacak yolları öğrenmek istiyor ve “*Allah’ım var iken benim başka kimseye ve kimsenin sevgisine ihtiyacım yoktur zira o bana iyi insan olmanın bütün yollarını gösterir*” diyor.

²⁶⁹ Okay, **a.g.e.**, s.127

²⁷⁰ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.168

²⁷¹ Albayrak, **a.g.e.**, s.92

8. Cemal

Yüz güzelliği anlamına gelen kelime Allah'ın (c.c.) mutlak güzelliği anlamına da gelmektedir.²⁷² Mümin kullar ahirette Allah'ın cemalini ayın on dördü gibi temaşa edeceklerdir. Tasavvuf erbabına göre kulluğun nihai hedefi Allah'ın cemalini görmeye hak kazanmaktır. Bu anlamda Yunus Emre şathiye kabul edilecek; ifadelerle şöyle demiştir: “*Cennet cennet didükleri / Bir ev ile birkaç huri / Âşıkına vir sen anı / Bana seni gerek seni.*”²⁷³ Burada gaye cennet nimetlerini hafife almaktan ziyade Allah'ın cemalini seyretme arzusunu dile getirmektir. Yine bu mısralar Allah'a sevgi ve aşk ile ibadet etme duygusu ve arzusunu da yansıtmaktadır.

“Ebubekir, Ömer, Osman, ol Ali

Hazreti Resulün çarı yarıları,

Orada görünür Hakkın cemali

Cemalin aşkına yananlardan et”

Dört büyük halife Peygamber Efendimiz'in dört yakın dostudur. Sümmânî de Allah'a dua ederek onun cemalini arzu edenler arasına dâhil olmayı istemektedir. Zira cennete giden kullar dahi en büyük lütuf olan Allah'ın cemalini seyretmeyi isteyeceklerdir. Mümin kul için Allah'ın cemalini seyretmek cennet nimetlerinden yeğdir.

“Bülbülün çektiği ahtır,

Aşkın sırrına agâhtır

Muradı Cemalullahtır

Akar gözünden yaşın bülbül”

Bülbül, seher vakitlerinde öterek Allah'a olan aşkını dile getirir. Çünkü o ilahî aşkın sırlarına vakıftır. Seher vaktinde bütün kâinatın kendi lisanı ile Allah'ı

²⁷² Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Divanı**, H Yayınları, İstanbul, 2020, s.455

²⁷³ Tatçı, **a.g.e.** s.514

zikrettiği gibi bülbül de o vakitlerde Allah'ın cemalini görme arzusu ile gözlerinden yaş döker ve Allah'a dua ile niyazda bulunur.

“Sen bülbülsün doğru rahta

Bir arzun var Cemalullahta

Artar feyzin sehergâhta

Kimse bilmez işin bülbül”²⁷⁴

Ey bülbül, senin Allah sevgisi ile seherlerde yanık yanık ötmen doğru yolda olduğunu gösteriyor. Zira senin bu yanman Allah'ın cemalini seyretme aşkındandır. Allah'a olan sevgin, seher vakitlerinde coşku ile zikretmen sebebi ile ziyadeleşir. Fakat bu özel sırrını kimse bilmeyerek doğal olarak öten bir kuş gibi değerlendirirler.

“Ervahı ezelden dosta ikrar edenlerdeniz,

Sayeyi Resulullahta ehli iman derler bize

Ta ezel lebbeyk kelâmın söyledi lisanımız

Cemale müşerref etsin hak eden derler bize”²⁷⁵

Elest meclisinde Rabbimize, “Evet, sen bizim Rabbimizsin” cevabını verenlerdeniz. Yarın mahşer yerinde ise iman ehli olarak Peygamber Efendimizin sancağının gölgesi altında toplanacağız. Ruhumuz yaratıldığı gün Rabbimizi tanıyıp sevdiği için bizler ahirette de Allah'ın cemali ile şereflenmeye layık kullarız. Zira biz bunu Allah'a güzel kulluk yaparak ve onu gönülden severek hak ettik.

“Güzeller şahısın sen nuru cemal

Sendedir nezaket sendedir kemal

Dedim ifademden edem arzı hâl

Tahammül kalmadı dil yârelendi”²⁷⁶

²⁷⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.348

²⁷⁵ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.391

9. Cezbe

Cezbe Arapçada kendine çekmek anlamına gelmektedir. Allah'ın kulunu kendi hazretine çekmesi durumuna cezbe denir. Cezb'ül ervah ise ruhların çekilişi demektir. Allah'ın veli kulları beşer olma özellikleri ile bedenen diğer canlılar gibi yaşarken ruhlarının yaşantısı yönüyle ise manevî yönden güçlü olanlara benzerler. Tasavvuf erbabı cezbeyi, “*Kulun beşerî özelliklerinden uzaklaşarak ilahî özellikler kazanıp vahdet tecellilerini müşahede etmesi.*” şeklinde açıklamıştır. Allah tarafından kabiliyet verilmiş kimseler cezbe sahibi olabilirler. Cezbe halinde kişi Hakk'a vasil olma durumunu yaşamaktadır. Mutasavvıflar, gizli cezbeyi kulun Hakk'ı sevmesi, açık cezbeyi ise Hakk'ın kulu sevmesi olarak nitelendirmişler ve cezbe noktasında salikleri iki sınıfa ayırmışlardır:

- Meczub-u sâlik: Derviş, önce cezbeye tutularak meczup hâline gelir. Daha sonra bir mürşide bağlanarak cezbe ile bağlanmış olduğu Allah yolunun kural ve kaidelerini öğrenerek bu yolda ilerler.
- Sâlik-i meczup: Genellikle Allah'a kavuşmanın yol ve yordamını öğrenmek isteyen kişi, bir mürşide bağlanarak mürit olur, yetişir sonunda muhabbetullahı kavuşarak cezbeye mazhar olur. Bir mürşide bağlanmadan cezbeye ulaşan kişi, kendisi Allah'a ulaştığı hâlde başkalarını ulaştırma konusunda selahiyetli değildir. Yani irşat ehli olma vazifesi yoktur.²⁷⁷

“Her kime yetişse lütfu Rabbani,

Titreşir vücudu cümle azalar

Eğer benim dese keremler kâni,

Vücut iklimine düşer cezbeler”²⁷⁸

²⁷⁶ Albayrak, a.g.e., s.67

²⁷⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.65

²⁷⁸ Okay, a.g.e., s.90

Allah'ın lütfuna eren kişi, aşk ateşi ile yanarak her hücresi ile Allah'ı zikreder. Eğer Allah ona kulum diye hitap ederse Allah'ın bu ikramı karşısında sevgi ve coşkusundan cezbeye gelerek kendinden geçer.

10. Dergâh

Farsçada kapı, eşik, makam, tekke, sığınılacak yer, kapı yeri gibi anlamları vardır. Tarikat mensubu şeyhler ve dervişlerin ikamet ettiği, orada manevi terbiye aldığı büyük tekkelere de dergâh denir.²⁷⁹

Dergâhlar “arif-kâmil” insan yetiştirme merkezleri olmaları sebebiyle toplumda teveccühle karşılanmışlardır. Asli hüviyetini kaybetmeyen dergâhlar toplumun ahlaki, sosyal ve iktisadi yönden gelişmesinde önemli bir yere sahiptirler. Zira başkalarına muhtaç olmadan kendi alın terinin kazancını yemeyi önemseyen tasavvufî gelenekte dergâhlar, çiftçilikle uğraşan dervişleri sayesinde dergâhın iaşesini kendisi karşılamaktadır. Ayrıca dergâhlar zanaatkâr yetiştirerek ülke ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Bu anlamda aktar olan Ferîdüddin Attar, hallaç olan Hallâc-ı Mansur, sarraf olan Selâhaddîn-i Zerkûb güzel birer örnektir. Dergâhlarda eğitim alan dervişler, barışta ekonomi ve sosyal düzenin kaynakları olma görevini yüklenirken savaşlarda ise vatanın bekçileri ve Allah yolunun neferleri olma özelliği taşımaktadırlar. Zira şehitlik, İslâm inancında olduğu üzere tasavvufî gelenekte de üstün bir derece kabul edilmiştir. Vatanın sınırlarında bulunan “ribatlar” birer dergâh vasfında; müritler ise vatani bekleyen “murabıtlar” görevinde olmuşlardır.

“Ehli hüner isen, dergâhına gir,

Hünerde ehil ol avgâhına gir,

Tariki vahdetin dergâhına gir,

Takıp aşk altını külçelenmeli”²⁸⁰

²⁷⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.139

²⁸⁰ Okay, a.g.e., s.117

Dinî emirleri ve tasavvufî incelikleri uygulama konusunda başarılı isen, Allah'ın huzuruna çıkamaya hak kazanırsın. Eğer marifet sahibi isen iyilikleri ve hayırları avlayan bir avcı olursun. Bütün bunları yaparken asıl gaye olan birlik yolunun katına çıkarak en büyük zinet olan Allah aşkı ile zinetlenmelidir.

“Emsali sınıftan kalmayın naçar

Sefinesin kayıran deryayı geçer

Tekkeyi bekleyen çorbayı içer

Çekmez bu cihanın rezaletini”²⁸¹

Aşk gemisini yüzdürmesini bilenler, aşk denizini kolaylıkla geçerler. Tasavvufî adaplara riayet ederek tekkenin kurallarına uyan ve bu yolda sabır gösteren kişiler manevi ikramlara nail olurlar. Onlar dünyaya gönülleri ile değil bedenleri ile bağlı oldukları için mal, mülk, makam, mevki kazanma yolunda çekilen sıkıntı ve hırsları çekmeyerek bu yolda nefislerinin insanı itibarsızlaştıran arzu ve isteklerine uymazlar.

“Adamın söz ile bağrın ezerler

Aheste aheste raha düzerler

Elden ele kabdan kaba süzerler

Yoğururlar sonra insan ederler”²⁸²

Kişinin bağlandığı mürşidi, onun nefisin terbiye etmeye çalışarak hakikat yolunu göstermede rehberlik eder. Allah tarafından bazen lütuf bazen de musibetlerle imtihan edilen derviş her iki durumda da teslimiyetini bozmaz. Böylece çeşitli imtihanlarla yoğrularak kâmil insan haline gelir.

11. Derviş

Derviş kelimesi Farsça kökenlidir. Allah rızasını kazanmak için mütevazı olmaya çalışan ve fakirliği tercih eden kimselere derviş denildiği gibi bir dergâha

²⁸¹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.417

²⁸² Erkâl, *Narmanlı Âşık Sümmânî*, s.96

bağlı olanlara da derviş denir.²⁸³ Bu kelime aynı zamanda “ihtiyaç sahibi, dilenci ve yoksul” anlamlarını da ihtiva etmektedir. Erken dönemden itibaren tasavvufu, zahitliği, mutasavvıfı, zühdü karşılamak için Arapça’daki “fakir” ve “fakır” kelimesi yerine “derviş” kelimesi kullanılmıştır. Zamanla bu kelimenin kapsamı genişlemiştir. Horasan ekolüne bağlı Melamilerin dervişliği içe yönelmeyi ve iç güzelliğini esas alırken Iraklı tasavvuf erbabının dervişliği ise hem dış (zahir) hem de iç (batın) güzelliğine önem vermiş, zahiri güzelliğin ve kaidelerin bîatını güzelliği etkilediğini savunmuştur. Her dönemde varlığını koruyan bu iki derviş tipi günümüze kadar gelmiştir. Dervişler, çile çekmek ve nefislerini zorluklara alıştırmak terbiye etmek için zaman zaman sefere çıkarlar. Bu seferlere çıkmak için amaçları arasında kendilerinden bilgili kişilerle görüşerek onlardan istifade etme ve ibret alma düşüncesi de vardır. Dervişler Anadolu’nun ve Rumeli’nin fethedilmesinde önemli görevler almışlardır. Onlar zengin olsalar da dünyaya önem vermeyen, yumuşak huylu, iyilik sahibi, yardımsever, merhametli, duygulu ve gönül ehli insanlardır.²⁸⁴ Yunus Emre’nin ifadesi ile “dervişlerin bağırıları yaralı, gözleri ise Allah aşkı ile daima yaşlıdır”, hareketlerinde itidal, teenni ve kemal vardır. Bu münasebetle hakiki derviş olmak çok zordur ve bunu isteyenlerin de ciddi bir nefis terbiyesine ihtiyacı vardır.

Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu dervişliği şöyle değerlendirmektedir: *“Derviş hürlüğü bu dünya ile ilgili hırs, cebir, kurnazlık, asilik gibi mefhumlarla bağlantısını kesmek; nefisten, gösterişten azat olup faniliği özümsemektir. Ve nihayet, hürlük, bu dünyada olan her şeyde ebedî dünyanın işaretlerini, sembollerini bularak onun için yaşamaktır; geride kalan her şeyi unutarak kendi gönlünün misafiri olmaktır.”*²⁸⁵

²⁸³. Devellioğlu, **a.g.e.**, s.177

²⁸⁴ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, **DİA**, C.9. İstanbul, 1994, s.190

²⁸⁵ Kâmil Veli Nerimanoğlu, **Yunus Emre’nin Poetikası**, H Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 2011, s.1

Büyük mutasavvıf Ahmet Yesevi de dervişleri şöyle tasvir etmiştir: “*Hak kulları dervişler, hakikati bilmişler / Hakk’a âşık olanlar, Hak yoluna girmişler.*”²⁸⁶

“Sümmân söyledi kendi özünden

Ders almış üç dervişin sözünden

Ballar akar Bismillâh’ın gözünden,

Kevser şarabını içenlerden et”

Sümmânî söylediği sözlerin gönlünden gelerek diline döküldüğünü ifade etmektedir. O, Ablak Taşı’nda uyuduğu zaman rüyasında gördüğü üç dervişin elinden aşk şarabı içmiştir. Aynı zamanda bu dervişler ona iyi kul olmanın reçetesini de vermişlerdir. Her işe besmele ile başlayan kişi ondaki hikmet ve ikramları gördüğü takdirde bunun dünyadaki lezzetlerden daha üstün ve kıymetli olduğunu anlar. Sümmânî Allah’a dua ederek: “*Ey Rabbimiz, bizlerin de cennete girerek Kevser şarabından içmemizi nasip et.*” demektedir.

“Uyandım gafletten oldum perişan,

Bir nur doğdu âlem oldu ürüşan

Selam verdi bana üç hub dervişan

Lisanları bir hoş sadasın tek tek”²⁸⁷

Sümmânî, Ablak Taşı’nda pirlere elinden bade içme olayına atıf yaparak orada uykudan uyandığında gafletten de uyanmış olduğunu söylüyor. Rüyasında gördüğü manevî güzelliklerin etkisi ile etrafının nurlanarak aydınlandığını dile getiriyor. Rüyasında lisanları dünya insanların konuştuğu lisandan farklı olan üç güzel derviş ona selam vermiştir.

“Can feda eyleme yaramaz işe

²⁸⁶ Necdet Tosun, Kemâl Eraslan, **Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı**, Ahmet Yesevî Üniversitesi, Ankara, 2019, s.265

²⁸⁷ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.136

İdrakin düşürme yüz bin dervişe

Girme haset ile alışverişe

*Ceht ile ulaşasın mert pazarına*²⁸⁸

Sümmânî, “kötü işler için hiç gayret etme ve dervişlerin hâllerini anlamaya çalışma; zira bunu tam manasıyla gerçekleştiremezsin çünkü tasavvuf erbabının herekesin anlayamayacağı özel hâlleri vardır” diyor. Haset ve kıskanç insanlarla alışveriş yapma çünkü onları hiçbir zaman memnun edemezsin. Nefsinin arzu ve isteklerini terbiye ederek mert insanlar arasına girmeye çalış.

“Bu erkânda bihoş olan

Dost lebinde sarhoş olan

Hakikat hak derviş olan

*Kârı ihya gecelerde*²⁸⁹

Tasavvuf yolunda mesafe kat ederek manevî lezzetlere erenler, Allah sevgisi ile sarhoş olurlar. Tasavvufa manevî yönden ilerlemek ve Allah’ın rızasını kazanmak için giren hakiki dervişler; geceleri uyumayarak, nafil ibadetler yaparak, zikirler çekerek, Allah’a tazarru ve niyazda bulunarak manevî kazançlar elde ederler.

“Sümmânî vasfettin sen bu eş’arı

Bunu halleylemek erenler kârı

Kürreyi arzdadır şita baharı.

*Gülistan dağlara yaz neden alır*²⁹⁰

Şair bu dörtlükte kendisine seslenerek “Sümmânî, sen bu şiiri açıkladın fakat manevî manalar içeren bu şiirin manasını ancak Allah dostları anlar ve bilirler”

²⁸⁸ Erkal, *Âşık Sümmânî.*, s.163

²⁸⁹ Erkal, *Âşık Sümmânî.*, s.338

²⁹⁰ Kardeş, *a.g.e.*, s.29

demektedir. İnsan için kış ve bahar dünyadadır. Ahiret yurdunda ise cennetlikler baharı, cehennemlikler ise kışı yaşayacaklardır.

“Bir bulak başında verdiler dersi

Du guşuma geldi erenler sesi

Kendi ara yerde aşkın kâsesi

Buyur emrettiler şerbete beni”²⁹¹

Erenler bir çeşme başında Sümmânî’ye manevî ders vermişlerdir. Sümmânî, orada dervişlerin huzur veren seslerini işitmiştir. İçinde Allah aşkına kavuşturan aşk şarabının olduğu kâseden içmesi için dervişler onu manevi sofraya davet etmişlerdir.

12. Didar

Farsça’da yüz, göz, görme ve seyretme manalarına gelen sözcük, tasavvuf erbabı tarafından Allah’ın cemalini görme ve seyretme anlamında kullanılmıştır. Genellikle mutasavvıflar Allah’ı dünya gözü ile dünyada göremeyeceğimizi fakat cennette Allah’ın cemalini seyredebileceğimizi ifade ederken bu konuda kelam âlimleri ile ortak görüşü paylaşmışlardır. İlk mutasavvıflardan Kelebazî, Allah’ın ahirette sadece müminler tarafından görüleceğinde icma ettiklerini söyler, Allah’ın cemalinin ahirette görüleceğinin aklen caiz, naklen vacip olduğunu da ifade eder. Tasavvuf erbabı Allah’ın cemalini ahirette baş gözü ile ayın on dördü gibi net bir şekilde temaşa edebileceğini müjdelemiştir. Bu hususta “*Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlayarak Rablerine bakacak.*”²⁹² ayet-i kerimesini delil olarak göstermişlerdir. Mutasavvıflar Allah’ı kalp gözü ile dünyada da görmeyi gaye edinmişlerdir. Dünyaya bakan yönü ile Allah’ın cemali dünyada Rabbimizin sıfat, isim, fiil ve zat tecellilerini görmek demektir. Yunus Emre’nin “*Ben dost cemalin görmüşem lenteranî neylerem*” sözleri böyle bir görmeyi ifade etmektedir.²⁹³

²⁹¹ Erkal, **Narmanlı Aşık Sümmânî**, s.58

²⁹² El Kıyame, 75/ 22-23

²⁹³ Süleyman Uludağ, “Rü’yet” **DİA**, C.35, İstanbul, 2008. s.310-311

*“Bedeninde çardır didarı ihsan
Lâ dine münkire lazımdır burhan
Bilirim çoklara ikisi nihan
Gördüğünden nice seyran değıştin”²⁹⁴
“Kalp bir şehristandır şehrin çerağı,
Çar memur dikmiştir sergiriftarı,
Her dide lâyık mı göre didarı?
Serde olan gözün şaşu gösterir.”²⁹⁵*

İnsanın kalbi bir şehristana benzer, şehrin bekçisi dört tane memur görevlendirmiştir ki onlar da Allah’ın sevgisine erişmiştir. İbret nazarı ve hikmet ile bakmayan gözler Allah’ın cemalini görmekten mahrum kalırlar. Zira Allah’ın cemalini gönül gözü açık olanlar göreceklerdir. Çünkü baş gözümüz nefsi arzuların etkisi ile doğruyu yanlış gösterebilir.

*“Kiminin efkârı şerefi şikâr,
Kiminin efkârı meyli sim ü zer
Kiminin fikrinde Hazreti Didar
Kiminin fikrinde zar yarası var”²⁹⁶*

Bazı insanlar avladıkları av ile iftihar ederler, bazıları ise sahip oldukları altın ve gümüş ile övünür ki onların yaşamaktan gayeleri dünya malı kazanmaktır. Fakat marifet sahiplerinin gayesi Allah’ın cemalini görmektir. Bazı insanlar ise Allah’a olan hasretleri sebebi ile sürekli ağlayıp inleyerek, ona kavuşmayı dilerler.

“Arz eyledim, çıktım ben de gurbete,

²⁹⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.87

²⁹⁵ Okay, **a.g.e.**, s.47

²⁹⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.19

*Nice cebellerden yolum var benim,
Gece gündüz didar için yanarım
Tükenmez deryada gölüm var benim*”²⁹⁷

Sümmâni bu mısralarda şunu dile getirmektedir: “Sevgiliye kavuşmanın ümidi ile ben de gurbete çıktım. Nice dağlardan ve ovalardan yol bularak diyarlar gezdim. Fakat ben gece gündüz Hakk’ın cemalini arzularak yanarım. Aşk denizi gibi uçsuz bucaksız mekânda benim de bir hissem vardır ki Allah aşkını gönülden ve derinden hissedendenim.”

*“Terk ettim ağyarı döndüm didara,
İsmi güzel rahı gözler gözlerim,
Bir aşkın elinden yakıldım nara,
O ulu dergâhı gözler gözlerim*”²⁹⁸

Yine şair demektedir ki “Ben Allah’tan başka her sevgiden vazgeçerek ona yöneldim. Adı güzel Rabbime kavuşmanın yolunu ve rızasını ümit etmekteyim. Allah aşkı beni yakıp kavururken bu yangınlar içinde yüce Tanrı’nın rızasını kazanmayı ümit ederim.”

*“Gulamın Sümmânî nedir efkârın,
Acep hallede mi perverdigârı
Eğer bulam dersen vaslı didarı
Ondan gayrısından usanmak lazım*”²⁹⁹

Şairin kendisine seslendiği üzere “Allah’ın kulu ve kölesi olan Sümmânî, senin bu kederin nedendir. Eğer sen Allah’ın cemalini görmek istiyorsan ondan gayrı her şeyden vazgeçmen gerekir.”

²⁹⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.66

²⁹⁸ Okay, **a.g.e.**, s.123

²⁹⁹ Yağmurdereli, **a. g. e.**, s.142

“Sümmâniyem sual sormak isterem

Uzaktır menzilim ermek isterem

Hakk’ın didarını görmek isterem

Di gel al canımı ölem Azrail”³⁰⁰

Yine şair kendisine seslenerek “Ben Sümmânî’yem soru sormak isterim. Ahiret yolum uzaktır bir an önce yerime ulaşmak isterim. Ben Rabbimin cemalini görmek isterim, fakat bu ancak ahirette mümkün olacaktır. Eğer Allah’a kavuşmak yolunda tek engel yaşıyor olmam ise, ey Azrail canımı al ki Rabbime kavuşabileyim.” demektedir.

“Sofi senin olsun huri ile gılman

Bizim matlubumuz can içinde canan

Ya nerde maksudun, gedayı Sümmân

Cümlesinden Hak didarı tatlıdır.”³⁰¹

Şair kendisine hitap ederek “İbadetten gayesi sadece cenneti kazanmak olan sofiler, cennet nimetleri olan huri ve gılmanlar sizin olsun. Fakat biz Hak âşıklarının gerçek gayesi Allah’ın cemalini görmektir. Ey Sümmânî senin maksadın nedir bilmiyorum fakat Hakk’ın cemalini seyretmek ikramı bütün nimetlerden daha üstündür.” demektedir.

“Hamdulillah sana ey gani Sübhan

Aynan gün barıştlar bîgüman

Didarın arzular celali Sümmân

İster bu derdine senden devayı”³⁰²

³⁰⁰ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.211

³⁰¹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.279

³⁰² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.420

Şair kendi kendine konuşarak “Verdiğin bütün nimetlere hamt olsun ey zenginler zengini. Ay ile güneş birbirini takip ettikleri için bir türlü kavuşamazlar ve bir araya gelemedikleri için küs gibi görünürler, fakat senin sevgin ile onlar da barıştılar. Sümmânî’nin tek gayesi senin cemalini görmektir, bu derdinin çaresi ise ancak sende vardır.” demektedir.

13. Divan

Sümmânî’nin şiirlerinde mahkeme ve adalet kavramlarından faydalanılarak divan-ı ilahi ifadesi kullanılmıştır. Zira kıyamet gününde Allah’ın huzurunda görülecek olan mahkemeye “divan-ı ilahi” denmiştir.³⁰³

*“Duhana âlemler sarf eder günde
Malını yakarsın gözün önünde
Yarınki divan olur ol ulu günde
Her nesneden sual olur bu cana”*

İnsan dünyaya hiç ölmeyecekmiş gibi kıymet verir fakat onun malı da kendisi gibi fanidir. Mahşer yerinde kulların hesapları görülürken insana en küçük detayına kadar bütün yaptıklarının hesabı sorulur.

*“Bu cana der ki, neye ettin heves?
Her saatte sana verdim bin nefes,
Nereye harcadın? Gel hesabın kes
Deyip birer birer çeker divana”*

Mahşer yerinde hesaba çekilirken Yüce Rabbimiz dünyada ne ile meşgul olduğumuzu sorar. Yine bize verdiği nefesleri hak yolunda mı batıl yolda mı harcadığımızın hesabını sorar.

“Divana duruben veririz hesap

³⁰³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008 s.118

Sermaye olmazsa işimiz harap

Zebaniler eder bin türlü azap

*Cümle gizli sırlar çıkar meydana*³⁰⁴

Dünyada işlediğimiz hayır ve şerlerin hesabını ahirette veririz. Eğer dünyada iken ahiret sermayesi biriktirmemiş isek cezaya uğrarız. Mahşer gününde yaptıklarımızın hesabı sorulacaktır ve cevap veremez isek azap melekleri bize azap edeceklerdir. Dünyada iken gizlemeye muvaffak olduğumuz günahlarımız ahirette tek tek ortaya çıkacaktır.

“Var mı Sümmân gibi meyli avare

Aheste aheste varır o yâre

Evvela desturlu bir yâver ara

*Yâversiz çıkılmaz şah divanına*³⁰⁵

Sümmânî, bu dörtlükte yanlışlarını söyleyerek kendisinin boş işlere yöneldiğini ifade etmektedir. Sevgiliye varmak için acele edilmemesi gerektiğini, teenniyle hareket edilmesi gerektiğini söylüyor. Sümmânî’ye göre Allah’a kavuşmak için onun rızasını kazanmak gerekir ki bunun çaresi kişinin nefsinin terbiye etmesinde ona rehberlik edecek bir mürşit bulmasıdır. Bu mürşidin ise ehliyetli olması gerekir. Nasıl ki insanlar arası ilişkilerde önemli makamlara çıkarken bir yol gösteren olur, Hakk’ın huzuruna çıkabilmek için de onun veli kullarının rehberliğine ihtiyaç vardır.

“Vardım, saf saf olmuş, durmuş divana

Ben de el bağladım, geçtim divana,

Gönlümü bağladım, gani sübhana,

*Bir dili agâhı gözler gözlerim.*³⁰⁶

³⁰⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.80

³⁰⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.105

³⁰⁶ Okay, **a.g.e.**, s.123

Şari kendisine seslenerek “Gittim ki saf saf olarak Allah’ın huzuruna durmuşlar. Ben de el bağlayarak onlar gibi huzur-u ilahiye durdum. Sadece beden değil kalbim ile de Allah’a bağlandım. Kendisine bağlanarak Allah’ın rızasını kazanabileceğim bir gönlü uyanık hâl ehlini arar gözlerim.” demektedir.

14. Dost

Farsça kökenli bir kelime olan “dost” Türkçe’ye de aynı anlam ve şekil ile geçmiştir. Dost kelimesi tasavvufta ilahi aşkı ve gerçek sevgili olan Allah’ı işaret etmektedir. Aynı yolda olan kişilere mutasavvıflar dost demelerine karşın gerçek dost olarak “Allah” kastedilmektedir.³⁰⁷ Toplumsal huzura önem veren İslamiyet, müminler arasındaki sevgi bağlarını kuvvetlendirmenin yollarını da göstermiştir. Sevgili Peygamberimiz: “*Ey Ebu Hüreyre sana güzel huylu olmanı tavsiye ederim*” demiş, Ebu Hüreyre: “*Güzel ahlâk nedir ey Allah’ın elçisi?*” diye sorunca, Allah resulü, “*Seninle ilgiyi kesenle dostluk ilişkilerini devam ettirmen, sana zulmedenle bağışlaman, senden esirgeyen ve seni mahrum edene vermendir.*”³⁰⁸ buyurmuştur. Bu hadiste güzel huyun önemine dikkat çekilmektedir. Güzel huyun nişanesi ise insanlarla iyi geçinmek ve dostluk ilişkileri kurmaktır. Özellikle bu sevgi ve dostluk ilişkisi Allah’ın rızasını ve sevgisini kazanmak için olduğunda ayrıca değer kazanmaktadır.³⁰⁹

“Arttı fizah, figân, bunlar ağlaştı.

Figân sedasından dağlar sallastı

Herkes cenazesin aldı paylaştı

Dosta giden bunca cana yetiştim”

Şair, “Feryadı figan, ağlayıp inlemeler artarak insanlar ağlaştı. Feryatların şiddetinden dağlar dahi etkillenerek sallandı. Herkes cenazesini alarak defnetmeye

³⁰⁷ Cebeci, **a.g.e.**, s.87

³⁰⁸ Coşan, **a.g.e.**, s. 137

³⁰⁹ Coşan, **a.g.e.**, s.135

gitti. Fakat ölenler hakiki dosta kavuşmuş oldular. Mümin için ölüm sevgiliye kavuşmaktır.” Demektedir.

*“Dost iline varmak şeref dediler,
Dertliler hâline aref dediler,
Seni aşk ehline sarraf dediler,
Kıymet için gevher kâne gelmişem”³¹⁰
“Döner mi kavlinden sıdkı sadıklar,
Dost ile dost olur bağı yanıklar,
Aşk kaydına geçti bunca âşıklar,
Sümmânî’yi bir kenara yazdılar”³¹¹*

Şair kendisine hitaben “Sözünde ve özünde sadık olan insan vaadinden dönmez. Gerçek dostumuz Allah’a yakın olmak isteyenlerin onun hasretinden yüreği yanıktır. Nice âşıklar âşık sınıfına yazılırken beni bu sığata layık görmeyerek bir kenara yazmışlar.” demektedir.

*“Evvela kendin fehmeden insan
Derununda olan noksanı tartar
Bulursa bir yerde bir ehli irfan
Dosta müştak olan insanı tartar”³¹²*

İnsan, öncelikle kendini tanımaya çalışarak hata ve noksanlarını görmelidir. Eğer bir Allah dostu ve hakikat ehlini bulursa ona yakın olmalıdır. Zira böyle insanlar sahte ve gerçek altını ayırt etme yeteneğine sahip olan sarraf gibi Allah’a yakın olanları tanıma kabiliyetine sahiptirler. Nasıl bir insan olduğumuzu kâmil insanların mihenk taşına vurarak öğrenebiliriz.

³¹⁰ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.54

³¹¹ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.,158

³¹² Albayrak, **a.g.e.**, s.,62

15. Erkân

Arapça kökenli bir kelimedir. Rükünler, direkler, esaslar, âdetler, töreler anlamlarına gelmektedir. İslamiyet'e ve İslâm tasavvufuna ait kural ve uygulamalar manzumesine de "erkân" adı verilmektedir. Kişiyi Allah'a götüren ve nefsinin terbiye etmeye çalışan tarikatların her birinin usul ve adabı vardır. Dervişlerin bu kural ve kaidelere uymaları beklenir. Tasavvufa girmekten murat Allah'ın rızasını kazanmak ve onunla yakınlaşmanın metotlarını öğrenmek ise bu yolun kurallarına da uymak gerekir. Tasavvuf erbabına göre oturmanın, kalkmanın, uyumanın, uyanmanın, yeme-içmenin beşerî ve sosyal ilişkilerin tamamı adaplar silsilesinden oluşmaktadır. Bu münasebetle, insanlara tasavvufun usul ve erkânını anlatan adap kitapları hazırlanmıştır. Mutasavvıflar, "âdaba riayet eden makbul olur, âdaba riayet etmeyen mahrum olur" diyerek tasavvufî kural ve kaidelere uymanın gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.

*"Her ne olursan ol erkânı gözle
Erkânında mahı sultanı gözle,
Hizmete devam et ihsanı gözle,
Kim kemlik eylerse sen eyle iyilik"*

Sen hangi durumda ve nasıl olursan ol her işte usul ve erkâna uymaya çalış. Allah'a ve onun dinini yaşama-yaşatma konusunda ona hizmet etmeye devam ederek onun lütfunu, ikramını bekle. Sana kötülük eden olursa dahi sen ona iyilik et. Çünkü iyiliğe iyilik yapmak her kişinin kârı, kötülüğe iyilik etmek ise er kişinin kârıdır.

*"Adam olana yarar erkânı ayar,
Adam olmayana ne olur şikâr
Ümmî muhip olmaz mar gibi sancar,
Lazım mı onunla etmek yârenlik"³¹³*

³¹³ Kardeş, a.g.e, s.76

İyi insan olanların ve olmak isteyenlerin adaba riayet etmeleri gerekir. Fakat iyi insan olmayanlara kural-kaide fayda vermez. Cahil insanlarla dostluk etme ki sözleri ile seni iğnelerler. Onlardan hakiki dost olmaz, zira usul-erkân bilmezler. Bu münasebetle cahiller ile ilişkini asgari düzeyde tutarak zararlarından ve sözleri ile seni incitmelerinden korunmaya çalışmalısın. “*Âlimin bir kelâmı lâl u mercan incidir / Cahilin her kelâmı günde bin can incitir*” mısraları cahiller ile yapılacak sohbetin sonuçlarına dikkat çekmektedir.

“Selam verme erkânsıza yolsuza

Yalnız git, yoldaş olma hırsıza,

Komşu olma edepsiz arsıza,

Akıbet başına bela getirir”³¹⁴

Erkân ve usul bilmeyen insanlardan uzak durmalıyız. İnsan için bir dost ve arkadaşına sahip olmak çok önemli olmasına rağmen kişinin arkadaşı hırsız ve hayırsız ise yalnız kalması daha iyidir. İyi dost yalnızlıktan, yalnızlık ise kötü dosttan hayırlıdır. Edep ve âdaptan yoksun, utanma duygusu olmayan kişilerle arkadaş olanların başı musibetten kurtulmaz

“Cahillikle beslememeli gülşeni,

Bülbül gelmez, güller eder efgânı,

Demek ki bilmedim rahî erkânı

Şer’i şeriati beyan elverir”³¹⁵

Cahil insanların elinden güzel işler çıkmaz, onlar gül dahi yetiştiremezler. Onların düzenledikleri bahçedeki güller, ağlayıp inerken bülbüller de gülü çok sevmesine rağmen zarar görme korkusu ile o bahçeye gelmezler. Eğer dinin kural ve incelikleri öğretilmezse insanlar da usul ve âdabı öğrenemez. Usul ve adaba uymadan ortaya konan işlerden ise güzel ve doğru neticeler alınamaz.

³¹⁴ Kardeş, a.g.e, s.84

³¹⁵ Kardeş, a.g.e., s.86

*“Erkânda vahşiyeye sorar haberi
Vahşi olan olur erkândan beri,
Bahçıvanın varken barlı şeceri
Bar verecek sana dalı gösterir”³¹⁶*

İnsan bir ilmi ve usulü nereden öğreneceğini bilemezse bu konuda yol yordam bilmeyen cahillere danışır. Hâlbuki onlar da usul bilmemektedir. Bitki yetiştiren bahçıvan gibi kâmil insan yetiştiren mürşitler de bir sürü insan içinden sana erdemli ve kâmil olanı göstererek ondan ilim, usul ve erkân öğrenmeni sağlarlar. Bu insanlar meyveli ağaç gibi başkalarına faydalıdırlar. Bu hâllerinden dolayı onlarla birlikte olursan ya meyvelerinden istifade edersin ya da gölgelerinde dinlenerek sıcaktan korunursun.

*“Herkes ile refik tutma lisanın
Sümmânî duymasın fil isyanın
Erkân bahçesinde biten gülşenin
Her dem muhafaza edesin oğul”³¹⁷*

Herkesle sohbet ederek arkadaş olma. Sümmânî, senin günah işlediğini görmek ve duymak istemez. Usul ve erkâna riayet edersen senin duygu ve hareketlerin gül bahçesinde biten güller gibi hoş ve latif olur. Bu hâlini daima muhafaza ederek elinle, dilinle, gönlünle insanlara zarar vermeyerek daima faydalı olmaya çalış.

*“İstersen olası ahvale agâh
Bezli vücut eyle erkândan çıkma
Bulmak ister isen maksuda dergâh
Meclisi arif irfanından çıkma”³¹⁸*

³¹⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.86

³¹⁷ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s214

Eğer insanların halini anlamak istiyorsan nefsinin arzularından uzaklaşarak usul ve erkâna uymalısın. Eğer Allah'ın cemalini görmeye yol arıyorsan Allah dostları olan arif ve kâmillerin meclisinden ve sohbetinden uzak kalmayarak onlara yakın olmaya çalışmalısın. Zira onlar, kişiyi maksuda ulaştıracak yolu ve onun inceliklerini bildikleri için onlara yakın olduğun takdirde sana da öğretirler.

16. Feyz

Arapça'da taşmak anlamına gelir. İlahî tecelliler feyz kelimesi ile ifade edilir. Varlıklar feyz vasıtası ile meydana gelmiştir. Feyz sayesinde kulun çaba ve gayreti olmadan kalbe bilgi ve manevi haller gelmektedir. Şeyh ve müritlere senet ve silsile yolu ile ulaşan irfana da *isnad-î feyz* denir. Bu nitelikteki feyz, sohbet ve zikir esnasında mürşidi tarafından müridin gönlüne *ifaza* eder.³¹⁹

“Sen bülbülsün doğru rahta

Arzun var Cemalullahta

Artar feyzin sehergâhta

Kimse bilmez işin bülbül”³²⁰

Ey bülbül sen Allah'ın cemalini arzu ettiğin için doğru yoldasın. Seher vakitlerinde yanık yanık ötmen de Allah'a olan hasretindedir. Zira o vakitte bütün mevcudat kendi hâli ile Allah'ı zikreder. Bu vakitlerde sen de Allah'a kavuşmanın iştiyakı ile ötersin. Fakat senin hâlini bilmeyen ve ledün ilmine sahip olmayan kullar bunu sadece bir kuşun doğal ötüşü zannederler. Hâlbuki bu esnada sen Hakk'ı zikretmekteisin.

“Kimdir bu feyzin memuru

Olmazlar erkâna doğru

³¹⁸ Erkal, **Narmanlı Âşık Sümmânî**, s23

³¹⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.224

³²⁰ Kardeş, **a. g.e.**, s.117

İçilir tecelli nuru

Yârı ihya gecelerde”³²¹

Allah’a ibadet eden tasavvuf erbabı feyizlidir. Seher vakitlerini ibadet, dua, tefekkür ve zikir ile geçirenlere ilahi tecelliler ikram edilir.

“Ne bilir Sümmânî feyzi ihsanı

Sormazlar dostları maşukun hani

Her kimde varsa bu hâl nişanı

Açar bağrındaki taşı gösterir”³²²

Sümmânî, tevazu göstererek kendisinin manevi hâllerden haberi olmadığını, bu durumları yaşamadığını söylüyor. Onun manevi hâllerine vâkif olamayan yakınları, gerçek sevdiğinin kim olduğunu bilemezler. Allah’ın cemalini görme arzusu manevi bir makam olduğu için onu kazanmak çok zor ve imtihanlıdır. Bunu talep eden kullar, çeşit çeşit zorlu imtihanlara tabi tutularak sabır, rıza, tevekkül ve teslimiyetleri ölçülür. İmtihani kazananlara ise manevi ikramlar sunulur.

17. Gaflet

Arapça bir kelimedir, habersiz bulunma, gafil olma, farkına varamama, uyanık olmama hâli anlamlarına gelmektedir. Kulların, Allah’ın (c.c.) hikmetlerinin ve kudretinin şuurunda olmaması hâline de gaflet denir. Âleme ibret nazarı ile bakmadan, tefekkür etmeden, ondaki ince ve hikmetli işleri görmeden, sadece baş gözü ile görerek değerlendiren kullara da “gâfil” denir. Enfüs ve afakta Allah’ın ayetlerini, kudretini, takdirinin hikmetlerini göremeyen kişi gaflette olarak nitelendirilir.³²³ Ahmet Bin Ebu’l Havar, “*Allah’ın, kulunu gaflet ve kalp katılığından*

³²¹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.338

³²² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.298

³²³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.115

*daha ağır bir şeyle imtihan etmediğini*³²⁴ söylemiştir. Kişinin, nefesine uyararak vazifelerini yapmaktan geri durması da onun gafletine işaret kabul edilmiştir

“Rüyasına geldi bu gani midir?

Acaba gösteren Subhani midir?

Bilmenem Rahmani, şeytani midir?

*Deyüp daldı gaflet ile pinhana*³²⁵

Rüyasında gördüğü zengin midir fakir midir bilemedi. Fakat bu rüyayı gösteren Yüce Allah mıdır? (Öyle olduğu halde Sümmânî sözün tesirini arttırmak için bilmiyormuş gibi davranıyor.) Gördüğüm rüyanın iyi mi kötü mü olduğunu bilmiyorum diyerek gaflet gösterip gizlilikler âlemine daldı.

18. Gıybet

Gıybet, insanların arkasından onun hoşuna gitmeyecek kabahatlerini, bazı kusurlarını, eksikliklerini başkalarına söylemektir. Söylenen özellikler kişide var ise gıybet, yoksa iftira olur. İslam dini, kardeşinin gıybetini yapmayı ölü eti yemeye benzetmiştir. Gıybetin yapılması din kardeşleri arasında düşmanlık ve kırgınlıklara neden olur. Gıybet kişinin manevî derecesini kaybetmesine ve melekîyet derecesinden hayvaniyet derekesine inmesine yol açar. Kendi hataları ile meşgul olanlar başkalarının ayıplarını görmez. Gıybeti yapılan kişiden helallik alınmalı ve tövbe edilmelidir. Dedikodu müminler arasındaki muhabbete zarar veren en kötü huylardandır.³²⁶

“Lisanı gemleyip gıybet eyleme,

Hiç kimseye uzun, kısa söyleme,

Diraz eyle levhi lebin dinleme,

³²⁴ Sülemî, **a.g.e.**, s.53

³²⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.31

³²⁶ Kotku, **Tasavvufî Ahlâk**, C 5, s. 183-187

Dilin hıfzıyla, alıştırma yalana,”³²⁷

İnsan diline hâkim olarak hiç kimsenin dedikodusunu yapmamalıdır. İnsanların kişilik özellikleri ve bedenleri hakkında hoşlanmayacakları sözler söylemek doğru bir davranış değildir. Dile sahip olmalı, onu kötülük ve gûnahtan koruyarak yalan söze ve malayaniye alıştırmamalıdır.

19. Gönül

Kalbin Türkçe karşılığına gönül denmektedir. İslam’ı yaşayarak kalb-i selime ulaşan ve velayet makamına erişen kişiye de gönül ehli denmektedir.³²⁸ Müminin gönlü nazargâh-ı ilahi olması hasebiyle çok kıymetlidir. Bu münasebetle bir gönlü yıkmak Kâbe’yi yıkmaktan daha kötü görülmüştür. Zira Kâbe’yi Hz. İbrahim inşa etmiş ve Kâbe zaman zaman yıkılarak yeniden insan eliyle yapılmıştır. Fakat gönülleri Allah yapmıştır, onun incitilip kırılması inşa eden yüce Allah’ı da incitecektir. Yunus Emre bu gerçeği şu mısralarıyla dile getirmiştir: “*Bir kez gönül yıkdunisa bu kıldugın namaz degül/ Yitmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz degül*”³²⁹

“Gönülde atlı ol, nefiste yayan,

Ser verip sırrını eyleme beyan,

Maskaralı kârdan, namuslu ziyan,

Fehmedersen her taraflı tatlıdır”³³⁰

Ruhunun güzel gördüğü ve gönlünün rahat olduğu işleri yaparken hızlı davran, fakat nefsinin isteklerini gerçekleştirirken temkini elden bırakma. İster dünyevi ister uhrevi olsun sana verilen sırrı başkaları ile paylaşma. Hatta sırrını vermektense canını vermek daha iyidir. Düşünürsen eğer, itibarlı ve helal olmayan kârdan, az da olsa namusla elde edilen kazanç daha güzel ve hayırlıdır.

³²⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.80

³²⁸ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.122

³²⁹ Tatçı, **a.g.e.**, s.319

³³⁰ Kardeş, **a.g.e.**, s.83

“Bilmem ne olandır, bilmem nedendir,

Süruru gönlümün refiki gamdır

Bunca millet bütün sulbu Âdem' dir.

Kiminde hayır, kiminde şer yarası var”³³¹

Sümmânî, “Sebebi nedendir bilmiyorum, fakat gönlüm neşelenip huzur duyduğunda arkasından hemen kederlenip gamlanıyorum. Gönlümde gam ve neşe sanki iki arkadaş gibi hep beraber bulunuyor. Bütün insanlar Hz. Âdem'den geldikleri halde nedendir bilinmez kimisi iyi kimisi kötü insan oluyor. İnsanların bir kısmı nefsinin ve şeytanın sözüne uyarak şerleri işlerken diğer bir kısmı nefsini terbiye edip şeytana uymayarak hayır işliyor.” demektedir.

“Hevayı hevesten geçmek isterim,

Beni bana komaz divane gönül,

Geceyi gündüzden seçmek isterim,

Beni bana komaz divane gönül”³³²

Şair, “Ben dünyevî arzular dan ve nefsimin isteklerinden kurtulmak isterken gönlüm buna engel oluyor. Aynı deli gönlüm hak ile batılı seçerken de beni bana bırakmayarak müdahale ediyor. Gerçekte ben aklım, mantığım ve vicdanımla hareket ederek daima iyiyi tercih etmek istiyorum fakat gönlüm buna izin vermiyor.” demektedir.

“Bazı seyre çıkar hub seyranlanır

Bazı nefse uyar pek bühtanlanır

Bazı yoksul düşer perişanlanır

Her derde ey geda baştır bu gönül”³³³

³³¹ Kardeş, a.g.e., s.99

³³² Erkal, Âşık Sümmânî, s.215

İnsanın gönlü daima değişir. Bazen kâinatı seyre çıkar ve muhteşemliğini hayran hayran seyreder. Bazen nefesine uyarak olmadık şeyler söyler ve hisseder. Bazen güzel duygulardan mahrum kalarak perişan olur. Nefsini terbiye eden iyi insanlar nefisleri ile değil ruhları ile hareket ederler ki bu durumda gönül maddî manevî her derde şifa olur. Gönlün doğruyu bulması ve insanın manevi hastalıklarına şifa olabilmesi için nefsin etkisinden kurtulması gerekir.

20. Hak

Arapçada “gerçek” anlamına gelen bir kelimedir. Allah’ın güzel isimlerinden birisi de “Hak” ismidir. Dervişin, benliğinden kurtularak iradesini tamamıyla Allah’a bağlamasına “Hak ile hak olmak” denilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de “*Allah apaçık bir haktır*”³³⁴ buyurulmaktadır.³³⁵

“Bilmem ne olandır, gedayı Sümmân,

Tütünüm semaya dayandı figân,

Eflatun da gelse bulamaz derman,

*Velakin sinemde Hak yarası var.”*³³⁶

Sümmânî, kendisini Hak yolunun dilencisi olarak nitelendirmiştir. Allah’a olan aşkıdan çektiği ahların sesi göklere yükselmiştir. Onun gönlünde Allah’a kavuşamamanın acısı ve ızdırabı vardır ki bu acıyı en mahir ve yetenekli tabipler dahi gelse dindiremez.

“Çünkü Hakk’a yarar âşık değilim

İrfan meclisine layık değilim

Uyku basmış beni ayık değilim

³³³ Albayrak, **a.g.e.**, s.5

³³⁴ Nur, 25.ayet

³³⁵ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.130

³³⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.99

Birden ahir zaman olur korkarım”³³⁷

Sümmânî Allah’ı çok sevmesine rağmen ona layık bir âşık olamadığını düşünüyor. Kusur ve günahları sebebiyle kâmil insanların arasına dâhil olamayacağına inandığı için kendisini gaflette görüyor. Bu hâlini ise gerçeklerin farkında olmadan uyuyan gafillerin durumuna benzetiyor. Gaflet ile geçen ömürden sonra kıyamet vaktinin çok çabuk gelmesinden korktuğunu ifade ediyor.

“İçtik biz ezelden kudret meyini

Deniz de bir umman da bir göl de bir

Okusan Hak’tan gelen fermanı

Yazan da bir kalem de bir el de bir”³³⁸

Sümmânî, “ruhlar yaratılarak Allah’ı Rab olarak tanıdığı günde, kendisinin Allah’a âşık olduğunu” söylüyor. Âşık olan kişi için kâinatta her şey aynıdır zira hepsi Allah’ın kudretini ve gücünü hatırlatmaktadır. Dinin hükümleri ilahi emirlerdir, Allah’ın kitapları ve peygamberleri vasıtasıyla insanlara ulaştırılmıştır.

21. Hakikat

Arapça’da gerçek anlamında kullanılan sözcük, *hak* kökünden gelmiştir. Tasavvuf erbabı, inananların; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet olmak üzere 4 merteye ile Rabbine yaklaştıklarını söylemektedir.

“Tasavvuf ehli, bu mertebelerden birincisinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havas (seçkinler), üçüncüsünün havassu’l havas ve dördüncüsünün de ehass-ı havassü’l havas zümresinin derecesi olduğunu söyler.”³³⁹ Başka bir ifade ile şeriat bedenimizi, tarikat daha deruni olan ve gönül diye de adlandırabileceğimiz kalbimizi, hakikat ruhumuzu, marifet ise Hakk’ı temsil eder.³⁴⁰ Cüneyd-i Bağdâdî

³³⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.220

³³⁸ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.283

³³⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.130

³⁴⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.130

hakikatı “ledün ilmi (tasavvuf ilmi)” olarak tarif etmiştir. Büyük mutasavvıf Necmeddin-i Kübra ise “Şeriatın, gemiye, tarikatın denize, hakikatin ise inciye benzediğini” söylemektedir. Peygamber Efendimizin sözleri şeriat, fiilleri tarikat, hâlleri ise hakikat olarak nitelendirilmiştir. Daha sonra hakikat kavramına marifet de eklenerek dörtlü sınıflandırma ile şeriat-tarikat-marifet-hakikat veya şeriat-tarikat-hakikat-marifet şeklinde sıralanmıştır.³⁴¹

“Hakikat babında bağı yanıklar

Daim baki gönül gözünnen gider

Döner mi kavlınden sıdkı sadıklar

Dostuna dost, doğru sözünnen gider”³⁴²

Hakikat ilmini bilen kulların manevî derecelerinin artması için gönülleri yaralı olur. Bu sebeple onların gönül gözleri açıktır. Sadık ve dürüst insanlar verdikleri sözden dönmezler. Zira insan gerçek dostuna ancak dürüstlük ve doğrulukla yaklaşır. Bu münasebetle ibadetlerimizin makbul olması için ihlas şarttır.

“Hakikat ilminin vardır kimyası

Zahiri şeriat sırdır deryası

Medrese mescidi hoş minaresi

Mükemmel seyrettim cemaatini”³⁴³

Hakikat ilminin meydana gelmesi için kâmil insanlara ihtiyaç vardır ve bu ilmi kazanmak için önce şeriatın hükümlerine uygun davranmak gerekir. Fakat onun bir de özü vardır ki bu sır ilmi ancak marifet sahiplerine verilir. Sümmanî; medrese, mescit ve hoş minaresi olan caminin cemaatinin çok güzel olduğunu ve kendisinin de bu cemaati huşu ile seyrettiğini ifade etmektedir.

³⁴¹ Mehmet Demirci, “Hakikat” **DİA**, C 15, İstanbul, 1997, s. 179

³⁴² Erkâl, **Âşık Sümmanî**, s.271

³⁴³ Erkal, **Âşık Sümmanî**, s.416

“Ehli hakikatte arif olanlar

Gösterir âlemde yol yoldan ince

Cevapta mücevher zarif olanlar

Feyzi Hürrem olur hâl hâldan ince”³⁴⁴

Hakikat ehli arasında irfan sahibi olanlar, insanlara dinin inceliklerini gösterirler, sorulan suallere ise ince ve zarif cevaplar vererek mücevher değerinde bilgiler sunarlar. Aynı zamanda onlar feyizli ve ince ruhlu olurlar ki davranış ve düşünceleri insanlığa faydalıdır.

“Hakikat ilminin ihyası

Tecelli lütfun kimyası

Bu bahre süren kavrası

Dalana essela bugün”³⁴⁵

22. Havf-Reca

Allah’tan korkmaya “havf”, onun merhametinden ümitvar olmaya ise “reca” denir. Kişinin imanı korku ve ümit arasında olmalıdır. Reca insanın gücü yettiği kadar bütün görevleri ve sorumlulukları yerine getirdikten sonra istediği şeyi ümitle beklemesidir. Reca sahibi kişi Kur’an’da sayılan nimetleri ve Allah’ın fazlını, ihsanını görerek ondan mükâfat bekler ve rahmetini umar.

Havf ise müminin Kur’an’daki *“Allahtan gerçek anlamda korkanlar ancak âlimlerdir.”*³⁴⁶ ayet-i kerimesinin anlamına vâkıf olarak elde ettiği bir şuur derecesidir. Havf sahibi kişi aynı zamanda züht sahibi olarak ibadetlerinde sadakat ve ihlase özen gösterir. Zikrini ve tefekkürünü arttırır. Allah’ın azabından ve cezasından korkmak da bir havftır fakat makbul olan havf, kulu günaha düşmekten

³⁴⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s.58

³⁴⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s.141

³⁴⁶ Fatır, 35/28

koruyan ve itaate sevk eden, Allah sevgisine dayanan bir havftır. Rabbimizin rahmet ve lütfundan ümitli olarak yapılan ibadet, azabına uğramak endişesi ile yapılan ibadetten daha kıymetlidir. Zira ümitvar olmak sevgiye dayanır.³⁴⁷ Zünnûn-ı Mısrî, “havfin amelin denetçisi, recanın da sıkıntılarının şefaathçisi” olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁸ Ebû Süleyman ed-Daranî; “*Havf, kalbe yerleşince nefsin arzularını yakıp yok eder ve kalpten nefreti söküp atar.*”³⁴⁹ demiştir. Tasavvuf erbabı, kulun havf ve reca duygusunu hissetmesindeki ölçüyü aynı mesafede bağlanmış iki aslan arasında duran insana benzetmiştir. Bu kişi her iki tarafa da yaklaşmadan ortada sabit kalmayı tercih eder. Zira hangi tarafa yaklaşırsa o taraftaki aslanın saldırısına uğrayacaktır. Havf duygusu Allah’ın celal sıfatının, reca duygusu ise cemal sıfatının kullara yansıyan yönüdür.

“Bir kulda olmazsa hayfî Rabbani,

Vücut ikliminde cezbesi olmaz,

Fedakâr etmezse maksuda canı

Fethi bab mülkünde kabzası olmaz”³⁵⁰

Eğer bir kulda hakiki Allah korkusu olmazsa vücudu tam anlamıyla huşu ve huzur bulamaz. İnsanın canını verecek kadar Rabbini sevmesi gerekir, eğer sevgisi bu şekilde ve derecede olmazsa ona manevi sırların kapısı açılmaz.

“Hayf u reca aman münacaat benden

Arz eyle ihafe ayırma tenden

Der Sümmânî kerem hidayet senden

Yetiş ki talan var yâr bizim evde”³⁵¹

³⁴⁷ Yılmaz, **a.g.e.**, s.210

³⁴⁸ Sülemî, **a.g.e.**, s.10

³⁴⁹ Sülemî, **a.g.e.**, s.43

³⁵⁰ Kardeş, **a.g.e.**, s.95

³⁵¹ Albayrak, **a.g.e.**, s.55

Sümmânî, hem Allah'ın azabından korktuğunu hem de onun lütfunu umduğunu ifade etmektedir. Allah'a dua ve niyaz ederek her türlü ikramın ondan olduğunu söyleyen Sümmânî, insanın doğru yolu da ancak Rabbinin lütfu ile bulabileceğine inanmaktadır. Eğer biz manevi sofralardan faydalanmazsak onun güzelliklerinden başkaları istifade eder.

23. Hızır

Arapça'da yeşil anlamına gelmektedir. Hızır (a.s.), Hz. Musa (a.s.) zamanında yaşamıştır. Onun peygamber olduğunu söyleyenlerin yanında peygamber olmadığı fakat kıyamete kadar yaşayacak olan bir veli olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır. Hızır adı ile anılmasının sebebi, oturduğu yerdeki sararmış otların o kalkınca yeşillendiğinin görülmesi olarak açıklanmıştır.³⁵² Hz. İlyas ile Hızır'ın (a.s.) birlikte abihayat, yani ebedilik suyunu bulup içtikleri için kıyamete kadar yaşayacaklarına inanılmıştır. Tasavvufta bast hali *Hızır*, kabz hali ise *İlyas* olarak nitelendirilmiştir. Zamanın kutbuna *Hızır-ı vakt* adı verilir. Kehf suresinde Hz. Musa'ya yaşanan olayların hikmetlerini anlatan kişi Hz. Hızır'dır.

“Tanrıdan inayet erişe bilmem,

Hızır ile hükümdar görüşe bilmem,

Düşman birbiri ile vuruşa bilmem,

Yoksa pek perişan zamana kaldık”³⁵³

Sümmânî, “bu musibet (savaş) karşısında Allah'ın yardımının yetişeceğini ümit ediyorum” demektedir. Hükümdarımıza Hızır (a.s.) destek olursa sıkıntılarımızdan kurtulabiliriz. Düşmanlar arasında ayrılık çıkararak birbirine düşürebilsek başarı elde edebiliriz. Aksi takdirde çok zorlanır, katıldığımız savaşları kaybederiz.

“Sümmânî cemalin cimdî,

³⁵² Cebecioğlu, a.g.e., s. 156

³⁵³ Yağmurdereli, a.g.e., s.82

Muradın elifi mimdir

Sorsalar mürşidin kimdir

*Hızır Baba'dan almışım*³⁵⁴

Sümmânî, kendisine hitaben, “Senin yüzün cime benzemektedir. Maksudın ise Kur'an-ı Kerim'i anlamak, özellikle onun manevî, sırlarına vâkıf olmaktır. Sen ledün ilmüne de vâkıfsın ve bu ilmi manevi ilimler ve hâllerde ilk akla gelen Allah dostu Hızır'dan almışsın.” demektedir.

24. Hikmet

Hikmet kelimesi Arapça'dır. Hikmetin; felsefe, adalet, hilim, ilim, Kur'an-ı Kerim, peygamberlik, veciz söz ve İncil manaları da vardır. Hikmet sahibi kişi yaptığı işler ile bilgisini bütünleştirdiğinden ikisi arasında tenakuz olmaz. Diğer bir ifade ile onun işleri sözlerini, sözleri ise işlerini tasdik eder. Tabii, ilahi ve riyazi olmak üzere üç sınıfa ayrılan ve insanın dış âlemdeki nesnelere hakikatini idrak edip ona uygun şekilde davranmasını anlatan ilme de hikmet denilmektedir. Kişinin söz ve davranışında isabetli olması, her şeyi olduğu gibi bilmesi de hikmetin sırlarına vâkıf olduğunun delili kabul edilmiştir.

Hikmet, Allah'ın bir ikramıdır ve bu ikram ile dostlarının gönüllerini takviye eder. Onunla, veli kullarının kalplerini güçlendirir. Tasavvufi hayatta çok önemli olan hikmet kavramı Kur'an-ı Kerim'de de çeşitli yerlerde geçmektedir: “*Kime hikmet verildi ise, ona çok hayır bahşedilmiştir.*”³⁵⁵ Hikmet ile süslenerek hakim olanlar; işlerinde, hâllerinde ve sözlerinde isabetli hareket ederek eşyanın hakikatine vâkıf olurlar. İlim, zekâ, idrak ve fehim gibi bütün hasletlerin aslı hikmettir. Kendisine hikmet nimeti verilenler az konuşur ve halk ile meşgul olmaktan ziyade Hak'la beraber olmayı tercih ederler.³⁵⁶

³⁵⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.354

³⁵⁵ Bakara Suresi, 2/269

³⁵⁶ Mehmet Zahit Kotku, *Tasavvufi Ahlâk*, C.3, Server Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017 s19

Mansur b. Ammar hikmetin tezahürlerini şu şekilde tarif etmiştir:

*“Hikmet, ariflerin kalplerinde tasdik diliyle, zahitlerin kalplerinde fazilet diliyle, abidelerin kalplerinde tevfik diliyle, müritlerin kalplerinde tefekkür diliyle, âlimlerin kalplerinde ise tezekkür diliyle konuşur.”*³⁵⁷

Haris el Muhasibi, hikmet ehlini, *“Vaktin kendisine gerektirdiği ve o vakit içinde yapması gereken iş ile meşgul olan kişi”*³⁵⁸ olarak tasvir etmiştir.

Emri Hakk’ın birliğine çok şükür

Hikmeti sırrını etmeli fikir

Semekin batnında eyledi zikir

*Yunus da deryaya bir kere düştü*³⁵⁹

Sümmânî’nin belirttiği üzere “yüce Yaraticımızın birliğine şükür olsun. Onun yaptığı her işte ve takdir ettiği her olayda bir sır ve hikmet vardır. Hz. Yunus balığın karnında dahi Allah’ı zikrederek ondan af diledi. Bu onun işlediği zellenin cezası idi. Fakat bir daha böyle bir zellesi olmadı.”

25. Hilim

Arapça kökenli olan “hilim” kelimesi, vakar ve sekine sahibi olmak ve teenni ile hareket etmek anlamlarına gelir. Hilim ve tevazu bütün iyi huyların merkezidir. Hilim sahibi olmak aklın kemaline işaret etmekle birlikte bu güzel haslet sahipleri öfkelerini kontrol altında tutarlar. İlim gayretle, hilim ise taklitle öğrenilir, denmiştir.

*“Rahman’ın (has) kulları onlardır ki yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) “selam” derler geçerler.”*³⁶⁰ ayeti- kerimesinde hilim sahibi kişilerin özellikleri anlatılmıştır.

³⁵⁷ Sülemî, a.g.e., s.74

³⁵⁸ Sülemi, a.g.e., s.29

³⁵⁹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.81

³⁶⁰ Furkan, 25/63

Hiz. Ömer, “İlimi öğreniniz ve ilimle beraber sekine, vakar ve hilmi de taallüm ediniz.” buyurmuştur. Hasan-ı Basri Hazretleri, “İlmi talep ediniz ve onu vakar ve hilimle süsleyiniz.” buyurmuştur. Hilim, üzerinde bulunduğu kişiyi kemale yaklaştırır.

Hiz. İsa kendisine kötü söz söyleyenlere hep hayır söylemiş. “Onlar sana ne diyorlar sen ise onlara iyi söylüyorsun.” Diyenlere ise “Herkes kendi hazinesinde ne varsa onu harcar.” buyurmuştur. Hilmin her eleme şifa olduğu ifade edilmiştir.³⁶¹

*“Sabavetten tertip erkâna alış
Ayrılma tevazu babına sarış
Ahlakı halim ol, mülayim konuş
Kem sözler ile canlar oklama sakın”*

Daha çocuk iken bir işi usul ve adabına uygun olarak yapmaya alışmak gerekir. Bununla birlikte gurur ve kibirden uzak durarak mütevazılığı huy edinmek gerekir. Yumuşak huy sahibi olarak insanlarla hoş ve latif konuşmak bir erdem, kaba ve kötü sözler ile onları incitmek ise bir ziyandır. Kırıcı sözler birer ok haline gelerek muhatabın gönlünü yaralar.

*“Gönlü mülayim ol, ahlakta halim,
Dersine devam et, çok eyle talim,
Her şeyden tatlıdır kalemde ilim,
İsterim her zaman bilesin oğul.”³⁶²*

Sümmânî bu dörtlükte insanlara iyi huylu olmanın yollarını gösteriyor. Şair, “Gönül olarak ince ruhlu ve zarif bir insan ol, davranışların ise kabalık ve sertlikten uzak olsun. Kulluk mektebinin öğrencisi olarak bu alanda yüksek dereceler almak için çok çalışmalısın, zira okumak ve yazmak her şeyden önemli ve güzeldir.

³⁶¹ Kotku, **Tasavvufî Ahlâk**, C1, Server Yayınları,1. Baskı, İstanbul,2017, s.177-199

³⁶² Kardeş, **a. g. e.**, s.89

Yararımıza ve zararımıza olan işleri ilim sayesinde öğrenir, ilim ile olgunlaşırız.” demektedir.

26. Himmet

Himmet kelimesi Arapça’da enerji, istek, arzu, azim, meyil ve şevk gibi anlamları olan bir kelimedir. Aynı zamanda “kast” manasına da gelmektedir. İnsan iyi ve kötüyü tercih etme noktasında muhayyer bırakılmış fakat iyiyi tercih ettiğinde mükâfat, kötüyü tercih ettiğinde ise ceza göreceği ilahî kaynaklar vasıtasıyla bildirilmiştir. Bu münasebetle kişi iyiyi elde etmeye kast (himmet) etmelidir.³⁶³ Yunus Emre de himmetin önemini vurgulayarak şöyle demiştir: “*Erenlerin himmeti / Yirden göğe direkür.*”³⁶⁴ Himmet, aynı zamanda bir veliden gelecek manevi yardıma da denir.

“Mücevher deryada nedir işaret?

Bunda salavat ne, nedir rivayet

Olalım selamet, alalım himmet

İhlas kapısında almamış olmaz”

Denizlerden çeşit çeşit mücevher çıkar. Bunun gibi derya gönüllü ve manevi yönden zengin olanlardan da iyi hâller ve iyi davranışlar meydana gelir. İyi harekette bulunanlar selamete ererler ve böyle davrananlara Allah dostlarının yardımı yetişir. Fakat nimet ve ikramlara kavuşmak isteyenler her işlerinde ihlaslı ve samimi olmalıdırlar çünkü ihlas olmazsa ibadetlerin kıymeti olmaz.

“Âlâdır diyarı ukba, velakin mestaneler anda yok

Desti boş, yüzü karaya kadir kıymet orda yok,

Yüz bin zâr feryad etsen âli himmet orda yok

³⁶³ Kotku, *Tasavvufi Ahlâk*, C.3, s.287

³⁶⁴ Nerimanoğlu, *Yunus Emre’nin Poetikası*, s.107

Der Sümmân fehmedersen keramet dünyadadır”³⁶⁵

Ahret yurdu yücedir fakat aşk sarhoşları yoktur orada. İnsanlar oraya amelleri ile gittikleri için dünyada günahkâr olanların, sevap hanesi boş olanların, kusurları sebebi ile yüzü kararmış olanların orada kıymeti yoktur. Herkesin iyilik ve kötülük hanesi dünyada dolduğu için ahirette ne kadar pişman olup feryat edilse de Allah izin vermediği sürece orada kimseden manevî destek alınamaz. Bu sebeple akıl edersen cenneti dünyada kazanmaya çalış çünkü burada yaptığın hatalardan tövbe etme imkânın ve fırsatın vardır. Dünya ahiretin tarlasıdır. Dünyada iyilik tohumları ekenler ahirette mutlu ve kazançlı, kötülük tohumları ekenler ise pişman ve mutsuz olacaktır.

*“Tarih seksen dokuz, aşkım aşikâr,
Kudretin rahından olmuşum gûzar,
Hep kendi malımla olmuşum tüccar,
Himmeti pir lütfu ihsan bizdedir.”³⁶⁶*

Dörtlükte Sümmânî'nin pirlere elinden bade içmesine atıf yapılmıştır. Sümmânî seksen dokuz tarihinde pirlere elinden bade içerek ilahî aşkın ön hazırlığı olan beşerî aşk ile tanıştığını ifade etmektedir. Bu dünyada iyi kötü ne elde etti ise kendi hareketlerinin neticesi olduğunu söyleyen Sümmânî, tasavvuf erbabı arasında pirlere (himmeti) manevî desteği, lütfu, ihsanı olduğunu ve lâıyk olanlara himmet ederek ikramlarda bulduklarını dile getirmektedir.

*“Üstadım hocadır himmeti hazır,
Muhabbet bahsinde misli la nazir,
Farisi ilminde olmuştur vezir
Himmetiyle açıldı zekâvetimiz,”³⁶⁷*

³⁶⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.98

³⁶⁶ Okay, **a.g.e.**, s.92

Sümmânî, manevi terbiye gördüğü hocasının kâmil bir mürşit olduğunu ve müritlerine manevi yönden destek olmaya çalıştığını bildirmektedir. Allah sevgisi yönünden hocası kadar muhabbetli olanlar çok azdır ve Sümmânî'nin değerli hocası Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Onun manevî desteği ile zekâsı açılmış, maddi ve manevi ilimlerde kavrayışı gelişmiştir.

“Milleti İslam’a düştü bir firkat,

Hep tarihler doldu oldu işaret

Dinin sahibinden yetişe himmet,

Bizi şad eylemek muhtara kaldı.”³⁶⁸

Sümmânî'nin yaşadığı dönemde çıkan savaşlar sebebiyle bütün dünyada açlık, kıtlık ve kargaşa hüküm sürmekte idi. Düşman devletlerin kötü planları sebebi ile Müslüman ülkeler birbiri ile savaşmaya başlamıştı. Sümmânî bu durumun düzelmesi için manevi destekçilere ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Fakat bundan ümidi olmayan Sümmânî, Müslümanların gülmek ve rahata kavuşmak için ahir zamanda gelecek olan mehdiyi beklemeleri gerekeceğini söylemektedir.

“Matem çeken ihraç olur bu gamdan,

Yetişir bir himmet Gavsı Azamdan

Bu iş baş gösterir Arap Acemden

Hamd ederler hazık Lokman göründü,”³⁶⁹

“Sümmânî’ yem pirden dinledim himmet

Söyledi yağma yok gel eyle hürmet

Otuz yıl oldu vaize nasihat

Edip kendi kendim kandıramadım,”³⁷⁰

³⁶⁷ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.75

³⁶⁸ Yağmurdereli **a.g.e.**, s.11

³⁶⁹ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.122

Ben Sümmânî'yim, mürşidimden manevi destek görmüşümdür. Fakat bütün ilimlerde hocaya hürmetin lüzumu gibi tasavvufta da bize ahiretimizi kazandırmaya çalışan kâmil mürşide sevgi ve hürmet göstermek dervişlik görevimizdir. Biz nefsimizin söylediklerine itibar edersek başkalarına nasihat ederken kendilerini unutan insanlar gibi oluruz. Bir başka ifade ile karşımızdaki kişi verdiğimiz nasihatleri uygularken biz nefsimize söz geçiremezsek muhatabımız kazanır fakat biz ziyana uğrayanlardan oluruz.

“İhtiyarın say'ı gayret sendedir

Himmat erenlerde hizmet sendedir

Eğer sevap eğer zillet sendedir

Uğratma lekeyi dilen sahip ol”³⁷¹

Ey insanoğlu, dünya ve ahiret saadetini kazanmak istiyorsan dünyada gayret göstermelisin. Allah dostlarından maddi ve manevi destek görmek istiyorsan senin de Allah yoluna hizmet etmen gerekir. Nefsini yenersen sevap ehli olursun, fakat onun bütün isteklerini yerine getirirsen vebale girersin. Dilini yalan, iftira, gıybet gibi kötü sözlerden koru ki ne gönlün ne de dilin kirlensin.

27. Hünkâr

“Elli dört farz beyan ettin gayet begayet,

Yetmiş bin mahbup içinde Habibin Nuru Ahmet,

Altı bin altı yüz altmışaltı âyâtı beyinat,

Sümmâniyim gulam oldum öyle bir hünkâra ben,”³⁷²

Ey Hünkârımız, yüce Rabbimiz, sen bize dinimizin hükümlerini kapsayan 54 farzı uygulamamızı söyledin. Yetmiş bin peygamberin içinde senin için en yakın ve

³⁷⁰ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.226

³⁷¹ Albayrak, **a.g.e.**, s.132

³⁷² Yağmurdereli, **a. g. e.**, s.63

sevgili olan Peygamber Efendimizdir. İlahî emir ve yasakları 6666 ayet-i kerime ihtiva eden Kur'an-ı Kerim vasıtası ile bizlere ulaştırdın. Ben senin gibi yüceler yücesi bir Allah'ın kuluyum ve sana kul olmanın onuru ile iftihar ederim.

“Otuz iki farz beyan ettim kırk sekiz Cuma ile

Üç yüz altmışaltı gündür tam on iki ay ile.

Okudum ezber eyledim ilm ile imla ile

Ta ezelden âşık oldum öyle hünkâra ben,”³⁷³

28. İhlas

İhlas kelimesi sözlükte samimiyet, bir işi temiz ve katışıksız yapmak, gönülden bağlılık, seçmek, anlamlarına gelmektedir. İhlas, ibadet ve itaatleri bütün duygulardan arındırarak sadece Allah'a has kılarak yapmaktır, tevhit inancının özü ve aslıdır. Bu münasebetle tevhit inancını ve Allah'ın birliğini en güzel ve öz şekliyle anlatan sureye *İhlas* adı verilmiştir. Riyanın zıddı olan ihlas, kalbin, temizliğini bozacak duygu ve düşüncelerden uzaklaştırılmasıdır.

Salih amelin temel şartı ihlasla yapılmasıdır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de *“Her kim Rabbine kavuşmayı arzu ederse, yararlı bir iş yapsın ve Rabbine yaptığı ibadete kimseyi ortak etmesin.”³⁷⁴* ayet-i kerimesi ile kullar üzerine vazife kılınmıştır. Cüneyd-i Bağdadi, *“İhlas, kul ile Rabbi arasında bir sırdır. Melek onu bilmez ki sevap yazsın, şeytan onu anlamaz ki ifsat etsin, heva ve heves onu fark edemez ki kendisine meylettirsin.”³⁷⁵* diyerek ihlasın önem ve özelliğine dikkat çekmiştir.³⁷⁶ Hâtim el-Esam: *“İhlas istikâmetle, istikâmet recayla, reca iradeyle, irade de marifetle bilinir”³⁷⁷* demiştir. İhlassız yapılan ameller Hak katında itibar göremeyeceği için amelden önce ihlas talep edilmelidir. İbadette ihlaslı olmak, ameli

³⁷³ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.63

³⁷⁴ El-Kehf, 18/10

³⁷⁵ Kuşeyri, II. 445

³⁷⁶ Yılmaz, **a.g.e.**, s.170

³⁷⁷ Sülemî, **a.g.e.s.**, s.49

işlemekten daha zor olduğu için Allah dostları dahi bunu ifa etmede güçlük çekerler. İbadette ihlası elde edenler ise daha o ameli işlemeden lezzetini alırlar.

*“Aldanıp dünyaya uyma hevaya,
Ömrün aziz tut da çıkar fezaya,
Hulusu kalp ile yalvar Hüda'ya,
Bu fani dünyadır bize yâr olmaz.”³⁷⁸*

Sen geçici dünyanın güzelliklerine ve aldaticılığına kanarak nefsinin arzularına uyma. İyi bir hayat sürerek faydalı işler yaparsan iyi insanlar arasına katılarak ruhunu yüceltirsin. Allah'a dua ederken niyazını gönülden ve ihlasla yap ve bil ki bu gelip geçici dünya bize dost olmaz. İnsanlar fani dünyanın peşinde koşarken baki olan ahireti kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Sen baki olanı fani olana feda etme.

*“Kalbi pak olanın hulusu hastır
Âşığı maşuka çeken ihlastır
Nefse aldananın aynası pastır
İsyanı pak olur mu su kapısında”³⁷⁹*

Güzel ahlaklı ve temiz kalpli olanların niyetleri de iyidir. Âşıkları sevdiklerine yaklaştıran samimi ve içten gelen sevgileridir. Nefsinin emirlerine uyarak kötülük yapan insanların gönül aynaları kirlenerek pas tutar.

*“Her kim ki hulus ile girse dergâha
Feyzi âli olur demi zay olmaz
Arzı vasıl olur zer nişangâha
Lakin her pazarda değer yay olmaz”³⁸⁰*

³⁷⁸ Okay, a.g.e., s.109

³⁷⁹ Erkal, Âşık Sümmâni, s.157

³⁸⁰ Erkal, Âşık Sümmâni, s.325

Allah'ın rızasını kazanmak için ihlasla bir tarikata giren kişinin manevi duyguları ziyade olur ve vakti boş geçerek ziyan olmaz. Onun dilekleri ve duaları Allah katına çıkar ve kabul olur. Fakat böyle kıymetli kimselerin değerini herkes bilemez. Altının kıymetini ancak sarraflar bilir. İyilerin değerini de iyiler bilir.

“Gönül yârin civarında

Sümmânî hulus babında

Yunus gibi dost bağında

Yanan gelsin bu meydana”³⁸¹

İhlaslı kulların gönülleri Allah'ın rızasını kazanmayı arzularken Sümmânî de ihlaslı olmak için yol arar. O da Yunus Emre gibi Allah'ı dost edinmiştir. Aşk meydanına Allah aşkından yananlar gelsin. Zira ancak onlar birbirinin halinden anlarlar.

29. İhsan

Bir şeyi güzel ve iyi kılmak, güzel bilmek anlamlarında Arapça bir kelimedir. Tasavvufta ise Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Zira biz onu görmesek de o bizi karanlık gecede kara taşın üstündeki kara karıncanın ayak izini görüp sesini duyduğu gibi görür ve duyar. Bunu düşünmek ihsan derecesinin başlangıcıdır. İhsan derecesine ermek için yedi özelliğe sahip olmak gerekir. Bunlar; inabe (Allah'a yönelme), tövbe, züht, tevekkül, tefviz, ihlas ve rızadır. İhsan derecesine eren dervişin şükretmesi gerekir. Allah'a tam tevekkül eden, tevhitlerinde saf olan, Allah'tan başkası ile gönlünü meşgul etmeyen ve nimeti değil, nimeti vereni gören kişiler ihsan makamına ererler. İhsan makamında olanlar Allah'ın isim ve sıfatlarını düşünerek tefekkür ederler.³⁸²

³⁸¹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.337

³⁸² Cebeci, *a. g.e.*, s.171

Ahmet Bin Ebu'l Havari, ihsan konusunda, “Allah bir topluluğu sevdiğinde, onlara, uyurken olduğu gibi uyanırken de ihsanda bulunur. Zira onlar, uyanırken de uyurken de o'nun rızasını talep etmişlerdir.”³⁸³ demiştir.

Aynı zamanda cömertliğin en üstün derecesi de ihsandır ki kendisi ihtiyacı olduğu hâlde kardeşini nefesine tercih etmek anlamına gelir.

“Davete ne layık gedayı Sümmân?

Elimden ne gelir, Mevlâdan ihsan

Arifen billah tır Hacı Kağızman

Zaten O'nu ziyarete gelmişem”³⁸⁴

Sümmânî, Hak kapısında rıza dilenen bir dilenciye benzer. Dilenciler davet edilmedikleri yerlere de giderler. Sümmânî de Hak kapısına davet beklemeden giderek ilahi rızayı dilenmektedir. Hacı Kağızman Allah'ı tanıyan arif ve kâmil bir zattır. Sümmânî, “Biz de Salihleri ve Allah dostlarını ziyaret etmenin kıymetini bilerek Hacı Kağızman'ı ziyarete geldik.” demektedir.

“Cümleden ednadır gedayı Sümmân

Elimden ne gelir Mevla'dan ihsan

Katreden katreyim değilim umman

Bazı olur cüz'i umman bizde var”³⁸⁵

Sümmânî, kendine hitaben “sen kusurların itibarıyla herkesten daha aşağıdasın” demektedir. Şair burada tevazu göstermektedir. Kusur ve günahlarımın affi konusunda Rabbimin ihsan ve ikramı olmazsa benim elimden hiçbir şey gelmez. Ben katre gibi küçüğüm ve acizim; umman gibi maneviyat denizi değilim. Fakat

³⁸³ Sülemî, a.g.e., s.53

³⁸⁴ Kardeş, a.g.e., s.71

³⁸⁵ Yağmurdereli, a.g.e., s.183

zaman zaman umman gibi geniş ve uçsuz bucaksız derinlikli olan maneviyat denizinden bir damla da bize verilir.

“Der Sümmânî vaktin pinhan olmalı

Verdiği nimete hayran olmalı

Münkerattan çekilip ihsan olmalı

Gönderdi kaç name vasiyet bize”³⁸⁶

Ey Sümmânî, senin vakitlerin gizli olmalı. Zira bu vakitlerde yaptığın ibadet ve hayırları kimse duymamalı, bilmemelidir. Allah’ın verdiği nimetlerden dolayı ona şükürünü eda etmelisin. Günahlardan uzak durarak ihsan ve ikramda bulunmalısın. Bunları başarmamız için Allah bize kitaplar, peygamberler, arif ve âlim önderler göndermiştir.

30. İhvan

Arapçadaki kardeş anlamına gelen *ehi* kelimesinin çoğuludur. İslâm dininde müminler arasında dostluk, sevgi, muhabbet çok önemli görülmüştür. Aynı tasavvuf meşrebine ve mürşide bağlı olan dervişler birbirleri hakkında kardeş anlamını ihtiva etmek üzere “ihvan” kelimesini kullanırlar.³⁸⁷

Kur’an-ı Kerim’de, “*Muhakkak ki müminler kardeştir*”³⁸⁸ buyurulmaktadır. Tasavvufi hayat, tarikat şeklinde kurumsallaştığında “kardeşlik” kavramı da daha gelişmiştir. Birbirlerini “ihvan (kardeş)” kabul eden dervişler, birbirlerinin yardımına koşmayı, derdiyle dertlenip sevinciyle mutlu olmayı, birbirlerine hizmet ederek gönül hoşluğuyla maddi ve manevi varlıklarını paylaşmayı, birbirlerine karşı kırıcı olmayıp sevgi ve saygı duygularıyla davranmayı ihvanlığın gereği saymışlardır.

³⁸⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s.80

³⁸⁷ Cebeci, **a.g.e.**, s. 171

³⁸⁸ Hucurat Suresi, 49/ 10

Bütün tasavvuf gruplarında ihvan terimi veya bu terimin eş anlamlısı olan *feta, ah, pirdaş, derviş* gibi sözcükler kardeş anlamında kullanılmıştır. Avarifü'l Maarif, Adâbü'l Mürîdîn gibi eserlerde aynı mürşide bağlı kardeşlerin (ihvanların) uymaları gereken kurallar özel bölümler hâlinde ele alınmıştır.³⁸⁹

“Sümmânî bir destan kıldı yadigâr

Bu destanım ihvanlara bergüzar

O koçun derisi kime yadigâr

Kimler sardı, kimler erdi pinhana?”³⁹⁰

Sümmânî bir destan okuyarak halkına hatıra bıraktığını söylemektedir. Aynı zamanda bu destanı tarikat arkadaşlarına da hediye etmiştir. Hz. İsmail için inen koçun derisi kime hatıra kaldı. Onu saran kim oldu ve kimler bu sırrı bildi; Sümmânî bu konuda bilgi sahibi olmak istiyor.

“Âlemi celbeder emri irade

Eğleşmek olmuyor yaren elveda

Derdü gama düştüm hadden ziyade

Yaruğarım, sadık ihvan elveda”³⁹¹

Şair bu dörtlükte “Kulun ahirete göç vaktini takdir eden ilahi emir geldiğinde isteseniz de bu dünyada bir dakika dahi kalmıyorsunuz; bu münasebetle sevdiklerim elveda. Öldüğüm de Allah’ın cemalini göreceğimden emin olamadığım için dert ve gam çekmekteyim. Bu sebeple çok dert ve kedere düştüm. Yakınlarım, sadık arkadaşlarım ve dostlarım ahiret yolculuğuna çıkmadan önce sizinle vedalaşmak istiyorum.” demektedir.

31. İlim

³⁸⁹ Süleyman Uludağ, “ihvan”, **DİA**, C.21, İstanbul, 2000, s.580

³⁹⁰ Kardeş, **a.g.e.**, s.34

³⁹¹ Kardeş, **a.g.e.**, s.129

İlim kelimesi Arapça'da bilme, bir şeyin doğrusunu bilme, biliş anlamlarına gelmektedir. Okuyarak öğrenilen nazari bilgiye de ilim denilmektedir.³⁹²

Allah, Hz. Âdem'i yarattığında ona eşyaya ait bilgileri de öğreterek onu meleklerden üstün kılmıştır. Bu anlamda ilim insanlığa Hz. Âdem'den kalan değerli bir mirastır. Onunla beşerî ve ilahi bilgilere vâkıf olunur. Bütün amellerin öncüsünün ilim, ilmin öncüsünün ise inayet olduğu ifade edilmiştir. Zira ilim olmadan ibadetlerin kabul, ret ve uygulama şekilleri öğrenilemediği gibi ilim öğrenmek için de Hakk'ın lütuf ve inayetine ihtiyaç vardır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisine üç çeşit ilmin vahyedildiğini buyurmuştur:

- İlmi ahkâm: İnsanlara açıklamakla yükümlü olduğu ilimler.
- İlmi sırrı kader: Bazı havas kullardan başkasına açıklaması yasaklanmış olan ilahî ilimler.
- İlmi esrar: Açıklamak konusunda muhayyer bırakıldığı ve isterse açıklayabileceği ilimler.

Tasavvuf erbabı ise ilimleri “vehbi” (çalışmakla elde edilemeyen Allah'ın, kulun kalbine kazandırdığı ilimler) ve “kesbî” (çalışmakla, tahsil ve tedarik etmekle kazanılan ilimler) olarak ikiye ayırmıştır. Vehbi ilme ledün ilim ve marifet ilmi de denilmektedir. Kesbî ilim ise akıl ile elde edilir. Bu bilgi ile iyilik, kötülük, helal, haram gibi hususlarla birlikte tabii ve fenni diğer bütün ilimler elde edilir. Vehbi ilim vahiy yolu ile nebilere, ilham yolu ile hem nebi hem de evliyaya verilir.³⁹³ Kur'an-ı Kerim'de geçen, “Onlara biz öğretiriz.”³⁹⁴ ve “Onların bilmediği şey, size öğretildi.”³⁹⁵ ayet-i kerimeleri vehbi ilme işaret etmektedir.

“İlim ile amel olanlar çıkmaz tarikatından

³⁹² Devellioğlu, **a.g.e.**, s.429

³⁹³ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.173

³⁹⁴ Tevbe, 101

³⁹⁵ En'am, 91

Ehli kâmile cevabın dür edip seçmededir”³⁹⁶

Bildiği ilmi sadece aklında saklamayıp hayata geçirerek uygulayanlar, doğru yoldan çıkmazlar. Kâmil insanlara cevap verirken ince ince düşünerek ölçülü konuşmak gerekir. Onlara söylenen her söz inci gibi kıymetli olmalıdır.

“Sümmânî geziyor dünyayı teftiş

Sanma ki ülkene düştü bir baykuş,

Hem mollayım hem âşığım hem derviş

On iki ilimden dersim var benim”³⁹⁷

Sümmânî, âdeta bir müfettiş gibi yurt dışında çeşitli ülkeler, yurt içinde ise çeşitli beldeler gezmiştir. Memleketimizin savaşlar ve işgaller sebebi ile çektiği sıkıntılardan dolayı Türk milletinin uğursuzluğa uğradığını düşünmemeliyiz. Sümmânî bu dörtlükte, “ben din ilimlerinde bilgi sahibi olan molla gibiyim. Aynı zamanda Hak âşığıyım ve bir mürşide bağlı talebeyim. Tasavvufa bağlı olmam hasebiyle manevi olarak çeşitli bilgi ve ilimlere sahibim” diyor. O, mutasavvıf olduğu için gönle ait ilimleri de öğrenmiştir.

“Aranır defterler cümle seraser,

Dördüncü sorarlar senden bir haber,

İlme hizmet eyledinse eğer,

Rahmi çoktur, okuyana, yazana”³⁹⁸

“Bir adam cehdetse Hakk’ın rahına

Her ilmin aşkına giriftar olur

Hulusu bir ise şahlar şahına,

³⁹⁶ Erkal, s.118

³⁹⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.66

³⁹⁸ Kardeş, **a.g.e.**, s81

Lisanı mücevher, kalbi nur olur”

Kişi Hakk’ın rızasını kazanmak için çalışırsa her çeşit ilmin sevgisini de kazanır. Zira ilimler kişiyi Allah’ın kudretine hayran bırakarak ona olan sevgisinin ziyadeleşmesini sağlar. Eğer bir kişi ihlas ile yüce Yaratıcı’nın rızasını kazanmaya çalışırsa onun ahlakında ve hâlinde iyi yönde değişiklikler olur. Bu hâller lisanına yansiyarak ondan güzelliklerin sadır olmasına zemin hazırlar ve kalbinin nurlanmasını sağlar.

“İlmîni bilmeyen murada ermez,

Ah çekip dünyada kalbini silmez

Fenanın dünyada hiç yüzü gülmez

Hak’ka sadıkane işgüzar olur”³⁹⁹

İlim sahibi olmayan kişi dileklerine kavuşamaz. Bu durumdakiler işlerin inceliklerine ve hikmetlerine vâkıf olamadıkları için Allah aşkı ile yanmanın güzelliğini de hissedip ah çekmez ve günahlarından arınamazlar. Kötü niyetli ve kötü işler yapan kişi vicdanen rahat olamadığı ve yaptığı kötülüklerin kendisine de zarar vereceği için dünyada mutlu olamaz. Fakat Hakk’a samimiyetle ve gönülden bağlı olan kişilerden iyi işler meydana gelir.

“İlmi ar eyleme ey canım kardeş,

İlmi ar eyleyen berhudar olmaz,

Gece gündüz sarf et ilme gayreti,

Zira bundan üstün kesb ü kar olmaz”⁴⁰⁰

Ey kardeşim, ilim kazanmak yolunda hiçbir şeyden çekinme, zira ilim kazanmak yolunda tembel ve gönülsüz davrananlar mutlu olamazlar. Eğer dünya ve ahiretinin kazançlı olmasını istiyorsan gece gündüz ilim yolunda gayret gösteren ol.

³⁹⁹ Kardeş, **a.g.e.**, s.85

⁴⁰⁰ Okay, **a.g.e.**, s.109

*“İlimdedir şerefi insanın,
Ne farkı var cahil ile hayvanın,
İlimden kâim alan bulur imanın,
İlim bile cennettir yeri nar olmaz”⁴⁰¹*

İnsan ilim öğrenirse nerede nasıl davranacağını bilerek halkın nezdinde itibarını kaybetmez. Cahil insan, doğruyu yanlıştan ayıramadığı için zaman zaman idrak sahibi olmayan hayvanlar gibi davranır. İlim ile şeref bulanlar imanın lezzetini alırlar. İlim sahibi kişi cenneti kazananlar gibi bahtlıdır ve öğrendiği ilimlerle iyi işler yapacağı için yeri cehennem olmaz. Başka bir ifade ile iyiler cennete gideceği için ilim de iyi olduğundan onun da yeri cennettir, ateş olamaz. İlim sahipleri, kendilerini ateşten koruyacak bilgileri öğrenir ve uygularlar.

*“Gördüm Molla Cami açıldı eser,
İlme müştak olan gezer mi serser
Mevlâ'm gufranını kılsın müyesser
Budur leylü nehar münacaatımız”⁴⁰²*

Molla Cami'yi ve yazdığı kıymetli eserini gördüm. İlim tahsil edenler ve onu aşk ile sevenler başıboş gezemezler. Allah'a gece gündüz niyazımız ve duamız onun bizim günahlarımızı bağışlamasıdır.

*“İdraki zayıf akli noksanın
İlimden derkenar olan lisanın
Erkânda ümmi olan insanın
Hayra rızası yok şer elçisidir”⁴⁰³*

⁴⁰¹ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.49

⁴⁰² Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.169

⁴⁰³ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.289

İrfanı gelişmediği için idraki zayıf kalan akli noksanların ve dilinden ilmî hakikatler, manevi hikmetler dökülmeyen kişinin, usul ve erkân bilmeyenlerin hayırlı işleri olmaz. Bilakis onlar adeta kötülüğe davetiye çıkaran kötülük elçileri gibidir.

“Bir hâli devretmez bu demi devran

Ona nispet seyret mahlûku cihan

İlmi ibareden dûr olan insan

Her kelam noksanlıkta bulunur”⁴⁰⁴

Gelip geçici olan bu dünyada insan daima aynı hâlde kalmaz. Bunu göz önüne alarak yaratılmış dünyayı seyret ve hikmetlerini kavramaya çalış. İlimden uzak olan kişiler söyledikleri her söz ile eksikliklerini oraya koyarlar.

“İlmile amel ol hem eyle emek

O ki gamdan olur mu hakkı bilmek,

Bahri esrar içre dolaşır semek

Selamet istersen ummandan çıkma”⁴⁰⁵

Öğrendiğin bilgileri önce kendi nefsinde uygulamaya çalış. Allah’ı bilen kişi gamdan uzak olur. Zira Allah’ın kahrının da lütfunun da hoş olduğunu idrak eder. Balıklar da denizlerin sırlı derinliklerinde dolaşırlar. Eğer selamete ermek istersen ummana benzeyen ilmin derinliklerinden çıkma ve zenginliğinden mahrum kalma.

32. İlm-i Ledünni (Ledün İlmî)

Tasavvuf erbabı; hadis, fıkıh, kelam gibi ilimler zahir ilmi, tasavvuf ise batın ilmi olarak vasıflandırmıştır. Mutasavvıflar, ibadetlerdeki ahlaki ve manevi özün, naslardaki gizli manaların, varlık ve olayların arkasındaki sırları ortaya çıkaran özün

⁴⁰⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.303

⁴⁰⁵ Erkal, *Narmanlı Âşık Sümmânî*, s.23

batın ilmi olduğunu ve bunu halka açıklamanın doğru olmadığını söylerler. Zira avam bu ilimdeki derinliği ve bânîni manayı anlayamaz. Mutasavvıflar batın ilminin İslâm'dan ayrı olmadığını, bunun sadece nasların inceliklerini bilmeyi gerektirdiğini ve Peygamberimiz tarafından bazı sahabilere öğretildiğini söylerler. Ebû Hüreyre'nin, hakkında, “*Allah Resulünden iki ilim öğrendim; birini halka açıkladım, öbürünü saklı tuttum, onu da yaysaydım başımı keserlerdi.*” dediği ilimin bu ilim olduğu rivayet edilir. Cüneyd-i Bağdâdî, Hz. Ali'nin göğsünü kaplayan bânîni ilmi ile Hz. Hızır'ın Hz. Musa'ya öğrettiği ledün ilminin mahiyet olarak aynı olduğunu söyler. İslâm'ın, Hadis'in ve Kur'an'ın da bânîni ve zahirî yönü vardır. İmam Gazzâlî, bânîni ilmine *lûb* (öz), zahir ilmine ise *kısr* (kabuk) adını verir. Zahir ilmi yola ait, bânîni ilmi menzile ait bilgilerdir. Bânîni ilmi hakkında yazılan eserlerden Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtü'l-Kulûb adlı eseri ile Serrâc'ın el-Lüma'sı önemlidir. Fakat bânîni ilmi hakkında en detaylı açıklamaları Gazzâlî yapmıştır. İhyâü Ulûmi'd-Dîn adlı eserinde Gazzâlî; namaz, oruç, zekât, hac ve Kur'an tilaveti gibi bütün ibadetlerin bir zahirî, bir de bânîni yönün bulunduğunu söyler. Gazzâlî, “*Zahirî hüküm-bânîni hüküm, zahirî amel-bânîni amel, zahirî temizlik-bânîni temizlik, zahirî edep-bânîni edep*” gibi ikili tasnifler yapmıştır. Gazzâlî, rükûnun zahirî manasını eğilmek olarak nitelendirirken hakikatte Allah'a saygı gösterildiğini ifade etmektedir. Zahirî manayı bedene benzetirsek bânîni mana o bedeninin ruhu mesabesindedir. Bu münasebetle bânîni yönden zenginleşmemiş ve kemale ermemiş olan ibadetler ölü kabul edilmelidir.

Peygamberimizin de zahirî ve bânîni yönü vardır. Zahirî yönünü kâfir veya mümin herkes bilirken bânîni yönünü sadece müminlerin ve velilerin gördüğünü söylerler. Kur'an'ın ve hadislerin de bânîni yönü vardır. Mutasavvıf âlimler zahir ile çelişen bânîni kabul etmemişlerdir. Onlar zahirî manayı “hak”, bânîni manayı ise “hakikat” olarak nitelendirmişlerdir. Bu anlamda her iki manaya göre hareket etmek gerekir. Bânîni ilminin unsurları olan ilham ve keşfin bilgi kaynağı olarak kabul edilebilmesi için Kur'an ve hadise uygun olması, onlarla ters düşmemesi gerekir. Hâris el-Muhâsibî, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hücvirî ve Gazzâlî gibi Sünnî mutasavvıflar

Kur'an ve hadise uygun olan bâtin ilmini kabul ederken bunu nasların manalarını derinleştirmek olarak nitelemişlerdir.⁴⁰⁶

“Sebep ne ki üç harf ile zikrederler ânu

İlmi ledün de mi gördün, Sümmân'a kaldın bühtanı

Hemen bir sen mi öğrendin hocam şeriatı garrayı

Bizi halk eyleyen halik bilir âlâyı ednayı”⁴⁰⁷

Ey hocam sen manevî ilimlere vâkıf mısın ki Sümmânî hakkında suizanda bulunarak onu günahkâr addediyorsun. Sen şeriatın hükümlerini en iyi kendinin bildiğini düşünerek başkalarını küçük görüyorsun. Fakat kimin üstün kimin aşağı olduğunu bizleri yaratan yüce Allah bilir. Çünkü biz zahirimizle insanları kandırabiliriz fakat bâtınımızı ancak Allah bilir.

“Üstadım hocadır himmeti hazır,

Muhabbet bahsinde misli la nazır,

Bu, ledün ilminde olmuştur vezir,

Himmetle açıldı zekâvetimiz,”⁴⁰⁸

“Bir dilber sevmişim misli lâ nazır

Edalı işveli hükümdar vezir

İlmi ledünnün bahrıdır Hızır

Yed'inden ol yed'i tuta göresin”⁴⁰⁹

Ben çok kıymetli ve benzeri olmayan bir dilberi sevmişim. Manevî ilimler noktasında Hz. Hızır bir deryadır ki ilminin hikmetini o ilimlere vâkıf olmayanlar kavrayamaz. Onun ilminden el alanlar ise manevi ilimlerin esrarına vâkıf olurlar.

⁴⁰⁶ Süleyman Uludağ, “Bâtin İlmi” **DİA**, 5.Cilt, İstanbul, 1992, s.188-189

⁴⁰⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.27

⁴⁰⁸ Okay, **a.g.e.**, s.110

⁴⁰⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s.95

33. Kalp

Tasavvufta kalplerin mutmain olması için zikrullahla meşgul olması, takvaya ermesi, Allah korkusu ve sevgisini gönülden hissederek ona yakın olması gerektiği ifade edilmiştir. Tasavvuf geleneğinde kalp, nazargâh-ı ilahi olması hasebiyle çok önemlidir. Bu münasebetle günah, şüphe ve kötü ahlaka ait bütün özelliklerden kalpler arındırılmalıdır. Bu gerçeği ifade için, “*Padişah konmaz saraya hane mamur olmayınca*” denilmiştir. Dervişin bütün gayreti ve amacı yapacağı zikirler ve tezkiyelerle kalbini masivadan arındırarak padişahın konacağı saray haline getirmektir.

Allah’ın rızasını kazanmaya uygun hâle getirilmiş kalpler için Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyruluyor: “*O gün ki ne mal fayda verir ne de oğullar. Ancak Allah’a halis ve pak bir kalp ile varan müstesna.*”⁴¹⁰ Hâris hazretleri, “*Kulun belası kalbinin Cenabı Hak’tan uzak ve gafil olmasındadır.*”⁴¹¹ demiştir.

Tasavvufi gelenekte kişinin kalbini kötülüklerden temizlediği takdirde kalp gözünün açılacağı düşünülmektedir. Bu gerçek Halid Bin Ma’dan tarafından şöyle ifade edilmektedir: “*Hiçbir kul yoktur ki yüzünde ve kalbinde gözleri olmasın. Yüzündeki gözleriyle dünyayı görürken kalbindeki gözleriyle de ahireti görür.*”⁴¹²

Kalpler boş bir kaba benzetilmektedir. Eğer kalp kabı Allah sevgisi ve Hak ile doldurulursa o kalbin nurunun ışıklarından diğer uzuvlar da istifade eder. Buna mukabil batıl ile dolu olan kalbin de diğer uzuvlara zararı vardır. Tasavvufi terbiyede asıl gaye, kalbin bütünüyle Cenab-ı Hakk’ın sevgisi ile doldurulmasıdır.⁴¹³ Bunu sağlamanın en kısa ve kolay yolu gerek gizli gerek açık olarak kalbin daima Allah’ı zikretmesi ve onunla meşgul olarak dünya havatırının gönülden çıkartılmasıdır.

⁴¹⁰ Hucurat, 49/3

⁴¹¹ Kotku, **Tasavvufî Ahlak**, C.2, s.292

⁴¹² Kotku, **Tasavvufî Ahlak**, C.2, s.293

⁴¹³ Kotku, **Tasavvufî Ahlak**, C.2, s.291-294

Fudayl bin İyaz, “çok yemenin, çok uyumanın ve çok konuşmanın kalbi katılaştırdığını” söylemiştir.⁴¹⁴

“Sümmânî dünyada sen çekme yası

Allah de silinsin o kalbin pası

Göğsüne dayanır ecel pençesi

O zaman yoklarsın boştur bu gönül”⁴¹⁵

Sümmânî sen dünyada elem keder çekme. Zira bu dünyanın üzüntüsü de mutluluğu da geçicidir. Gönlün sıkılıp kederlendiğinde Allah’ı zikrederek gönül aynanı parlatmaya çalış. Eğer bu dünyadaki vaktini Hakk’a yarar işlerle dolu geçirmezsen ecelin geldiğinde ihtiyacın olan iyi amelleri arar fakat bulamazsın. Bu ise sana pişmanlık olarak döner.

“Dinleyin ağalar Sümmân kelâmı

Hiseyi bent edip nasihat alanı

Kalpten sevap geçse çalar kalemi

Sağ melek tapşurur cennete layık”⁴¹⁶

Sümmânî’nin sözünü dinleyin ey ağalar, kıssadan hisse alarak nasihat alabilenler; sözüm sizedir, eğer bir kulun kalbinden iyi duygular ve iyi niyet geçerse sağ tarafında yer alan hafaza melekleri bunu iyi iş olarak yazarak cennete götürür.

“Uymalı adamın içi dışına

Kalbi hainlere rindan denilmez

Doğru adam hile katmaz işine

Cehaletten ehli irfan denilmez”⁴¹⁷

⁴¹⁴ Sülemi, **a.g.e.**, s.6

⁴¹⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.28

⁴¹⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.37

İnsanın içi dışı bir, halis muhlis kul olmalıdır. Kötü niyetli kişilere gönül ehli denilmez. İyi ve dürüst kimseler, işlerine kötü niyet karıştırmazlar. Cahil olanlar, işlerin inceliklerine vâkıf olamadıkları için arif olarak nitelenemezler.

34. Kâmil

Sözlükte bütün, tam, eksiksiz noksansız anlamlarına gelen *kâmil*, kemale ermiş, olgun kişi anlamında da kullanılmaktadır. Âlim, bilgin, geniş bilgili ve pişmiş kimseye de “kâmil insan” denir. İnsan-ı kâmil kavramı tasavvuf terminolojisine Muhyiddin-i Arabî tarafından kazandırılmış bir kelimedir. Hz. Âdem meleklerle rağmen “Allah’ın halifesi” olma sıfatını kazanmıştır. Âdemoğlu, “mükerrem” kılınarak “*ahsen-i takvim*” olarak yaratılmıştır. Yerdeki ve gökteki her şey onun emrine verildiği gibi isimler de ona öğretilmiştir. Allah (c.c.) bazı insanlara kendi katından ilim vermiş ve ilk insana ilahi ruhtan üflemiştir. İnsan-ı kâmil yüce Yaratıcısını tanır. İnsan-ı kâmil Peygamber Efendimizdir. Bu makama erişebilen Allah dostları ise onun varisi olmaya hak kazanmışlardır. Allah’ı kullara tanıtarak kulları ona yaklaştıran da yine insan-ı kâmidir. Peygamberimiz Kur’an ahlakıyla ahlaklanarak kemale ulaşmıştır. Onun hakiki varisleri de Peygamber ahlakıyla ahlaklanma gayretinde olmaları hasebiyle kemali yakalama ümidindedirler. Kâmil insan şeriatı, tarikati, hakikati ve marifeti yaşaması itibariyle olgun kişi olmakla birlikte eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir ve görür. İlahi isim ve sıfatlar başka hiçbir varlıkta insan-ı kâmilde olduğu gibi tecelli etmediği için ilahi varlığa en büyük delil ve şahit odur. İnsan-ı kâmil Allah isminin mazharı, Allah’ın halifesi ve yaratılışın gayesidir.⁴¹⁸

“Mevlam ikrar etti geldim cihana,

Gözüm açtım mail oldum o burca,

Kâmil oldum hak kelimeler okudum

⁴¹⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.327

⁴¹⁸ Memet S. Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *DİA*, C.22, İstanbul, 2000, s.330-331

Elifi hat ile yazdım o burca”⁴¹⁹

“Der Sümmânî rahî Hakk’a varsalar

Köşeyi vahdette karar kılsalar

Bir kılı tam kırk yerinden yarsalar

And içerim olmaz kemalden ince”⁴²⁰

Sümmânî der ki: “İnsanlar Hak yoluna varsalar, Allah’ın birliğinin inceliklerini sezerek orada dursalar, incecik olan bir kılı kırk kere inceltseler, yine de kemal sahibi insanların incelik ve nezaketinin seviyesine gelemesler.”

“Sadık mı Sümmânî nasihatinde,

Lezzet var her işin vasiyetinde

Kemal durmaz fikrin hıyanetinde,

Kul kendi kendini bilmektir erlik”

Sümmânî, “halka verdiği nasihatte sadık mıdır acaba” diyerek kendisine soruyor. Manevi olan her işte manevi lezzetler vardır. Düşüncesinde ve hareketlerinde karşısındaki insana ihanet duygusu olanlar kemal sahibi olamazlar. İnsan kendini ve nefsinin bilirse erdemler ve manevi dereceler kazanarak olgun insan seviyesine gelir.

“Bir iken dû olsa ehli muhabbet,

Ara yerde olan cilve şirindir,

Nadanın dameni sanma menfaat

Kâmilin vurduğu sille şirindir”⁴²¹

⁴¹⁹ Kardeş, a.g.e., s.19

⁴²⁰ Kardeş, a.g.e., s.28

⁴²¹ Kardeş, a.g.e., s.77

İki muhabbet ehli bir araya geldiğinde bunların arasında geçen, işlerin hikmetini anlamaya yarayan sohbet ve muhabbet çok güzel ve anlamlıdır. Kötü ve erdemsiz insanlardan gelecek iyilikten kâmil olanların sana vurduğu tokat daha kıymetlidir. Zira kemal sahibi kişiler senin nefsinin yenilmesine yardım ederek lüzumsuz iltifatlardan kaçınırlar. Daima iyiliğini istedikleri için yanlış yaptığında kırılacağını bilseler dahi uyarılarını yaparlar. Zira gerçek dost acı söyler.

“Dinleme dünyanın kıylükalini

Düşürme üstüne el vebalini

Gözetle kâmilin her kemalini

Zira böyle kişi bahtiyar olmaz”⁴²²

Dünyanın lüzumsuz iş ve sözlerini dinleme, yaptığın işler ve haksızlıklarla hiç kimsenin günahını alma. Kâmil insanların hallerini ve kemal ermelerinin sebeplerini öğrenmeye çalış. Böyle güzel vasıflara sahip olmaz ve nefsinin terbiye etmezsen dünya ve ahirette mutlu olamazsın.

“Hissemend ol kâmillerin sözünden

Gel kemali, kazan özü özünden

Evlat düşse atasının gözünden

Değil Hüda razı, berhudar olmaz.”⁴²³

Kâmil ve arif insanların nasihatlerini dinle ve uygulamaya çalış. Sen de kemal sahibi olmak için gayret göster. Eğer bir evlat anne babasının rızasını alamazsa Allah ondan razı olmadığı gibi kendisi de mutlu olamaz.

“Kemali var mıdır her bir gedanın?

Lezzeti yok mudur şirin sedanın?

Ahiri haraptır haramzadenin

⁴²² Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.84

⁴²³ Kardeş, **a.g.e.**, s.76

*Çalıp çırpma ile kesbi kâr olmaz*⁴²⁴

Dilenci olanlardan kemal beklenmez. İyi ve latif söz insana hoş gelerek gönlünü ve ruhunu şenlendirir. Haksızlık ile mal kazanarak zengin olanlar kâr ettiklerini zannetseler de akıbetleri harap olur. Zira haksız kazanç ile maddi veya manevi kâr elde edilemez.

“Sümmânî sevdiğin nişangâh eyle,

Gelen geçti, geçeceğin ah eyle,

Ta geceler subha dek niyaz eyle

Kemalâtta kalma üryan elverir”

Ey Sümmânî, sevdiğinin sevgisini kazanmayı hedef belirle. Seher vakitlerinden sabahlara kadar Allah’a dua ve niyazda bulun ki kâmil insan olma yolunda ilerleyebilesin. Yaptığın işler ve hareketlerle kâmil insanın özelliklerini kazanmaya çalış ki dünya ve ahirette mutlu olarak iyilik elbiselerini giyebilesin.

“Yaruğar olursa yâri ağlatır,

Guşu ikaz eder çeşmi çağlatır,

Ciğeri hun eder, bağı dağlatır

*Kemalınca pür kemali gösterir*⁴²⁵

“Her binaya ezel temel isterler

Temele münasip kemal isterler,

Hasep, nesep sormaz amel isterler,

*Der Sümmânî sanma sim u zarlık var*⁴²⁶

⁴²⁴ Kardeş, a.g.e., s.79

⁴²⁵ Kardeş, a.g.e., s.86

⁴²⁶ Kardeş, a. g. e., s.106

Her binayı inşa ederken önce sağlam bir temel atarlar. Bu temelin ise kusursuz, noksansız, kâmil olmasını isterler. Zira çürük temeller üzerine kurulan binanın malzemesi ne kadar iyi olsa da sağlam olmaz. Ahirette kişiye soyu sopu sorulmadan önce ondan dünyada işlediği iyi amellerle gelmesini beklerler. Ey Sümmânî, sen de zannetme ki altınımız var ve ahirette bizi o kurtarır. Ahirette kıymeti olan tek değer, kişinin dünyada işleyerek ahirete gönderdiği iyilik, güzel amel ve hasenatıdır.

“Sümmânî neylesin kesbi kemali,

Kemalsiz dünyada neylersin malı?

Orada görünür, kudret cemali,

Titreşir binası, nuru Cennet'in”⁴²⁷

Sümmânî'nin kazanca ve maddi varlığa ihtiyacı yoktur. İyi ve erdemli insan olmadan dünya malını ne yapsın. Onun dünyada yaşamaktan muradı cennette yüce Allah'ın cemalini görmek arzusudur. O cemalin heybetinden ve nurundan cennet ehli dahi heyecanlanarak titrer.

“Olmazsa bir hakin temeli halis,

Anı kaynatmaya zer kabul etmez.

Müminin miratı hiç kapar mı is

Kâmilin aynası kir kabul etmez”⁴²⁸

Bir binanın temeli saf ve temiz harçtan yapılmazsa onu altın ile kaynatsan kıymeti yoktur. Müminin kardeşine ayna olan hâli günah ve isyan kirleri ile kirlenmemelidir. İnsanlıkta olgunlaşarak kemale eren kişilerin gönül aynası ise günah, isyan ve gaflet kabul etmez. Onların gönül aynasına günah ve isyan yakışmaz.

“Özün dūr eyleme sen bir kemalden,

Rıza talep eyle o Zülcelal'den,

⁴²⁷ Kardeş, a.g.e., s.133

⁴²⁸ Okay, a.g.e., s.128

Kesbi ticaret et daim helalden,

Uzatma harama el kapısını,”⁴²⁹

Sen kendini kemal vasıflarından uzak tutma. Her işte Rabb’inin rızasını kazanmayı yine Rabb’inden niyaz et. Kazancını daima helalden kazanmayı iste ve haramlara asla tenezzül etme. Zira haram kazancın bereketi olmaz ve sana huzur, mutluluk getirmediği gibi ahirette de o kazancın hesabı sorulur.

“Kâmiller sevmeyen kendi payesin

Onlar kaldırmışlar dünya riyasını

Kimse bilmez hiç kimsenin mayasını

Onla kalkıp düşüp konuşmayınca,”⁴³⁰

Kâmil insanlar yaptıkları işle övünmeyi ve kendilerine başarı payı ayırmayı sevmeyen. Onlar gösterişten ve riyadan uzak dururlar. İnsanlarla yemek yemeden, yolculuk ve alışveriş yapmadan ahlakları hakkında fikir sahibi olamayız. Bir insanı değerlendirebilmek için onunla hasbihâl etmiş olmamız gerekir.

“Fikretme âlemi deme ne haldir

Kendi kendin bilmek ehli kemaldir

Kendi destin bus et başına kaldır

Âşık isen kendi hâlen sahip ol”⁴³¹

İnsan dünyanın haline bakarak ümitsizliğe kapılmamalı. Ne olacak bu dünyanın hali demeden önce kendi nefsinin hesaba çekerek kendi kusurlarını görmeye çalışmalıdır. İnsanın kendisini tanıması kemaline işarettir. Eğer sen Hak âşığı isen hâlini bilmeli ve başkalarından önce kendi kusurlarını görmeye çalışmalısın.

35. Kanaat

⁴²⁹ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.109

⁴³⁰ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.153

⁴³¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 132

Kanaat, Arapça'da yetinmek, ikna olmak gibi anlamlarda kullanılan bir sözcüktür. Kanaat sahibi kişi, hayatını devam ettirebilmek için gerekli olan ihtiyaçlarını gördükten sonra nefsinin aşırı isteklerine karşı temkinli olur. Allah'ın kendisine nasip ettikleri ile mutlu olur, hırs ve tamah yapmaz. Yeme, içme ve diğer dünya nimetlerinde aşırıya kaçmamak ve yetecek kadarı ile iktifa etmek de kanaat sahibi olmanın göstergesidir.⁴³² Hayatlarında zengin olarak yaşamak isteyenlerin kalplerinde tamaha yer vermemeleri gerektiği ifade edilmiştir. Zira tamah sahibi kişi zengin de olsa kendisini sürekli ihtiyaçlı hisseder. Kanaat sahibi kişi ise azığını yüce Rabbinden aldığı için gönlü mutmaindir ve yoksul da olsa kendisini zengin hisseder.

İnsanlara numuney-i imtisal olarak gönderilen Peygamberimiz, bütün güzel ahlaki değerlerde örnek olduğu gibi kanaati ile de ümmetinin örneği olmuştur. Hanelerinde çoğu kez ateş yanmayan Peygamberimiz (s.a.v), *“Birkaç gün aç olup Hakk'a tazarru ve niyaz etmeyi, bir gün de bir miktar yiyip Hakk'a şükretmeyi severlerdi.”*⁴³³ Tasavvufta tavsiye edilen durum, dünyevi ihtiyaçların temini konusunda çalıştıktan sonra ele geçenle ve kendisine takdir edilenle mutlu olmak ve kanaat etmektir. Zira bu davranış şekli kişiyi huzursuz eden ve bir takım ruhsal sorunlara sebebiyet veren “hırs” duygusunun önüne geçen bir reçetedir. Kanaat sahibi olmak ile müsrif olmak ters orantılı olduğu için kanaatkârlık kişisel ve toplumsal refahın da icaplarındandır. Kanaat sahibi kişi nefsinin arzu ve isteklerinden uzak durmaya çalışır, aşırıya kaçmaz. Eline geçenle iktifa ettiği için mutlu ve huzurlu olmayı başarır.

“Ehli Kanaattan bayi tüccardan

Âlimi arifi ser giriftardan

Çarı yâri sadıktan nuru Muhtardan

*Hâsılı vesselam Mevla şirindir”*⁴³⁴

⁴³² Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.191

⁴³³ Tirmizi, eş-Şemâilü'l Muhammediyye, r.143-186

⁴³⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.77

Kanaat ehli olan kıymetli insanlardan, zengin tüccarlardan, âlim, arif ve en çok yanan âşıklardan, Peygamberimizin dört sadık dostundan ve Peygamber Efendimizden, kısacası dünya ve ahiretteki her şeyden yüce Allah daha kıymetli, daha sevgili ve daha yakındır.

36. Keramet

Keramet kelimesi Arapça'da şeref, küp, azizlik, itibar, kerim, testi kapağı ve cömertlik anlamlarına gelmektedir. Allah'ın peygamberlere lütfettiği olağanüstü hâllere mucize, velilere lütfettiği olağanüstü hâllere ise “keramet” denmektedir. Keramet, manevi (hakiki) ve kevni (suri) olmak üzere ikiye ayrılır. Kevni keramette tabiat olaylarındaki sebep-sonuç ilişkilerine tezat bir durum meydana gelebilir. Bu durumu göstermek hakiki tasavvuf erbabınca uygun görülmemiş ve keramet göstermeyi, “*Keramet, hayzı ricaldir*” diyerek gösterilmesi uygun olmayan bir durumu sergilemek olarak nitelendirmişlerdir. Gerçek mutasavvıflar havada uçmayı sineklerin, suda yürümeyi ise balıkların yapabildiğini söyleyerek asıl hedefin istikamet sahibi olmayı başarmak olduğunu ifade etmişlerdir. Manevi keramet ise hakiki keramet olup istikamet üzere olmayı anlatmaktadır. Mevlânâ hazretleri müşdidinin gönlüne girebilmenin bir anda Kâbe-i Şerif'e gitmekten daha kıymetli olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁵

Kerameti gösteren kişinin salih amel sahibi ve inançlı bir mümin olması gerekir zira inancı olmayan kişiler de bir takım olağanüstü hâller sergileyebilirler ki buna “keramet” değil “*istidrac*” denir. Hz. Zekeriya'nın, Hz. Meryem'in yanına her girdiğinde türlü türlü meyveler görmesi keramete Kur'an-ı Kerim'den delildir. Yine Kehf suresinde Hz. Musa ile Hızır'ın birlikte geçirdikleri zaman zarfında meydana gelen bazı hikmetli olayları Hızır'ın ledün ilmiyle çözmüş olması da bir keramettir.⁴³⁶

“Muhibbin muhibbe hoştur ülfeti

⁴³⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.201

⁴³⁶ Yılmaz, a.g.e., s.314

Rızayı Hakk'adır sayı, gayreti

Eğer kerameti her bir gayreti

*Aç gözün âleme eşyada ara*⁴³⁷

Dostların birbirine yakınlık ve sevgi göstermesi güzeldir. Fakat gerçek sevgi ve gayret Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır. Olağanüstü hâller görmek istersen kâinata ibret nazarı ile bak ki kâinat baştanbaşa hikmetlerle ve ibretlerle doludur.

“Ehli hakikatte ilmi irfanda

Burcu sadakatta tahtı civanda

Keşfi keramette kutb u sultanda

*Eğer ki fiyarı yeri dürdedir*⁴³⁸

“Çar yanında yatar var kabristanı

Açılmış hakinde ilmin gülgeni

Âlimi dânânın budur nişanı,

*Lakin izhar etmez kerametini*⁴³⁹

Pehlivanlı köyünün dört tarafında kabristan vardır. Onun toprağında ilim gülleri açmıştır. Bilgin ve erdemli âlimlerin işareti şudur ki her ne kadar manevi ilimlere vâkıf olsalar da bunu göstermez ve halktan saklamaya çalışırlar. Onlar halkın yanında halktan birer insanmış gibi davranarak sırlarını gizlerler.

37. Kırklar Meclisi

Hiyerarşik veliler zümresinde bulunan kırklar da dünyanın yönetiminde söz sahibidirler.⁴⁴⁰ Peygamber Efendimiz, “*Bu ümmetin içinde İbrâhim (a.s) tabiatı üzere*

⁴³⁷ Kardeş, **a. g. e.**, s.100

⁴³⁸ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.39

⁴³⁹ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.416; Bu dörtlük, âşık Sümmânî'nin Pehlivanlı köyüne yazdığı methiyeden alınmıştır.

⁴⁴⁰ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.234

*kırk, Musa (a.s) tabiatı üzere yedi, İsa (a.s) tabiatı üzere üç, Muhammed (s.a.v.) tabiatı üzere ise bir kişi bulunur. Bu kişiler derecelerine göre ümmetin efendisi sayılırlar.*⁴⁴¹ buyurarak manevî yönden insanlığa hizmetle görevli grupları açıklamıştır.

Kırklar da Allah'ın vazifeli kulları arasında önemli bir yere sahiptir. Bunların arasında kadınlar da vardır. Bir rivayette kırk diğer bir rivayette sekiz kişi olarak zikredilen velilere “nücebâ” denilirken, sayıları “üç yüz” ya da “on” olan gruba “nükeba” denilmektedir. Bunlar, insanların iç dünyalarından haberdar olabilen kıymetli şahsiyetlerdir. Genellikle gayb erenleri veya *ricalü'l gayb* olarak anılan bu Allah dostlarının yeri boş kalmadan vefat edeninin yerine tedricen kendisinden sonraki makamda olan Allah dostu getirilir.⁴⁴²

“Sümmânî bir geda kırklar köşkünde

Altı yedi hesabım var içinde

Altı bin altı yüz altmışaltı ayet içinde

*Hangi başta harfi noksan yedidir*⁴⁴³

Sümmânî, manevî yönden seçkin insanlardan oluşan kırkların arasında onlardan himmet dilenen bir fakir gibi olduğunu söylemektedir.

“Sümmâniyem ben bir Hakk'a tapmışım

Kırklar meclisinden hisse kapmışım

Eğer Kâbe ise ben de bulmuşum

*Muhammed Miraca çıkar o burca*⁴⁴⁴

Ben Sümmânî'yim, tek ve bir olan yüce Allah'a tapmaktayım. Evliyalar arasında yer alan ve insanların seçkinlerinden olan kırklardan ben de bilgiler

⁴⁴¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.381

⁴⁴² Yılmaz, a.g.e., s.319

⁴⁴³ Kardeş, a.g.e., s.26

⁴⁴⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.,154

almışım. Bana da rüyamda Allah dostu pirlere aşk badesi içirdiler. Bütün Müslümanların gönlünde taht kuran Kâbe'yi ben de görmüş ve sevmişim. Peygamber Efendimiz Miraç Gecesi Kâbe'nin burcuna çıkmıştır.

“Der Sümmânî kırklar ile görüştim

Bus edip destin ummana düştüm

Hakkın lütfu ile ben de yetiştim

Her işin başında Bismillah dedim”⁴⁴⁵

Sümmânî, rüyasında pirlere elinden bade içtikten sonra Allah'ın sevgili kulları arasına katılmış ve onlardan bir grup olan kırklar ile görüşmüştür. O da kâmil bir mürşide intisap edip ondan el alarak manevi ilimler deryasına dalmıştır. Sümmânî, Allah'ın lütfu ve ikramı ile kâmil insan olma yolunda mesafeler katederek olgunlaştığını söylemektedir. Kulluğunu yaşarken her işine Allah'ın adı ile başladığını ve besmelenin manevi ikramlarına nail olduğunu ifade etmektedir.

“Görmüşüm kırkların kalmakalından

Kudretin pür kemalinden

Bu tarihte münkirlerin elinden

Şahım sana ayan amanınız var”⁴⁴⁶

Kırkların söz ve nasihatlerini dinleyerek kudretli insanların olgunluk dolu hâllerinden istifade ettiğini söyleyen Sümmânî, “bizlere saldıran inkârcıların elinden sana belli olan, senden yardım istediğimiz dua ve niyazlarımız var, bunları kabul et ey Rabbimiz.” demektedir.

38. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, Allah kelâmı olarak vasıflandırılır. Kur'an-ı Kerim muhteva olarak ana hatlarıyla “haber” ve “inşa” kısımlarından teşekkül etmektedir. “Haber”,

⁴⁴⁵ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.225

⁴⁴⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.269

daha ziyade bizzat ahiret ahvali, Allah'ın isimleri ve sıfatları, kıssalar ve *kevni* olanın beyanı olarak gerçekleşirken neyin nasıl yapılması gerektiğini gösteren kısım ise "hidayet" bölümünü teşkil etmektedir. Kur'an-ı Kerim her şeyin bilgisini ihtiva ettiği gibi, kıyamete kadar Peygamber Efendimiz'in tebliğ ettiği ve bizlere ulaştırdığı şekli ile kalacaktır. En klasik tarifi ile Kur'an-ı Kerim, Peygamberimize indirilmiş, kendi başına mucize olma özelliği taşıyan, mushaflara yazılan ve yazıldığı gibi hafızalarda korunan, okunması ibadet olan ilahi kelimedir. Hz. Ebû Bekir dönemine kadar ayetleri çeşitli şekillerde kaleme alınmış ve sahih tevatür ile nakledilmiş o dönemde ise tek nüsha kitap hâlinde yazıya geçirilmiş olan Allah kelimidir. Kelamcılar, onun kelamının Allah'a ait olması hasebiyle insanüstü bir kaynağa dayandığını ifade ederler. Kur'an-ı Kerim'in nazmının ve üslubunun özellikleriyle birlikte kendisine uyanlara yüksek ahlaki meziyetler kazandırması onun mucize olmasının delili olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁷

Kur'an ayetleri tedrici olarak yaklaşık 23 yılda indirilmiştir. Kadir Gecesi'nde tamamının dünya semasına indirildiği ve daha sonra tedrici olarak Peygamberimize vahyedildiği görüşünü benimseyen âlimler de vardır. Bu tedrici inişin ana gayelerinden birisi ezberlenmesinin ve hayata geçirilmesinin kolay olmasını gerçekleştirmektir.⁴⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş ümmetlerin yaşadığı olaylara ait hikmetli aktarımlarla birlikte geleceğe ait müjdeli haberler de mevcuttur. Yazı dili olarak "Arap" lisanı ile yazılan ilahi kelamın mahiyet olarak "Rabca" olduğu ifade edilir. Zira onu okuyan herkes kendi istidat, muhakeme ve anlayışına göre idrak eder. Kolayca ezberlenerek hafızalarda kayıt altına alınma özelliği de onun mucize olmasının ayrı bir işaretidir. Dünyada yaşamanın ana gayesi kâmil insan mertebesine çıkarak ebedi saadeti yakalamak olarak düşünüldüğünde ilahi reçetenin birincisi Kur'an, ikincisi ise sünnettir. Kur'an'ın hükümlerine uyan kişi iyi insan olma vasıflarını elde etmiş demektir. Peygamberimiz kendi cinsinden olanlara ilahi kitabı

⁴⁴⁷ Tahsin Görgün, "Kur'an", **DİA**, C.26, İstanbul, 2002, s.388-389

⁴⁴⁸ Abdulhamit Birişik, "Kur'an", **DİA**, C.26, İstanbul, 2002, s.383-388

uygulatmak için rol model olarak gönderilen, yaşayan Kur'an'dır. Onun ahlakı da Kur'an ahlakıdır.

“Hazreti Kur'an-ı tilavet ettik

Hamdolsun erişti hidayetimiz

Risalet burcunun payına vardık

Açıldı o babda dirayetimiz”⁴⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'i okuduk ve bize hidayet yetiştirdi. Bizler peygamberlik makamının güzelliklerini hissederek manevi ufukumuz açıldı.

39. Levh

Levh, Arapça'da bir şeyin belirip zahir olması, parlaması anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim ve külli nefse de “levh” denir. Levh-i kaza, levh-i kader, levh-i nüfus-i cüz'iyeye-i semâviyyet, levh-i heyula olmak üzere dört türlü nefis vardır. Allah (c.c.) bütün varlıklardan önce *levh-ü kalemi* (satır ve kalem) yaratmıştır. Kalem bu levhanın üzerine kâinatta meydana gelecek olan her şeyi yazmıştır. Mutasavvıflar, levhi Tanrı bilgisi, kalemi ise Tanrı iradesi olarak nitelendirirler.

40. Levh-i Mahfuz

Arapça korunmuş nefse *levha* denir. Bu ise ulvi âlemde gerçekleşmiş ve ileride gerçekleşecek olanları kapsayan ilahi levhanın ismidir. Dört kısım olan levhin ikincisi *Kitab-ı Mübin* ve *Külli Nefis* de böyle isimlendirilir. Buna *levh-i kader* de denilmektedir.⁴⁵⁰ Bir başka ifade ile levh-i mahfuz için, “*Allah'ın takdirinin yazıldığı manevî levha*” da diyebiliriz. Levh-i mahfuz, “ilmi ilahidir”.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.331

⁴⁵⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.216

⁴⁵¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.549

İnsanların kaderi İsrâfil'in (a.s.) sorumlu olduğu levh-i mahfuzda yazılmıştır. Orada yazılan şeyler eksik ve fazla olmadan zamanı geldiğinde birer birer tahakkuk eder. Doğu ile batı arasındaki en ve boya sahip olan bu levha göğün yedinci katında bulunur. Bu boyutları maddi ölçü birimi ile değil ilahi takdirin ifadesi olarak düşünmemiz gerekir.⁴⁵²

“Halk olmadan evvel levhi kalemde,

Dost ile dost idi her bir kelamda,

Güzellerin tacı idi âlemde,

Dünya Yusufu Ken'ana da kalmadı”⁴⁵³

Daha levh ve kalem yaratılmadan önce Allah yolunda birbirini sevenler dost olarak yazılmışlardı. Bu gelip geçici dünya, güzellikte bütün güzellerin numunesi ve tacı olan Hz. Yusuf'a dahi kalmadı, hiç kimseye de kalmayacaktır.

“Ervahı ezelde levhi kalemde

Herkese bir türlü ihsan ederler,

Kimi gam çeker de hayal habında

Kimini tahtında sultan ederler.”⁴⁵⁴

Ruhlar âlemi ve levh-ü kalem yaratıldığı zaman Allah (c.c.) bütün kullarına ikramlarda bulunmuştur. Fani olan bu dünya baki olan ahiretin yanında bir hayal âlemi gibi gelip geçicidir. Ebedi olan ahiret yurduna gidildiğinde dünya hayatında gam ve keder çekenler bunu bir hayal âleminde yaşamış gibi olacaklardır. Bu fâni dünyanın Allah katında hiçbir değeri olmadığı için sıkıntılara uğrattığı kıymetli kulları olduğu gibi itibar vererek sultan ettiği asi kulları da vardır. Fakat sultanlık da sıkıntılar da bir uyku gibi bu dünyaya ait meşgaleleridir ve geçicidir. Bu münasebetle dünyanın nimetleri ile iftihar etmemeli, sıkıntılarıyla ise çok hüzünlenmemelidir.

⁴⁵² Pala, **a.g.e.**, s.287

⁴⁵³ Okay, **a.g.e.**, s.15

⁴⁵⁴ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.159

“Hüdâ yaratmıştır Levh ile Arş’ı

Her insan ne bilir âlemde ferş’i

Bihamdillah dosta düşmana karşı

Yetiştirdi canana halimiz bizim”⁴⁵⁵

Levh ile arş’ı Rabbimiz yaratmıştır. Her insan âlemde ferş’in özelliklerini ve hikmetlerini bilemez. Hamdolsun ki dosta ve düşmana karşı sevgiliye yetiştirdi bizim hâlimiz. Allah’a karşı duyduğumuz sevgi, muhabbet ve bağlılığımızı herkes bildi.

41. Lütuf

Arapça’da *lutf*; güzellik, hoşluk, iyilik, kolaylık, yardım gösterme ve iyi muamelede bulunma anlamlarına gelmektedir. Allah’ın yardım ve iznine de “lutf” denmektedir. Latif ve letafet kelimeleri de lütuf ile ilgilidir. “Latif” Allah’ın güzel isimlerindedir. Şeyhler de müritlerine ve halka lütuf gösterirler ve onlardan lütuf beklenir.⁴⁵⁶ Aynı zamanda tasavvufî terminolojide lütuf, kulu Hakk’ın itaatına yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şeyi ifade etmektedir.⁴⁵⁷

“Cümlelerin matlubu Hazreti Hüda,

Lütfü kereminden etmesin cüda,

Yârâna, ahbaba eyle elveda,

Bir gördüğün, bir de görebilmezsin”⁴⁵⁸

Bütün inananlar Allah’ın cemalini görmeyi ve rızasına ermeyi isterler. Rabbimiz bizi nihayetsiz olan ihsan ve ikramından mahrum bırakmasın. Her an öleceğin bilinci ile hareket ederek dostlarını ve sevdiklerini incitme. Onlardan her ayrıldığında onları bir daha göremeyecekmiş gibi düşün, onları kırma. Zira ölümün

⁴⁵⁵ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.234

⁴⁵⁶ Pala, *a.g.e.*, s.292

⁴⁵⁷ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.218

⁴⁵⁸ Okay, *a.g.e.*, s.39

ne zaman geleceği bilinmediği için bir kere gördüğün insanla helalleşme imkânı dahi bulamadan kendin veya o kişi bu fâni âlemden ebediyet yurdu olan ahirete geçebilir.

42. Malayani

Malayani kelimesinin manasız, boş söz gibi anlamları bulunur. Tasavvufta manasız boş söz söylemek hoş karşılanmamıştır. Kişi her dem teyakkuzda olmalı ve söylediği her sözün hesabının sorulacağı bilinciyle hareket etmelidir. “*Ya hayır söyle ya sus*”⁴⁵⁹ düsturu konuşmadaki genel kural ve ölçüyü belirlemektedir. Derviş söylediği her sözün doğru ve hayra vesile olmasına özen göstermekle mükelleftir. Mürit; yalan, iftira, gıybet gibi günahı mucip sözleri söylemekten menedildiği gibi vaktini boş geçirerek gaflette bulunmamalı, dilini boş ve lüzumsuz sözlerden uzak tutarak malayani ile meşgul olmamalıdır. Her an Allah tarafından görüldüğünü bilen kişi yaptığı her harekete dikkat edeceği gibi ağzından çıkacak her kelimenin de faydalı olmasına özen gösterecektir. Kâmil insanlar sadece dilini değil, kalbini de Allah ile meşgul ederek ondan gayrı her şeyden gönlünü temizlemeye özen göstermişlerdir. Bu da kalbin malayanisinden uzaklaşmaktır. Mutasavvıflar bu durumu “*hûş der dem* (her an tefekkür halinde ve Allah’la beraber olmak)” tabiri ile özetlemişlerdir.

“Her belaya tahammül kıl şükreyle,

Her nefeste yaradanı zikreyle,

Her kelâmı derununda fikreyle,

Açma malayani dil kapısını,”⁴⁶⁰

Başına gelen her sıkıntı ve imtihana sabrederek senden daha zor durumda olanları düşünüp haline şükreyle. Aldığın her nefesin Yaratan’ın bir ikramı olduğu bilinci ile hareket ederek onu çokça zikret. Bir sözü söylemeden önce iyice düşünerek söyle. Zira insan ya hayır söylemeli ya da susmalıdır. Olgun insanlar boş

⁴⁵⁹ Buhari, Edeb 31,85, Rikak 23

⁴⁶⁰ Okay, a.g.e., s.120

ve lüzumsuz işlerden uzak durdukları gibi boş ve lüzumsuz sözleri söylemekten de uzak dururlar.

43. Melamet

Melamilik bir tasavvuf ekolu olmaktan ziyade bir hâl, üslup ve hayat tarzıdır. Her tasavvuf ekolünde Melamilik’i tercih edenler olabilir. Maide suresinin 54. ayet-i kerimesinde yer alan “...kınayanın kınamasından korkmazlar.” ifadesi Melamilere ilham kaynağı olmuş, Melamilik’i tercih edenler bu ayeti esas aldıklarını söylemişlerdir.⁴⁶¹ Melami yaşayış tarzı her tarikatta olabilir. Melamiler ikiyüzlülükten ve gösteriştan uzak dururlar; özel duaları, tekkeleri yoktur. Hakk’a teslim olup dünyadan tamamen vazgeçtiklerinin işareti olmak üzere mezar taşlarını başsız, ayaksız ve kolsuz bir insan bedeni gibi yapan Melamiler, keramet göstermeye önem vermeden daima çalışmayı telkin ederler. Dinin emirlerini yerine getirme noktasında hassas olmalarına rağmen tasavvufi usul ve erkâna çok bağlı değillerdir.⁴⁶²

“Adam var esrarı beden nihandır,

Zahiri Melami batını sultandır

Adam var ki bahri muhiti ummandır

Adam var ki yiyip içmeyi bilir”⁴⁶³

İnsanlar dış görünüşlerine göre değerlendirilmemelidir. Zahren iyi görünen bir kişi batinında kötü niyetli olabilir. Bazı kullar Allah katında değerli oldukları hâlde görünüşte pejmürde olabilirler. Onların sırları bedenlerinde gizlidir. Bazı insanların bilgisi ve değeri ummanlar gibi nihayetsiz olduğu halde insanların bir kısmı ise bu dünyaya değer katmayarak sadece yiyip içmeye gelmiş gibidirler.

“Ne mekândan geldin ne mekândasın,

⁴⁶¹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 229

⁴⁶² Pala, **a.g.e.**, s.302

⁴⁶³ Okay, **a.g.e.**, s.77

*Evvela gözün aç, özünü tanı,
Masiva dem ile ne devrandasın,
Saptırma rahını izini tanı.”⁴⁶⁴*

44. Mürit

Bir mürşide bağlanan, manevi yola giren kişiye mürit denilmektedir.⁴⁶⁵ Mürit, Allah’a kavuşmayı ve şeyhinin ahlakıyla ahlaklanmayı isteyerek bir şeyhe (mürşide) bağlanmıştır. Nefsini terbiye etmek için bir mürşide bağlanan kişi; talip, mürit, mutasavvıf ve sufi olmak üzere dört mertebeyi geçerek “kemal” derecesine ermeyi hedefler. Tekâmül sıralamasında ikinci derecede bulunan mürit sufi derecesine geldiği zaman “vasıl” adını alır. Mutasavvıflar bir mürşidin terbiyesine giren müridin durum ve niyetini üç şekilde değerlendirmişlerdir:

- Mutlak mürit: Tasavvufi terbiyeye Allah’a ulaşmak için giren ve şeyhinin terbiye metoduna itiraz etmeden gönülden bağlı olan mürit.
- Mücâz mürit: İç ve dışa ait hususlarda şeyhinin iradesi altında bulunan mürit.
- Mürted mürit: Şeyhinin uyguladığı terbiye yolundaki emir, tavsiye ve yasaklarına sürekli karşı çıkan mürit.⁴⁶⁶

Bir okula giden ve öğretmenden eğitim alan öğrencinin o ilimde ilerleyebilmesi için okulun kurallarına ve öğretmenin tavsiyelerine uymasının gerekliliği gibi mürit de manevi eğitiminin öğretmeni olan mürşidinin emir ve tavsiyelerini özenle yerine getirmelidir. Bu hususa dikkat ettiği ölçüde manevi yönden ilerlemesi ve nefsinin terbiye etmesi kolay olur. Müridin manevi olarak ilerleyebilmesi için mürşidine gönülden bağlanarak onu çok çok sevmesi gerekir. Tasavvufa girmek isteyen kişi öncelikle kâmil ve istikamet sahibi bir mürşit aramalı, bulduktan sonra ise onun

⁴⁶⁴ Okay, **a.g.e.**, s.119

⁴⁶⁵ Tatçıl, **Yûnus Emre Dîvânı**, s.544

⁴⁶⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.245

terbiyesine gönülden teslim olmalıdır. Mürşidinin verdiği kişisel ve sosyal görevleri özenle yerine getiren, zikir ve evradı usulüne uygun olarak yapmaya çalışan, bağlılığında sadece Allah'ın rızasını hedefleyen dervişin terakkisi de hızlı olacaktır.

“Ah eyle Hak için kesme feryadın

Ehli mürit ol gözle irşadın

Bul ehli arifi hemen tut yerin

Harisi aşk olup meydandan çıkma”⁴⁶⁷

Şair bu dörtlükte, “Ey Sümmânî! Allah’a olan hasretin, onun rızasını kazanmaya olan gayretin ve cemaline duyduğun iştiağın sebebi ile daima gönlü kırık ol. Bir mürşide bağlandı isen terbiye edilmeyi bekleyen müritlerden olarak mürşidinin seni en güzel şekilde eğitmesini bekle. Eğer manevi ilimlere sahip kâmil bir insan bulursan onun yakınında olmaya çalış. Bütün hayatın boyunca Allah sevgisini kazanma yolunda istekli ve gayretli olarak muhabbet yolundan çıkma.” demektedir.

“Şeriat, tarikatta bay olsam

Mevlam kuvvet verse şay olsam

Bahar seli gibi coşkun su olsam

Ne akarım ele ne akılırım”⁴⁶⁸

Şair bu dörtlükte, “Şeriat ve tarikatın hükümlerini en ince noktasına kadar bilerek bu konuda engin bilgi sahibi olsam, Rabbim kuvvet verse de öyle olsam. Allah aşkından ve sevgisinden coşarak bahar seli gibi coşkun bir su hâline gelsem dahi irademle kendimi tutarak manevi sırları başkalarına anlatmam.” demektedir.

Bir adam başına mürit olamaz

Varıp bir kâmile danışmayınca

⁴⁶⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.159

⁴⁶⁸ Kardeş, *a.g.e.*, s.44

Candan geçmeyince canan bulamaz

*Gönül her eşyaya karışmayınca*⁴⁶⁹

Bir insan manevi yolda ilerlemek istiyorsa yola yalnız çıkmayarak kâmil bir mürebbinin terbiyesine girmelidir. Zira insan yalnız kaldığında nefsi onu aldatarak eğriyi doğru, çirkini güzel gösterebilir. Gönüller Allah dışındaki her ilgi ve bağdan arındırılarak tamamen Allah (c.c.) sevgisi ile dolu hâle getirilmelidir. Bunu temin etmek için kişinin gönülden sevdiklerinden feragat etmesi, belki de canından vazgeçmesi gerekir.

45. Mürşid-i Kâmil (Kâmil Mürşit)

Mürşit kelimesi yerine bazen eş anlamlı olarak kılavuz, doğru yolu gösteren, irşat eden, şeyh, tarikat piri kelimeleri kullanılmaktadır.⁴⁷⁰ Postnişin ve seccadenişin kelimeleri de mürşit ile aynı anlama gelmektedir. Kâmil mürşidin Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmış olması yani fena makamına ulaşmış olması gerekir. Mürşidin kendisi kâmil (olgun) vasfına sahip olmakla birlikte bağlılarını da kemale erdirme özelliği olmalıdır.⁴⁷¹

Mürşitler toplumun inanç önderleridir. Türk-İslam kültüründe inanç önderlerine hürmet önemli yer tutar. Azerbaycan'da mürşitler; çelebi, evliya, halkın aksakallıları, seyit, pir, dede, ilim ve irfan sahipleri olarak bilinmektedir⁴⁷².

Nefsini terbiye etmek, ahlakını güzelleştirmek ve Allah'a ulaşmak isteyen kişinin hakiki bir mürşide bağlanması gerekli görülmüştür. Zira insan fitratının yaşayan bir mürebbiye ve ilahi hükümleri açıklayan, uygulayan bir modele ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaca binaen yüce Allah, gönderdiği kitaplarla birlikte kullarına rol model mesabesinde ilahi kitaplardaki hükümleri uygulayan peygamberler göndermiştir. Son peygamber Muhammed Mustafa'dan (s.a.v.) sonra bu görev onun

⁴⁶⁹ Albayrak, a.g.e, s40

⁴⁷⁰ Tatçı, a.g.e., s.544

⁴⁷¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.245

⁴⁷² Nerimanoğlu, **Türk Halk Bilimi Dili ve Poetikası Fikir Hayatı**, s.95

manevi varisleri olan âlimlere intikal etmiştir. İstikamet sahibi mürşidi kâmiller Allah'ın kullarına kitap ve sünneti uygulama yolunda rehberlik etmektedirler. Yalancı peygamberlerin peygamberlik makamına hanel getiremeyecekleri gibi kötü niyetli insanların da sahte mürşitlik yapmaları mürşitlik makamına hanel getirmemektedir. Kâmil bir mürşidin Peygamber Efendimize dayanan silsilesi bulunmalı ve mürşit olduğunu söyleyen kişi mutlaka şeri kurallara uyan istikamet sahibi ve hâl ehli olmalıdır. Tasavvuf erbabı kötü huyları manevi hastalıklara, mürşitleri ise manevi doktorlara benzetmiştir. Maddi rahatsızlıklar için doktora ve doktorun reçetesine ihtiyaç duyulduğu gibi manevi hastalıkların (kibir, haset, kin, öfke, cimrilik, ucup vb.) tedavisinde de ehliyetli bir mürşidin tedavi ve reçetesine ihtiyaç vardır. Doktorun tavsiyesine uyan hastanın kolayca tedavi olacağı gibi mürit de Kur'an ve sünnete bağlı takva sahibi mürşidinin uyguladığı nefis terbiyesi reçetesine harfiyen uyarak manevi hastalıklarından kurtulabilir. Maddi ilimlerde öğretmene duyulan ihtiyaç gibi manevi ilim ve nefis terbiyesinde de kişiyi yavaş yavaş eğiterek anaokulu seviyesinden üniversite düzeyine çıkaracak bir öğretmene ihtiyaç vardır.

“Hikmetinden sual olmaz oldur settarulgani

Gar içinde nihan edip ashabı kehfîler canı,

Sümmânî der hak resuldür hem yanında yâranı

Mürşidimden destur alıp yol erkân bilmişem”⁴⁷³

Kişiyi kötü görünse de başına gelen her iş bir hikmete uygun olarak takdir edilmiştir. Zira vuku bulan hadiseleri bizleri yoktan var eden, ihtiyaçlarımızı herkesten daha iyi bilen ve bizleri herkesten daha çok seven yüce Allah takdir etmiştir. O, hem günahlarımızı örten rahmet sahibi hem de dünyevi uhrevi bütün ihtiyaçlarımızı gören zenginler zenginidir. Mutlak kudret sahibi olan yüce Allah, *Ashab-ı Kehf*'i mağarada insanların görmesine engel olarak mucizevi bir şekilde yıllarca uyutmuştur. Sümmânî, Peygamberimizin hak peygamber olduğunu ve ona

⁴⁷³ Yağmurdereli a.g.e., s.182

samimiyetle bağlanan sadık ashabının her konuda ona destek olduklarını bildirmektedir. Sümmânî, “ben de bir mürşide bağlanarak tasavvuf yoluna girdim ve usul erkânı öğrendim” diyerek kendisinin de hâl ehli olmaya niyet ettiğini söylemektedir.

*“Döner mi kavlinden sıdkı sadıklar,
Gidende dostuna dosdoğru gider,
Mürşidi kâmile hizmet edenler,
Huzuru divana sadıkan gider.”⁴⁷⁴*

Kulluğunda ve insanlığında dürüst olanlar sözlerinden dönmez ve Allah’a ihlasla yaptıkları ibadetlerle giderler. Kâmil mürşitlere ihlasla bağlananlar ise bu bağlılıklarını Allah için yaptıklarından Allah’a da sadık kul olmayı öğrenerek muhlis kul olurlar.

*“Mürşidi kâmile eyledim hizmet
Gâh olur ki cüzi erkân bizdedir,
Erenler babından olursa himmet
Gâhi, zahir, gâhi pinhan bizde var”⁴⁷⁵*

Sümmânî bu dörtlükte, “Tasavvuf yoluna girerek manevi terbiyecim olan kâmil mürşide gönülden hizmet eyledim. Tasavvuf erbabı arasında usul ve erkâna uymak önemli görevlerdendir. Allah dostlarının kapısından bize manevi yardım ve destek gelirse bu yardım gerek gizli gerek aşikâr olarak bize ulaşır.” demektedir.

*“Kâmilden, mürşitten hisse alana,
Asla bir başına vakadar olmaz,
Gönül Kâbesinden geri kalana,*

⁴⁷⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.133

⁴⁷⁵ Okay, **a.g.e.**, s.92

*Ölse gitse kimse vefadar olmaz,*⁴⁷⁶

Kâmillerin ve pirlerin hikmetli işlerinden ibret alanlar, olayları kendi bakış açılarıyla ve nefislerine uygun olarak değil mürşitlerinin nazarıyla değerlendirirler. İnsan gönül ehli olarak gönüller kazanmazsa ve diğer insanlara iyilik yapmasa öldüğünde arkasından hatırlayan ve onu iyilikleriyle yâd eden bulunmaz.

“Yüz seksen mürşidan var akıtır gözünden yaşı

Kimi Rufâi, Mevlevi kimi tariki Nakşi

Babında var selasil kullara mihenk taşı

*Adamı mihenge çeker insanı Han Sarayın*⁴⁷⁷

“Mürşittir müridi merdane eden

Sevdadır yiğidi pervane eden

Ey efendim beni divane eden

*Erenlerin verdiği şarap değil mi?*⁴⁷⁸

Müritler Allah rızasını kazanmak için kendilerine bağlandıkları mürşitlerinden iyi insan olmanın yollarını öğrenerek yiğit, dürüst ve mert insan olurlar. Bir yiğidin pervane gibi aşk ateşiyle yanmasına sebep olan onun sevdalı olmasıdır. Fakat şairi deli divane ederek aklının başımdan gitmesine sebep olan durum ise rüyasında pirlere elinden aşk şarabı içerek Hak aşığı olmasıdır. Zira ilahi aşk ikramına erenler, beşerî aşk çekenlerden daha fazla yanarlar.

“Mürşidi kâmile hizmet edenler

Görünür ahvali hâli bellidir

Harisi dünyada rakibi şeytan

*Celbeder dünyanın fili bellidir*⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Okay, **a.g.e.**, s.133

⁴⁷⁷ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.120

⁴⁷⁸ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.195

Allah rızasını kazanmak için bir mürşide bağlanarak hizmet edenlerin hâlleri ve durumları değişerek kemal sahibi insan olmaya başlarlar. İyi insan olma yolunda en büyük engel ise dünya hırsı ve kişinin iyi insan olarak cenneti kazanmasını istemeyen şeytandır. Zira şeytan kendisinin huzurdan kovulmasının sebebi olarak gördüğü insanı kandırmak ve onun da huzurdan kovulmasına sebep olmak için dünya malını, makamını ve mevkisini bir araç olarak kullanır. Bu konuda iblisin en yakın yardımcısı ve destekçisi insanın kendi nefsidir.

“Can bedenim aşk oduna daima niran olur

Mürşide hizmet edenler hak olur irfan olur.

Dünyaya ceza demişler talip olana kilap

Geçer cümle saltanattan akıbet pişman olur.”⁴⁸⁰

Benim bedenim daima Allah aşkı ile yanmak ister. İnsana iyilikleri göstererek onu kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışan mürşitler, bağlılarına manevi ilimleri öğretmeye çalışırken nefis terbiyesini de telkin ederler. Dünyayı elde etmeye ve onun nimetlerini kazanmaya çalışan kişileri ise dünya kendisine esir eder. İnsanoğlu helal ve harama riayet etmeden kazandığı dünya nimetleri, makam ve mevkileri için hesap günü geldiğinde pişman olur fakat bu pişmanlığın artık faydası yoktur.

“Gulamın Sümmânî hâlden bîhaber

Rahmeyle hâlîme hey nuru server

Arayıp bulmalı desturlu yaver

Yaversiz çıkılmaz şah divanına”⁴⁸¹

Sümmânî, manevi ilimler ve âlemleri anlama konusunda tecrübesiz bir genç gibidir. İyi insan olma yolunda merhamete ihtiyacı vardır. İnsanın kötülüklerden arınarak iyilikleri huy edinebilmesi için kâmil bir mürşidin rehberliğine ihtiyacı

⁴⁷⁹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.288

⁴⁸⁰ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.401

⁴⁸¹ Erkal, *Narmanlı Âşık Sümmânî*, s.30

vardır. Zira böyle bir mürebbinin yol göstericiliği olmadan Hakk'ın rızasını kazanmak ve huzuruna çıkmak çok zordur.

“Kim sevmez âlemde meşayihleri

Saim kaim hepsi er ayıkları

Canan huzurunda halayıkları

Yârsiz gibi kul Sümmân'ı tan eyler”⁴⁸²

46. Nefis

Nefis kelimesi sözlükte, can, ruh, hayat, hayatın ilkesi, zat, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular, kişi, heva ve heves, insan⁴⁸³ anlamlarına gelmektedir. İnsan, yüce Allah'ın celal ve cemal sıfatlarının tecelli ettiği *zübde-i âlem* bir varlık olma özelliğine sahiptir. Allah'ın cemal tecellisinin yansıması “ruh” iken celal tecellisinin yansıması ise “nefistir”. Tarikatların ana gayesi, insanın ruhunu vücut iklimine hâkim kılarak nefsi ruhun idaresine vermektir. Yani ana amaç ruhların Elest Bezmi'nde verdiği söze sadık kalmaları için nefsi kötü ahlaktan kurtarmaktır. Nefsi terbiye metodu olarak tarikatlar ruhani ve nefساني olmak üzere ikiye ayrılırlar.

- Ruhani tarikatlar: Bu tarikatlar, kalbi tasfiye ettikten sonra ruhu; zikir, nafil ibadet, teslimiyet, rabıta gibi manevi gıdalarla besleyerek nefse galip gelmesini sağlamaktadır. Ruhani tarikatlarda çile yerine ruhun saflaştırılması vardır. Zikirleri hafi olan ruhani tarikatlarda silsile Hz. Ebû Bekir yolu ile Peygamberimize ulaşır. Günümüzde bu tarikatların başında Nakşibendi tarikatı gelmektedir
- Nefساني tarikatlar: Bu tarikatlar, aldatıcı nefsin geçici arzuları ile mücadele ve mücahede ederek nefsi yenmeyi gaye edinen tarikatlardır. Nefساني tarikatlarda nefis için yedi perde esas alınır. Bunlardan her biri “esmayihüsna”dan “*esmay-ı seba*”nın biriyle terbiye edilmek suretiyle

⁴⁸² Erkal, *Âşık Sümmânî*, s274

⁴⁸³Süleyman Uludağ, “Nefis”, *DİA*, C.32, İstanbul, 2006, s.526-529

o isimlerin anlamına uygun hareket etmeye alıştırılır. Nefsin yedi makamı şöyle sıralanabilir: Nefs-i emmâre, nefs-i levvame, nefs-i mülheme, nefs-i mutmainne, nefs-i radiye, nefs-i merdiye, nefs-i kâmile veya safiyye.⁴⁸⁴

Nefs (nefis) kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 295 yerde tekil veya çoğul anlamıyla geçmektedir.⁴⁸⁵ “*Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter.*”⁴⁸⁶ buyurularak ahiret gününde dünyada yapmış olduğumuz iyi ve kötü hareketlere nefsimizin şahitlik edeceği bildirilmektedir. “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın.*”⁴⁸⁷ ayet-i kerimesinde nefsine uyararak onu baş tacı edenlerin durumu anlatılmaktadır. Büyük mutasavvıf Bîşr-i Hafî ise “*Kendin ile arzuların arasına demir bir duvar örmedikçe ibadetin tadını alamazsın.*”⁴⁸⁸ buyurarak nefse uymanın manevi zararına dikkat çekmiştir.

Nefis, insana dostluktan ziyade düşmanlık eden ve ondan ayrılmayan bir parçadır. Nefis, vicdanın karşısında duran ve insanın içinde olmasına rağmen ona muhalif olarak şeytana yakın duran, doymak bilmeyen arzuları olan, dünya zevklerini isteyen, insanın kötü özelliklerini yansıtan ve kişinin iyi insan olmasını engelleyen kötü tarafıdır.⁴⁸⁹

“Nefs, insan için öyle bir beladır ki iyilik edince daha da azar. İyilik edilen bir düşman bile insana dost olabilir ancak nefsin, iyilik ettikçe güler yüz gösterip dediklerini yaptıkça insana karşı olan zıtlığı ve azgınlığı artar. Onu yola getirecek şey hoşgörü değil tam tersine zorbalıktır. Bu nedenle insan nefsiyle her an savaş

⁴⁸⁴ Yılmaz, a.g.e., s.233-236

⁴⁸⁵ Bal, “Âşık Sümmânî'nin Şiirlerinde Dini ve Tasavvufi Motifler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.45

⁴⁸⁶ İsrâ, 17/4

⁴⁸⁷ Furkan, 25/43

⁴⁸⁸ Sülemî, a.g.e., s20

⁴⁸⁹Emiroğlu, “Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme (Yayınlanmamış Doktora tezi) s.97

*içerisinde olduğunu bilmeli, bu büyük savaşı kazanmak için gafletten sıyrılmalı, nefse karşı daima kaşları çatık, ciddi ve uyanık olmalıdır.”*⁴⁹⁰

Kişiyi Allah'tan ve doğru yoldan uzaklaştırarak günaha girmesine sebep olma noktasında nefsin iblis ile âdeti ortaklığı vardır. Şeytan dışarıdan, nefis ise içeriden sürekli insanın aleyhine çalışır. Fakat nefsin şeytandan en önemli farkı onun manevi terbiyeciler eliyle terbiye edilerek “kâmil” sıfatını kazanma yeteneğinin olmasıdır. Nefis âdeti küçük bir çocuk gibi sürekli ve ısrarlı isteklerde bulunur. Aşırı yeme-içme, konuşma ve uyuma isteği, riyaset ve makam sevgisi, dünya malına gereğinden fazla düşkünlük, sabırsızlık, kanaatsizlik onun önemli özelliklerinden sadece bir kaçıdır. Nefsî arzuları olmadan yüce Allah'a itaat etmekle görevli olarak yaratılan melekler yanında, nefsî arzuları olmasına rağmen onları terbiye ederek kâmil insan mertebesini yakalayabilen insan, zorlu bir mücadeleyi başarmış olduğu için çok kıymetlidir ve “*eşref-i mahlûkat*” sıfatını alır. Bunun yanında kitap, sünnet ve ehliyetli âlimlerin terbiyesine rağmen akıl sahibi insan, bu aklını kullanarak cenneti kazanacak amelleri yapmadığı takdirde hiç akli olamayan canlılardan daha aşağıda görülerek “*esfel-i safilin*” derecesi ile vasıflanır.

“Evvel bahar kadem bassa cihana,

Aheste, aheste karı incitir

Çok da çok aldanma nefsin kaydına,

*Galip gelir bir gün yâri incitir.”*⁴⁹¹

Kıştan sonra gelen bahar mevsimi, yağın yağmurlar ve artan hava sıcaklığı sayesinde öncelikle yavaş yavaş kıştan kalma karı eritir. Eğer nefsinin arzularına gem vurup onu ibadet, zikir ve açlıkla zamanında terbiye etmezsen o güçlenerek seni doğru yoldan çıkarır. Doğru yoldan çıkman ise öncelikle seni yoktan var eden ve

⁴⁹⁰Emiroğlu,” Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme “(Yayımlanmamış Doktora tezi), s.270

⁴⁹¹ Okay, a.g.e., s.75

herkesten çok seven Yaratıcı'nı incitir. Zira o daima senin iyiliğini ister ve seni senden daha çok sever.

“Sefil Sümmânî gel Hakkı zikreyle,

Verdiği nimete daim şükreyle,

Yaman işi ta ezelden fikreyle

Başta geçip pişman olsa ne fayda”⁴⁹²

Sümmânî tevazu göstererek kendisine sefil diye hitap ediyor ve kendisinin Allah'ı (c.c) zikretmesi gerektiğini söylüyor. Kişi çok sevdiklerinin ismini anmak ister. Bu münasebetle Hakk'ın rızasını kazanmak isteyenlerin de her şeyden ve herkesten çok sevmeleri gereken Allah'ın (c.c) ismini daima zikretmeleri gerekir. İnananların Allah'ın verdiği ve kimsenin bahşedemeyeceği nimetler karşısında daima şükretmeleri gerekir. İnsan ferasetle hareket ederek işlenen kötü fiillerin kötü sonuçlar doğuracağını bilip kötü sonuçlar başına gelmeden önce tedbirini almalıdır.

“Güvenme dünyada malım var deyu

Hulusun bir eyle Rabbi Rahman'a

Burcu sadarete elim var deyu

Nefsini kabartıp olma hayvana”⁴⁹³

Gelip geçici dünyanın sıkıntıları da mutlulukları da ebedi değildir. Bu dünyada zengin olanları da bekleyen bir avuç topraktır. Bunun için zenginlik bir iftihar sebebi olmamalıdır. İnsan, Rabbine karşı halisane ibadet etmelidir. Devletin üst makamlarında yakınların olsa veya sen dahi önemli mevkilerde bulunsan bu sana üstünlük kazandırmaz. Bu durumlarda kişi nefesine uyararak yanlış işler yapmamalıdır. Zira böyle davrananlar sadece nefsi ile hareket eden hayvanlara benzer. Oysa insanın imanı, aklı, vicdanı, ruhu vardır ve onlarla hareket ettiğinde meleklerden daha üstün dereceler elde edebilir.

⁴⁹² Kardeş, **a.g.e.**, s.17

⁴⁹³ Kardeş, **a.g.e.**, s.29

*“Bir nuru mecmudur serde aklın
İcadı şeytandır kalbi pahılın,
Yediği nandandır gözde uykunun,
Nefsten zuhreder fi’ller biz için”⁴⁹⁴*

İnsan; aklını, ruhunu ve vicdanını kullanarak iş yaparsa güzel fiiller ortaya çıkar. Fakat nefsini aklının önüne geçirdiğinde akli kötülüğün memuru hâline gelir. Kalbi kötülüklerle dolu olanlar, şeytanla dostluk ve iş birliği yaparak kötü fiiller ortaya koyarlar. İnsan, kalbinin pak olmasını ve rikkat kazanmasını isterse az uyumalı, az konuşmalı ve az yemek yemelidir. Zira çok yemek çok uyku getirerek kalbi katılaştırır. İnsan nefsi olmadığı için sürekli iyi işler yapan meleklerden de sadece nefsi ile hareket ederek sürekli kötü fiiller işleyen şeytandan da farklıdır. Zira nefsini kontrol ederek iyi işler yapanlar meleklerden dahi üstün derecelere çıkabilirken aklına, vicdanına rağmen nefsine ve şeytana uyarak kötülük işleyenler sefil mahluk derecesine inerler.

*“Nefsini kabartma gel bul kemali,
Kemal sahibinden hisseyle hâli
Nic’ oldu dünyada Karun’un malı
Dağılıp her biri gitti bir yana”⁴⁹⁵*

Ey insan, akıl ve vicdanını kullanarak nefsini yen ve olgun insan olma yolunda önündeki engelleri kaldır. Bu erdemli hâli yalnız başına kazanamıyorsan kemal sahibi insanları örnek alarak onlara benzemeye çalış. Karun o kadar zengin olmasına rağmen bütün mülkünü ve itibarını kaybederek yerle yeksan oldu.

*“Dem olur ki senin işin bitirir
Seni helak pazarına götürür*

⁴⁹⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.59

⁴⁹⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.30

Tayyar edip havasına yetirir

Bu nefsin fendini bilmemiş olmaz”

Sen dost zannederek nefsinin peşinden gidersen nefsin seni helake sürükler. Bir kuş hâline çevirerek seni etrafında pervane eder. Bu nefsin kötülüğünü ve hilelerini öğrenip tehlikelerinden korunmak gerekir. Zira onun tehlikelerini bilmezsen nasıl korunacağını ve şerrinden nasıl emin olacağını da bilemezsin.

“Her bir hâli düşün sendedir işler

Sanırım bildirdi sana, gör bu işler,

Uyma sen nefsine, mar gibi dişler,

Serine bir topuz çalmamış olamaz”⁴⁹⁶

Sen hakkında neyin iyi neyin kötü olduğunu erbabından öğrenmeye çalış. Yaşadığın sürece nefsine uyarsan başına nelerin geleceğini bazı işlerden anlamış olman gerekir. Sen iyiliğe çağırıyor zannederek nefsine uyarsın hâlbuki o yılan gibi sinsidir ve sen ona uysan da zehrini akıtacağı zamanı bekler. Bu münasebetle onun başını iyice güçlenmeden ezmek gerekir. Zira güçlendiğinde onu yenmesi çok zordur.

“Ümmiyi dost etsen seni güldürür

Nefsin hoşlandırır rengi bildirir

Korkarım ahiri müflis öldürür

Sümmânî alana hâli gösterir”⁴⁹⁷

Ümmi kelimesi burada iyiyi kötüden ayırt edemeyen cahil insan anlamında kullanılmıştır. Onun yaptığı işler nefsinin hoşuna gider fakat sonunda seni ziyana uğratarak ahiret kazancını elinden alır. Ey Sümmânî, sen manevi ilimlere bu kadar vâkıf isen istifade etmeye kabiliyeti olanlara hâl ehlinin nasıl olması gerektiğini

⁴⁹⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.83

⁴⁹⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.87

göster. Bu konuda insanlara önderlik et zira sen ilahi aşkın güzelliklerini hisseden badeli Hak âşığıydın.

“Dünyasın geçirmiş meşakkat ile

Emreder nefsine adalet ile

Ömür kütah etmiş ibadet ile

Sanarım affolur cezası olmaz,”⁴⁹⁸

Dünyada sürekli imtihanlara maruz kalarak kazananlar, nefsinin hoşuna gitmese de ona adaletli olmayı emredenler ve ömrünü ibadet ederek geçirenlerin kusurları olsa da Allah tarafından affedilerek cezaya uğratılmayacakları ümit edilir.

“İsmin yazılıdır arşın kapısına

Melekler el bağlar, durur safına,

Her nebi çağrışır nefsi nefsine,

Sahabette sana layık Muhammed”

Ya Resulullah, senin adın arşın kapısında yazılıdır. Sen meleklerle imam olarak namaz kıldırarak kadar üstün derecelere sahipsin. Mahşer yerinde bütün peygamberler dahi nefislerinin derdine düşmüşken sen inananlara şefaet etmek için beklersin. Ümmetine şefaet edebilmek senin için büyük mutluluk olacaktır.

“Ben beni bilirim Hakk’ın kemteri

Öldür asi nefsin, ol şerden beri,

Mahşerde dağılır amel defteri

Sağ taraftan açıp verenlerden et”⁴⁹⁹

Bu dörtlükte Sümmânî kendi nefsini muhatap alarak ona sesleniyor: “Ben nefsimi tanıyorum Allah’ın günahkâr kuluyum. Sen asi nefsini yener, onun kötü

⁴⁹⁸ Kardeş, a.g.e., s.96

⁴⁹⁹ Kardeş, a.g.e., s.118

isteklerini yerine getirmezsın şerlerden korunarak hayırlara kavuşursun. Bütün insanların dünyada yaptıkları iyi ve kötü işlerin kaydedildiği amel defterleri mahşer yerinde ellerine verilecektir. Cennetlik olanların amel defterleri sağ taraflarından, cehennemliklerin ise sol taraflarından verilecektir. Sen de dünyada iyi işler ve hayırlar yaparak amel defterini sağ tarafından alanlardan olmaya çalışmalısın.”

“Öldür asi nefsin gel kılma yazık,

Tedbiri muhkem tut, al yola azık,

Bir kişinin olsa neslinde bozuk,

Ne kadar iy olsa zulumkâr olur.”⁵⁰⁰

Sümmânî bu dörtlükte, “Asi nefsinin riyazetlerle, ibadetlerle ve iyi işler yaparak öldür, kendine yazık etme. Tedbiri elden bırakmayarak ahiretin için ibadet, dua, zikir ve iyilik hazırla. Eğer insanın soyunda kötüler varsa genetik olarak onlara çekerek veya onları model alarak onun da kötülükler yapması mümkündür.” demektedir.

“Kendi fikren hizmet edüp kanırsın,

Kemlik eder, eylik ettim sanırsın,

Beni yandırırın sen de yanarsın,

Var mı ara yerde ya, sen: ben, nefis.”⁵⁰¹

Şair kendi nefesine seslenerek “Ey nefsim, sen sürekli kendi bildiğini doğru kabul ederek onun peşinden gidersin. İnsanın nefsi aldatıcıdır ve kötü işlerini ona iyi gösterir. Sen kötü işlerinle sadece bana değil kendine de zarar vererek ikimizin de Allah’ın rızasından çıkmamıza sebep olursun. İnsan nefsi ve ruhu ile bir bütün değil midir? Sen-ben yoktur; insan, nefis ve ruhtan müteşekkildir.” demektedir.

“Çektiğim meşakkat senin yüzünden,

Helak olur kim gitse izinden

⁵⁰⁰ Okay, a.g.e., s.88

⁵⁰¹ Okay, a.g.e., s.94

Kabil değil çıkmak senin sözünden

Alış nefis tutuş nefis can nefis”

Yine şair kendi nefisine hitaben, “Ey nefsim, ben senin sözlerine kanarak ne zaman ardından gittiysem hep sıkıntı çektim. Sana uyarak peşinden gidenler helak olurlar. Senin sözünden çıkmak çok zordur. Çünkü türlü oyunlarla kandırarak, ısrarlı taleplerde bulunarak insanı doğru yoldan çıkarırsın. Sen de iyilik yapmaya ve Allah’ın aşkı ile yanmaya alışmalısın çünkü kurtuluşun buna bağlıdır.” emektedir.

“Nefsini bende eden erbabı dildir

Elinden kurtarmak gör ne müşküldür

Nefsi bize kahramanı katildir

Çekip zülfikârım sindiremedim ”⁵⁰²

Nefsinin istekleri ile değil de gönlü ve ruhu ile hareket edenler nefisini yenerek esir alırlar. İnsan; aklı, ruhu ve gönlü ile hareket etmezse nefsinin elinde oyuncak olur. Nefis bizim için kendini kahraman gösteren bir katildir. Fakat onu kılıçla, silahla yenmen mümkün değildir. O ancak kâmil bir terbiyecinin elinde terbiye edilerek insana ve insanlığa faydalı hale gelebilir.

“Kanadım yok gökte edeyim tayyar

Nefsin öldür seni eder tarumar

Yaptığın günahı edersen inkâr

Yazılmış deftere koyarlar bir gün ”⁵⁰³

Kanadım yok ki kuşlar gibi gökte uçayım. Nefisini terbiye etmezsen zararlı alışkanlıkları sebebi ile senin fitrata uygun kimyanı bozarak ahlakına zarar verir. İsyânını, hatalarını, günahını ve kötülüklerini inkâr etsen de kurtuluşun için faydası yoktur. Zira onlar amel defterine yazıldığı için mahşer yerinde karşına çıkacaktır.

⁵⁰² Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.226

⁵⁰³ Erkal, **Narmanlı Âşık Sümmânî**, s.90

47. Niyaz

Niyaz kelimesi, Farsça'da yalvarma anlamına gelmektedir. Müridin şeyhine saygılı olmasına, elini öpmesine, şeyhinin huzurunda boynunu bükerek ondan himmet ve tasarruf istemesine de niyaz denmektedir. Müritlerin mensubu buldukları tarikatın usulüne uygun olarak şeyhlerinin huzuruna çıkmalarına da niyaz denir. Her tarikatın terbiye metodunun farklı olması gibi “niyaz” usulleri de farklıdır.⁵⁰⁴ Allah'a yalvarma ve gönülden dua etmeye de niyaz denilmektedir.

*“Sabah seherinde çıksam niyaza,
Bülbüller kumrular başlar avaza,
Bir yiğit sıdk ile dursa namaza,
Cennet libasları giyer sabahtan.”⁵⁰⁵*

Şair bu dördlükte, “Seher vaktinde bütün canlılarla birlikte ben de Allah'ı zikrederek ibadet etsem. Bütün mahlûkatın kendi dilince Rabbini tesbih ettiği bu vakitlerde kumrular ve bülbüller de Hak Hak diye niyaz ederler. Gönlümüzü dünyevi bütün meşgalelerden arındırarak yaptığımız ibadetler, kıldığımız namazlar bize cennet elbiseleri giydirir.” demektedir.

*“Âşık Sümmânî eyler Hakk'a niyazı,
Öyle iş tutalım Hak olsun razı
Vakit tekmiil oldu kılak namazı
Yapalım ahrete yol yavaş yavaş”⁵⁰⁶*

Âşık Sümmânî, Allah'a dua ve niyaz ettiğini söylemektedir. Hakk'ın razı olacağı iyi işler yapılmasını tavsiye eden Sümmânî, her işin Allah'ın rızasına uygun olarak yapılması gerektiğini, namazların da usulüne uygun olarak vaktinde eda

⁵⁰⁴ Cebecioğlu, a.g.e.s.,261

⁵⁰⁵ Okay, a.g.e., s.58

⁵⁰⁶ Yağmurdereli, a.g.e., s.162

edilmesinin bir görev olduğunu ifade etmektedir. İnsan, vadesi yetip ömrü tükendiğinde ölüm meleğinin davetine icabet ederek ahiret yolculuğuna çıkacaktır. Bu münasebetle azığın dünyada alınacağı bu uzun ahiret yolculuğuna ibadet ve taatlerle hazırlanmak gerekir.

“Bin bir ismin sahibisin şüphemiz yoktur sana

Gece gündüz ağlayıp niyazım budur sana

İns ü cin kurt ile kuşlar cümlesi kuldur sana

Kul Sümmânâ dert verip dermana muhtac eyleme”⁵⁰⁷

Ey Rabbimiz sen sayısız güzel ismin sahibisin. Gece gündüz ağlayarak senden dileğim şudur ki senin kulun olan Sümmânî’ye dert verip derman aratma ve onu aciz olan kullarına muhtaç etme. Kâinatta ne varsa (bitki, hayvan, insan ve cin) hepsi senin kulundur ve senin lütfuna muhtaçtır.

48. Nur

Nur kelimesi, Arapça’da ışık anlamına gelmektedir. *En-Nur*, esmayihüsnadan bir isimdir. Allah’ın “Zahir” ismi ile bu ismin tecellisi “Nur” ile ifade edilmektedir. Nur, kâinattaki suretlerde ortaya çıkan vücudun adıdır. Gönülden masivayı çıkarıp atan ve Allah’ın ikramı olan varidata nur denildiği gibi, gizlenmiş bir şeyin ledün ilmi ile ortaya çıkmasına da nur denilmektedir. Nuru gören önce idrak eder, daha sonra da onunla başka varlıkları, görünmesi gerekenleri görür. Nurun ilahi tecellilerin küllisi olması itibariyle de onun sayesinde kalpten masivayı, yani Allah’ın (c.c) dışındaki her şeyin çıkartılması gerekir.

İmam Sühreverdi, Heyakılı'n-Nur adlı eserinde şöyle niyaz eder: "*Ey Kayyum! Bizi Nur ile destekle. Bizi Nur'da sabit kıl. Bizi Nur'da haşreyle (topla). En yüce gayemizi rızan kıl. En büyük maksadımız sana kavuşmak olsun!*"⁵⁰⁸ Kur'an-ı Kerim’de bu ismi taşıyan “Nur” suresi vardır. Nur dünyevi ve uhrevi olarak ikiye

⁵⁰⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.391

⁵⁰⁸ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.264

ayrılmıştır. Allah'ın lütfu ile maddi varlıklarda beliren nur dünyevi, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan nur ise uhrevi olarak vasıflandırılmıştır. Nurun zıddı zulmettir. Tasavvufta ise her şeyin aslı nur-u Muhammedî'dir.⁵⁰⁹

“Böyle karar kılıp diktiler nişan,

Bir nur doğdu, oldu âlem ürüşan

Bezedip kuşatıp kıldı zernişan,

*Baba oğul yola oldu revan”*⁵¹⁰

Böyle karar vererek bir alamet belirlediler. Bir nur doğdu ve âlemi aydınlattı. Annesi Hz. Hacer, Hz. İsmail'i süsleyerek, giydirerek altınlarla donattı. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail kurban olayını gerçekleştirmek için yola çıktılar. (Burada Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek için yaptığı hazırlıklara dikkat çekilmektedir)

“Sümmânî söylüyor ser neden oldu,

Tamu ki halk oldu, nâr neden oldu

Cennet nurdan oldu, nur neden oldu?

*Tuba'nın temeli neyin üstüne”*⁵¹¹

Sümmânî bu dörtlükte anlamak istediği bazı durumların hikmetini soruyor. Cehennem yaratıldığında ateşin neden olduğunu öğrenmek isteyerek cennetin nurdan yaratıldığını fakat nurun neden yaratıldığını merak ediyor. Zira cehennem karanlıklar âlemi olan zulmeti temsil ederken, cennet ise aydınlığın sembolü olan nur ile ifade edilir. Merak edilen bir diğer husus ise cennetteki Tuba ağacının neyin üstünde durduğu konusudur.

“Sümmânî sözlerin söyler, tasdik et,

Bilmesi lazım mı? Bu sırrı kudret,

⁵⁰⁹ Pala, **a.g.e.**, s.362

⁵¹⁰ Kardeş, **a.g.e.**, s.31

⁵¹¹ Kardeş, **a.g.e.**, s96

*Nurundan keşfoldu, ol sekiz cennet,
Nur neden olurdu? Nâr olmasaydı.”⁵¹²
“Müştakım ol pür kemale
Meftunum nuru cemale
Dünyalık malı bir pula
Satan gelsin bu meydana”⁵¹³*

Sümmânî kemal sahibi insanlara hayran olduğunu söylüyor. Aynı zamanda kendisi cemalin aydınlığına da hayran ve tutkundur. Aşk meydanı Allah’a sevgisi ve muhabbeti ziyade olanların toplandığı meclistir. Bu münasebetle aşk meydanına dünyaya kıymet vermeden ahireti tercih edenlerin gelmesi gerekir. Zira aşk meydanı, muhabbet ve sevginin olduğu yerdir. Bu meydana ilahi aşkı derinden hissedenlerin değeri üstündür.

49. Pir

Pir kelimesi sözlükte ak saçlı, ihtiyar, tecrübeli kimse anlamlarına gelen Farsça kökenli bir kelimedir. Tasavvufta ise şeyh, mürşit ve veli kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Diğer sufi gruplarından farklı olarak Horasan bölgesinde yaşayan mutasavvıflar, yaşadıkları coğrafi bölgeye veya dünyaya geldikleri yere nispet edilerek “pir” kelimesiyle birlikte zikredilmişlerdir. Ahmet Yesevi’ye “Pir-i Türkistan” denilmektedir. Mürşit, veli, murat, mürebbi, şeyh, kutup, hâdi, gavs, hızır-ı rah, delil-i rah gibi yakın anlamlı sözcük ve ifadeler de pir kelimesinin bâtni ve zahirî anlamlarını karşılamak için kullanılmıştır. Tarikatların teşekkül etmesinden sonra ise pir kelimesi kurumsal içeriğe sahip olmuş, tarikat kurucusu “pir” ya da “pir-i tarikat” olarak isimlendirilmiştir. Meselâ Abdülkadir Geylani Kadirilik’in, Ahmet Er Rufai Rufailik’in, Şah-ı Bahaeddin Nakşibendi Nakşibendilik’in, Hacı

⁵¹² Okay, a.g.e., s.25

⁵¹³ Erkal, Âşık Sümmânî, s.337

Bektaş-1 Velî Bektaşılık'ın, Hacı Bayramı Veli Bayramilik'in, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mevlevilik'in piri olarak kabul edilmiştir.⁵¹⁴

“Biçareler burada olmuşlar naşi

Hiçbirinde yoktur aşkın ateşi

Dördüncü mendilde bir elmas taşı

Gösterdiler bana pirlere beylerim”⁵¹⁵

Sümmânî diğer âşıkla ile yaptığı atışmalarda sorulan birçok muammayı pirlere yol göstermesi ile çözebilmiştir. Bu dörtlükte de Sümmânî'nin bir muammayı çözmeye çalıştığını görüyoruz. Çaresiz ve aciz olan âşıkla bu muammayı çözmekte çok zorlanmışlardır. Onların hiçbirisinde aşkın ateşi yoktur. Sümmânî kendisine sorulan muammada dördüncü mendilde elmas taşının olduğu bilgisini pirlere sayesinde öğrenmiştir.

“Kör etti şeytanı döndü sağına

Erdi erenlerin pir otağına

Erişmeden ol Arafat Dağı'na

Dedi: Baba, azmin gider ne yana?”⁵¹⁶

Hız. İsmail, kurban edilmek üzere itirazsız şekilde babası ile giderken şeytanın onu babasına isyan etmeye zorladığını görerek bir taş atmış ve onun gözünü kör etmişti. Bu hareketi Allah'ın hoşuna gidince ona Allah dostları ile yakın olma mükâfatı verilmiştir. Hız. İsmail, daha Arafat Dağı'na gelmeden babasına niyetinin ne olduğunu sorarak, kendisinin kurban edilmesine hiçbir itirazının olmadığını söylemiştir.

“Sümmânî ders almış bir piri daneden

⁵¹⁴ Sâfi Arpaguş, “Pir”, **DİA**, C.34, İstanbul, 2007, s. 273

⁵¹⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.18

⁵¹⁶ Kardeş, **a.g.e.**, s.32

Yanmayı öğrenmiş o pervaneden.

Cümle mahlûk ustam, rahmi anadan,

Vakt erişti çıktı girmez al haber’’⁵¹⁷

Sümmânî bir pir elinden maneviyat dersi almış ve ondan Allah için yanmanın yolunu yordamını öğrenmiştir. Bütün insanlar annelerinden dünyaya gelmişlerdir ve vakitleri geldiğinde misafir olarak geldikleri bu dünyadan ebedi mekânları olan ahirete intikal edeceklerdir.

“Sümmânî Pirinden almıştır talim

Şükrolsun Mevlâya çok ilmi âlim

Harekeyi vuran Haccacı Zalim

Bu kolay şey bulamadın Ümmani

Tarih seksen dokuz, aşkım aşikâr

Kudretin rahına eylerim tayyar

Kendi malım ile olmuşum tüccar

Himmet pirden, lütfu ihsan bizde var’’⁵¹⁸

Sümmânî, seksen dokuz yılında pirlere elinden bade içerek Hak âşığı olma sıfatını kazandığını ifade etmektedir. Bade içme olayından sonra manevi ilimleri kazanarak Allah yolunda ilerlemeye çalışan ve maksuda ulaşmak isteyerek bu yolda gayret eden Sümmânî, maddi ve manevi kazancının ancak kendi gayretiyle olabileceğini, kendisi gayret ederse pirinin de himmet ederek ona destek olacağını söylemektedir. Allah’ın rızasını kazanma ve iyi insan olma yolunda çalışıp gayret ettiği takdirde müridinin de desteğini göreceğine inanmaktadır.

“Kabiliyet vardır emdiğim şirde

⁵¹⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.45

⁵¹⁸ Kardeş **a.g.e.**, s.56

Ne yapayım bu taksim Hazreti pirde

Ben bir selim, sen bir kumsun bu yerde

Esef etme şerefimle gelmişem”

Şair bu dörtlükte “Benim ortaya koyduğum güzel hareketler helâl süt emmiş olmama bağlıdır. Ailemden aldığım terbiye ile pirimin de manevi desteklerini görmüş bulunuyorum. Ben hüner olarak donanımlı iken sen küçük bir kum tanesi gibisin.” (Sümmânî bunu atışma esnasında muhatabına söylemiştir.) demektedir.

“Anladım, içmişsin pirlerden dolu,

İdrakin fehmeder sağ ile solu,

Elbette semanın vardır bir yolu,

Tarif eyle bana bir cihetinden.”⁵¹⁹

Sümmânî, atışma yaptığı aşığa, “senin de badeli bir âşık olarak pir elinden aşk şarabı içtiğini anlamış bulunuyorum. Sen de Hak aşığı olman hasebiyle iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırma meziyetine sahiptin. Allah’ın rızasını kazanmanın çeşitli yolları vardır ki sen de bu ilme vâkıfsın. Bana da bu yol ve yordamı gösterirsen ben de senin ilminden ve metodundan istifade ederim.” demektedir.⁵²⁰

“Birine aldanıp ciğerin yakma,

Pirinden ayrılıp derkenar çıkma,

Varup nadan ile söz söze çatma,

Her sözünde kantar taşı gösterir.”⁵²¹

Bu dörtlükte Sümmânî, “Sen de bir insana aldanarak yanlışlar yapma. İyi bir insan olmak istiyorsan müşhidinin nasihatlerini dinlemen gerekir. Dostların ve

⁵¹⁹ Okay, a.g.e., s.32

⁵²⁰ Âşık Sümmânî ve Âşık Şenlik atışmasından alınmıştır.

⁵²¹ Okay, a.g.e., s.47

etrafında bulunanlar hep iyilerden olsun, bilgisiz ve cahillerle yakın dostluk kurarsan sertlik ve kabalıkla karşılaşırısın.” demektedir.

*“Can kurban eyledim hazreti pire,
Gönlümü kaptırdım başka hünere,
Yüz bin çiçek cem eyledim bir yere,
Yoğurdum içinde bal bulamadım”⁵²²*

*“Ustam kestin bende olan takati,
Pirinden almışsın sen çok kuvveti
Zulumat katında abıhayatı
İçip de dünyada kalan kim idi”⁵²³*

Sümmânî, karşılaşma yaptığı Ümmanî’ye ithafen “sen söylediğin sözler ile benim gücümü kuvvetimi kestin” diyor. Ümmanî’nin hünerli ve usta bir âşık olmasını onun pirinden destek almasına ve pirinin elinde yetişmesine bağlıyor. Sümmânî, zulmet yerinde hayat suyunu içerek kalanın kim olduğunu sorarak Ümmanî’den bilgi almak istiyor. (Abıhayat suyunu içen Hz. Hızır’dır.)

*“Âşık olan hizmet eder pirine
Kâmil olan bakar kalbi şirine
Hazreti Osman cennet yerinde
Söyle harekeyi vuran kim”⁵²⁴*

Allah rızasını kazanmak için bir mürşide bağlanan kişi, kendisine doğru yolu gösteren mürşidine gönülden ve şükran duygusu ile hizmet eder. Kalp gözü açık irfan sahipleri karşısındakinin sözüne değil niyetine önem verir. Halifelerin üçüncüsü olan

⁵²² Okay, **a.g.e.**, s.126

⁵²³ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.45

⁵²⁴ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.46

Hiz. Osman cennetle müjdelenen sahabelerden idi. Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi onun zamanında gerçekleşmiştir.⁵²⁵

“Cenneti âlâdır durağın yerin

Önderindi senin de Hazreti Pirin

Mümin dergâhında ikametgâhın

Sümmânî'nin budur dileği şenlik”⁵²⁶

Senin yerin ve ebedî ikametgâhın cennet olsun Usta Şenlik. Sen de bir tarikata girerek müşdidinin ilminden ve terbiyesinden istifade etmiş bulunuyorsun. Sümmânî senin gibi kıymetli bir Hak aşığının müminler dergâhında yer alarak cennetlikler arasına yazılmasını ister.⁵²⁷

50. Rıza

Hoşnutluk, müsaade, beğenmek, izin ve boyun kesmek anlamlarına gelmektedir. Allah'ın hükmü karşısında kulun hiç itiraz etmeden boyun eğmesine rıza denir. Rıza makamı tasavvufî makamların en üstünü olarak kabul edilmiştir. Tasavvufta ana gaye kulun Allah'tan razı olması, Allah'ın da kulundan razı olmasıdır. Kişi sevdiğinin her hâlimden hoşnut olduğu için Rabbini hakkıyla sevenler ondan gelen lütufları olduğu gibi kahırları da itirazsız karşılayarak rıza makamını elde ederler. Rıza makamını elde edenler daha sonra bu makam kendileri ile aynileşerek hâl durumuna geçer.⁵²⁸

Kur'an-ı Kerim'de, *“Allah onlardan onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.”⁵²⁹* buyurularak önce Allah'ın kulundan razı ve hoşnut olduğu söylenmiş iken diğer bir ayet-i kerimede ise, *“Ey itminana ermiş nefis, dön Rabbine, sen ondan, O senden*

⁵²⁵ Sümmânî-Ümmânî atışmasından alınmıştır.

⁵²⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.206

⁵²⁷ Âşık Sümmânî-Âşık Şenlik atışmasından alınmıştır.

⁵²⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s.175

⁵²⁹ El- Beyyine, 96/ 8

*razı olarak*⁵³⁰ diye buyurularak önce kulun Allah'tan razı olduğu belirtilmiştir. Fudayl bin iyaz, “*Zühdün aşlının Allah'tan razı olmak*” olduğunu belirterek rıza makamını zahitliğin şartı kabul etmiştir.⁵³¹ Yunus Emre hoştur bana senden gelen, şeklindeki mısraları ile Allah'tan razı olan kulların bu rıza hâllerinin lütufla artmayacağını kahırla da azalmayacağını ifade etmiştir. Rıza makamının tesbih hâline gelen şekli ise “*elhamdülillah*” zikiridir. Zira bu zikirde Allah'tan gelen her şeye hamt vardır.

“Bülbül ne hayal habında

Nuşu var aşkın abında

Daim sen rıza babında

*Sümmân olsun eşin bülbül,*⁵³²

Bülbül hayal uykusundadır. Aşk şarabından içmek isteyen bülbül başına ne gelirse gelsin Allah'a olan saygısını, teslimiyetini ve rıza hâlini kaybetmez. Senin bu güzel özelliklerini Sümmânî de kuşanarak sana yoldaş, arkadaş olsun ey bülbül.

“Özün dür eyleme sahibi kemalden,

Rıza talep eyle ol Zülcelal'den,

Kesbi ticaret et daim helalden,

*Uzatma harama el kapısını*⁵³³

Sen; kemal sahibi, olgun insanlara yakın olmaya çalış. Aynı zamanda yüce Rabbimizin rızasını kazanmaya gayret ederek kazancının ve ticaretinin de daima helâlden olmasına gayret et. Haram olan hiçbir şeye tenezzül ederek elini uzatma ki Allah'ın rızasını kazanman mümkün olsun.

⁵³⁰ El- Fecr, 89/ 27/ 28

⁵³¹ Sülemi, **a.g.e.**, s.4

⁵³² Kardeş, **a.g.e.**, s.117

⁵³³ Okay, **a.g.e.**, s.121

51. Sabır

Sabır; başa gelen gam, keder ve üzüntülerden kurtulmayı Allah'tan beklemektir. Her şeyin bir cevheri olduğu gibi insanın cevherinin de akıl, aklın cevherinin ise sabır olduğu kabul edilmiştir. Sabrın imandaki yeri cesetteki ruhun mesabesi gibidir. Sabır imandandır. Zira ibadetlere devamın şartı sabır olduğu gibi günah işlememeye de sabır ile muvaffak olunur. Sabrın diğer bir çeşidi ise başa gelen musibetlere, hastalıklara, üzüntülere ve kederlere dayanmaktır. Zikir yapmak ve ona devam etmek de kişiyi sabra alıştıran çalışmalardan birisidir. Sabrın en kıymetlisi musibet geldiği ilk anda gösterilen teslimiyettir, daha sonra o üzüntüye alışılır denmektedir. Sabır yüce Allah'ın sıfatıdır. Zira bu kadar isyan etmelerine rağmen yine de kullarına lütufla muamele etmektedir. Sabrın başı acı fakat sonu tatlıdır. Musibetler karşısında güzel sabredenlere “cezil” ecirler verilir. Nimetlere şükretmenin güzelliği kadar musibetlere sabretmek de güzeldir.⁵³⁴ Bîşr-i Hafî, “*Güzel sabır, içinde insanlara şikâyetin bulunmadığı sabırdır.*”⁵³⁵ diyerek musibete sabrettiğini söylediği hâlde başa gelen kötü durumlarda şikâyet içeren ifadeler kullanmanın sabrın kalitesini azaltacağına işaret etmiştir. Zira sıkıntıya uğrayanların kullara sızlanmaları, Allah'ı kullarına şikâyet etmek olarak nitelendirilmiştir.

Mümin kul uğradığı musibetler karşısında ve istediği bir şeyin eline geçmemesi durumunda hemen feryat figan etmemeli ve bir şeyin olmasını istediğinde sadece “*kün*” (ol) demesi yeten Allah (c.c) istediğini vermiyor ise mutlaka kendisinin iyiliği için olduğunu düşünmelidir. Fakat kişi bazen bunu göremez. Musibet olarak nitelendirilen olayların aslında kişinin hakkında hayırlı olduğunun yıllar sonra anlaşıldığı da vakidir. İnsana isabet eden üzüntü ve kederler karşısında bizi yoktan var eden merhametlilerin merhametlisi Allah (c.c.) tarafından verildiğini düşünerek her halin kulun hayrına olduğu bilinci ile hareket edilmesi gerekir.

⁵³⁴ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, C.1., s.216-243

⁵³⁵ Sülemî, *a.g.e.*, s.20

Kur'an-ı Kerim'de, "Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyiniz; muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir."⁵³⁶ buyurularak sabredenlerin Allah'a yakın olacağı müjdesi verilmiştir.

"Ateş içre indi İbrahim Halil,

Tevekkül babını eyledi delil,

Ateşi gülistan eyledi Celil

Gördü ki nar sönmüş, böylece kalmaz"⁵³⁷

İbrahim peygamberi davasından vaz geçirmek isteyen müşrikler ateşe attılar fakat o, bu durumda dahi Rabb'inin kendisini koruyacağına bütün kalbi ile inanarak tevekkül etti. Onun bu teslimiyetine mükâfat olarak Allah (c.c), ateşin yakma özelliğini kaldırarak ateş dolu çukuru gül bahçesine çevirdi. Hz. İbrahim ateşin sönerek yakma özelliğini kaybettiğini görerek Rabb'ine şükretti. Çünkü ateşe atıldığı anda dahi gönlünden en küçük bir itiraz duygusu geçmemiş, yardımını sadece ve sadece Rabb'inden beklemişti.

"Gel Sümmânî bu ahvale sabreyle,

Sakin kötü file meylini verme,

Nefsin kapısından içeri girme,

Bizi halk edenin rızası olmaz"⁵³⁸

Ey Sümmâni, sen başına gelen her işe iyi olsun kötü olsun sabreyle. Sakın ola ki yanlış ve günah olan işi yapmak isteme. Özellikle nefsinin sana telkin ettiği kötü fiilleri işlemekten uzak dur. Zira nefis insana daima kötü işler yapmasını telkin eder ki bu kötü fiillerin işlenmesine Allah'ın rızası yoktur.

"Merdane yürü gel aşk meydanına

⁵³⁶ Bakara 2/153

⁵³⁷ Kardeş, a.g.e., s.96

⁵³⁸ Kardeş, a.g.e., s.96

Emrini ısmarla kerem kânına

Sabret Hak'tan ne gelirse canına

Şikâyet eyleme beni insana”⁵³⁹

Özü sözü bir olarak riya ve gösterişten uzak olan insanlar, Allah'ı aşk derecesinde sevmek isterler. Her ne işin ve dileğin olursa aciz insanlardan yardım istemeyerek kadir olan Yüce Rabbimize havale et ve dileklerini ona arz et. Gerek iyi gerek kötü, başına ne gelirse Hakk'tan bil ve kadir olan Allah'ı âciz olan insana şikâyet etme. Başına gelen musibetlerden şikâyet etmen Allah'ı kullarına şikâyet etmek anlamına gelir.

52. Sadakat

Arapça'da doğruluk anlamına gelen kelime “sıdk” olarak geçmektedir. Kalbin cefa, vefa, vermeme (men), verme (ata) gibi her halde ve şartta durumunu bozmadan, aynı hâlde kalmasına sadakat denir.⁵⁴⁰ Sadık olmayı kelimâ âlimleri nübüvvet sıfatı olarak saymışlardır. Sıdk sahibi kişi söz ve fiillerinde tutarlı olur. Kur'an-ı Kerim'de sadıklarla beraber olmak tavsiye edilmiştir. Tasavvufta elest bezminde verdiği söze sahip çıkarak bu sözün gereğini yerine getirenlere sadıklar denilmiştir. İmam Gazzâlî sıdkın hem niyet hem lisan hem de amelde olması gerektiğini ifade eder. Sadık kimselerin peygamberlikten hemen sonraki makama yakın oldukları ifade edilmiştir.⁵⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de sadıklar övülmüştür. “*Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar (sıdk ehli kişiler) şehitler ve salihlerle beraberdir.*”⁵⁴² buyurularak sadıklarla beraber olmanın Allah'a itaat eden kullara verilen bir mükâfat olduğu vurgulanmıştır.

⁵³⁹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.403

⁵⁴⁰ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.286

⁵⁴¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.168

⁵⁴² En-Nisâ, 4/69

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de “*Sıdk insanı Bir’e birr de cennete götürür.*”⁵⁴³ buyurarak sadıkların iyiler sınıfına dâhil olacağını, iyilerin de cennetle mükâfatlanacağını müjdelemiştir.

“Döner mi kavlinden sıdkı sadıklar?”

Dost ile dost olur bağı yanıklar,

Aşk kaydına geçti bunca âşıklar,

*Sümmânî’yi bir kenara yazdılar.”*⁵⁴⁴

Allah’a kulluğunda ve kullar ile olan ilişkilerinde sadık ve dürüst olanlar, söz verdiklerinde sözlerinden dönmezler. Dünya hayatında sıkıntı ve meşakatlere katlananlar Allah’a yakın olurlar. Yüce Rabbimize âşık olan nice kullar bu unvan ile anılırken Sümmânî’yi bir kenara yazdılar. Oysa Sümmânî de Hak âşıkları arasına girmek için çalışıp gayret göstermektedir.

“Erler künyesinde âşıkı sadık ol,

Aşk yolunda daim bağı yanık ol,

Ser verip sır verme kavli sadık ol,

*Belki seni o zümreye yazarlar.”*⁵⁴⁵

Allah’ın veli kulları arasında senin adın sadık ve samimi âşık olarak geçsin. Allah’ın sevgisini kazanma yolunda musibetlere katlanabilen sabırlı bir kul olarak bu yolda başına gelecek imtihanlara katlan. Gerek insanların sana verdiği sırları gerek tasavvuf yolunda nail olduğun manevi ikramları kimse ile paylaşmayarak sözünde sadıklardan ol. Bu şekilde davranırsan sen de sadıklar safına katılabilirsin.

“Ehli arif sıdkı sadık ser giriftar ordadır

Her vesile mahi üzre guşeyâr ordadır

⁵⁴³ Müslim, Birr, 105

⁵⁴⁴ Okay, a.g.e., s.82

⁵⁴⁵ Okay, a.g.e., s.91

Ol habibin sancaktarı melik ejder ordadır

Himmeti zahir olsun irfanı Han sarayın”⁵⁴⁶

53. Sır

Sözlükte “gizlemek, saklamak” anlamında mastar olarak ve “gizli tutulan, saklanan bir şeyin iç yüzü, her şeyin en iyisi, bir nesnenin özü” gibi anlamlarda isim olarak kullanılan kelime (çoğulu esrar, serair) ahlak terimi olarak ise başkalarının öğrenmesini istemediğimiz kendimize veya başkalarına ait açıklamadığımız, gizlediğimiz bilgiler anlamında kullanılır.⁵⁴⁷

Tasavvufta sır, sadece Allah’ın ya da çok az kişinin bildiği özel bilgidir. Peygamberimizin “*Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız.*” hadis-i şerifi onun bazı özel bilgileri bildiğini fakat ashabına anlatmadığını, kendisinde sır olarak sakladığını göstermektedir. Sır konusunda ilk sufi müelliflerden Ebû Nâsır Serrâc, Allah’ın Peygamberimize üç çeşit ilim verdiğini söylemiştir. Peygamber Efendimizin bu ilimlerden; dinin emir ve yasaklarıyla ilgili olan birinci kısmını herkese anlattığını, ikincisini ise Hz. Ali, Huzeyfetü’l Yemani gibi seçkin sahabelere verdiğini, üçüncü tür ilmini ise hiç kimseye söylemeyip kendisinde sır olarak sakladığını ifade etmektedir. Tasavvuf erbabı da kendi alanlarına ait özel bilgileri anlatmak için terminoloji geliştirmişlerdir. Bu münasebetle bazı tasavvuf ehli sırrı “*Rabbi tarafından kuluna ikram edilen hâller*” olarak nitelendirmişlerdir ki bu duruma kişinin kendisinden başka hiç kimse vâkıf değildir. Ehli tasavvufa göre marifetin makamı kalp, muhabbetin makamı ruh, müşahedenin makamı da sırdır. Tasavvufta salık kalp ve ruhunu kemale erdirdikten sonra sırrın zikrine devam etmelidir. Hüseyin b. Yemin Hüseyinî, insanın idrak edici latifelerini kalp, ruh, sır, hafi olarak sıralamıştır. Letâife özde farklı olmayıp hepsi aynıdır; fakat kişinin

⁵⁴⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s436

⁵⁴⁷ Mustafa Çağırıcı, “Sır”, *DİA*, C.37, İstanbul, 2009, s115

latifeleri değiştikçe vasıflarında ve hâllerinde de değişiklikler kendisini göstermektedir.⁵⁴⁸

“Kâmil olan kâmil sözün guş eyler,

şarabı vahdetten dolu nuş eyler,

Her adama esrar verme faş eyler,

Her adam özünde sır kabul etmez.”⁵⁴⁹

Nefsinin arzularını dizginleyerek kemal sıfatını kazananlar, kendisi gibi olanların sözünü dinler. Bu kişiler nefislerini terbiye ettikleri için Allah’ın birliğinin künhüne de vâkıf olurlar. Manevi birtakım duygular hisseden kişi bu hissettiklerini ve ledün ilmini başkalarına anlatmamalı. Zira bunlar Allah’ın sevdiği kuluna verdiği esrarlı bilgilerdir ki herkes anlayamaz ve sır saklamayı bilmeyenler çok olduğu için bu değerli bilgileri başkaları ile paylaşırlar. Paylaşılan bu sırlı ilimler anlamayanlar tarafından yanlış yorumlanabilir.

“Bir dilber sevmişim göze görünmez,

Bahçivansız bağın gülü derilmez,

Yağma yoktur sır şehrine girilmez,

Girmek ister isen bul kapısını,”⁵⁵⁰

Sümmânî sevdiği dilberin göze görünmez olduğunu söyleyerek onun Allah olduğuna işaret ediyor. Bir mürşide bağlanarak nefsini terbiye etmemiş insanın büyük yanlışlar yapabileceğini söylüyor. Mürşit terbiyesinde yetişen kişi aşılı ve özenle yetiştirilen bitkiler gibi hem kendisine hem de etrafına faydalı olur. Eğer manevi bilgileri öğrenmek ve o âleme dair ilmin sahibi olmak istiyorsan usul ve adabını; yol ve yordamını öğrenmelisin, zira tasavvuf baştan sona adaplar

⁵⁴⁸ Necdet Tosun, “Tasavvuf”, **DİA**, C.37, İstanbul, 2009, s.115-116

⁵⁴⁹ Okay, **a.g.e.**, s.128

⁵⁵⁰ Ergun, **a.g.e.**, s.134

silsilesinden meydana gelir. Manevi ve sırlı ilimler ise usulüne riayet edilerek öğrenilebilir. Allah'ın sırlı ilimleri geniş ve engindir.

“Sümmânî söyler eş'arı

Her yerde açmaz esrarı,

Benim demezse muhtarı

Divanda mahzun olursun”⁵⁵¹

Sümmânî şiirler söyler. Aynı zamanda manevi ilimlere de vâkıftır fakat bu ilmi anlamayanlarla paylaşmayarak sadece hâl ehlinin yanında ifşa eder. Eğer bir kula Rabbi “kulum” demezse o kul yarın mahşer yerinde hesap görülürken mahzun ve mahrum olur.

“Sümmânî hallerin görmedi rüyada

Ne bilsin diliyle ifade

Sır şehrine ulaşılmaz piyade

Binip aşk atına ulaşmak lazım”⁵⁵²

Sümmânî manevi durumunu rüyasında göremediğini bu münasebetle halinden haberdar olamadığını söylüyor. Allah'a yaklaşmanın yollarını gösteren manevi ilimleri öğrenebilmek için o ilimlerde mahir olan bir mürşidin terbiyesine girmek gerekir. Böyle bir rehberi olmayan kişi manevi ilimlerden ve hâllerden anlayamaz. Aynı zamanda bu ilimlerin sırrına ancak Allah'a âşık olan samimi kullar erebilir.

54. Şefa

Şefa kavramı Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamı ile sadece el-Fecr suresi 89. ayette geçmektedir. Otuz bir yerde ise sözlük anlamı dışında kullanılmaktadır. Bunların on üçünde kelime şefa biçiminde yer alırken diğerleri isim ve fiil kalıplarıyla zikredilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de olumsuz ifadelerle başlanan

⁵⁵¹ Yağmurdereli, a. g. e., s.151

⁵⁵² Erkal, Âşık Sümmânî, s.224

ayetlerin bir kısmında istisnalar belirtilerek tevhidi kabul edenlere Allah'ın izni ile Peygamber Efendimiz'in şefaatte bulunacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte ilgili ayetlerde inkâr, şirk ve zulüm sahibi kişilerin kıyamet günü şefaate nail olamayacakları bildirilmektedir. Batıla dalanlarla beraber onlar gibi davranma, namaz kılmama, fakiri doyurmama gibi hâllerin de kişiyi şefaatten mahrum edeceği söylenmiştir.

Hadislerde de yer alan şefaatin dünyaya ve ahirete taalluk eden yönünün bulunduğu belirtilmektedir. Başta Peygamberimiz olmak üzere bütün peygamberlerin, Allah'ın izin verdiği salih kulların ve meleklerin büyük günah işleyen müminlere şefaate edebilecekleri belirtilmiştir. Ölünün bağışlanması için ona dua etmek dünyada şefaate delil kabul edilmiştir. Ahirette gerçekleşecek şefaati anlatan hadislerin çoğu Peygamber Efendimizin şefaatine işaret etmektedir. Yüce Allah her peygambere hususi bir duasını kabul etme hakkını vermiştir, Peygamberimiz ise bu hakkını dünyada kullanmayarak ümmetine şefaate etmek amacıyla ahirete saklamıştır. Büyük günah işleyenlerin dahi Allah'a ortak koşmadığı sürece bundan faydalanacağı müjdelenmiştir. Müminlerin cennetteki derecelerini yükseltmek ve mahşer yerindeki insanların hesabının çabuk görülebilmesi için Peygamberimizin şefaatchi olacağı; fakat kâfirlere şefaatte bulunamayacağı konusunda İslam âlimlerinin ittifakı vardır.⁵⁵³

*“Yarabbi Sümmâne eyle inayet,
Salavatla ömrü bulsun nihayet,
Habibin Muhammed eyle şefaate,
Dürüldü defterin ne hayaldesin.”⁵⁵⁴*

Ey yüce Allah'ım, Sümmânî'nin son nefesinde salavatlar çekerek kelimeyi şehadet getirmesi için yardım eyle, lütfeyle. Can bedenden çıktıktan sonra kulluk

⁵⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaate”, **DİA**, C.38, İstanbul, 2010, s.412-415

⁵⁵⁴ Okay, **a.g.e.**, s.59

adına yapılacak hiçbir şey kalmayacaktır. Ya Resulullah, bu anım için ve ahirette günahlarımın affedilmesi için bana şefaata eyle.

“Sümmânî söyle nasihat için

Nasihat alana şeriat için

Yarın kıyamette şefaata için

Ol Resulullah'ı gözler gözlerim”⁵⁵⁵

Ey Sümmânî, senin bütün sözlerin halka doğruyu anlatmak için olsun. Anlattığın bu nasihatlar ile dini hükümleri bilmeyenlere öğretmeye çalış. Peygamber Efendimizin hakiki takipçisi olarak onun sünnetine uyanlar mahşer günü şefaatinin ümit edebilirler. İnananlar arşın gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı mahşer yerinde Peygamber Efendimizin şefaatinin dileyerek havz-ı kevserinden içmeyi ümit edeceklerdir.

“Ahlakın ceme kıl selamet için

Nefsini ar etme rezalet için

Huzuru Baride şefaata için

Ol Resulullahı gözler gözlerim”⁵⁵⁶

Eğer sen kötülüklerden korunmak istiyorsan güzel ahlaklı olmaya çalış. Nefsinin arzularına gem vurabilirsen onun tehlikelerinden korunabilirsin. Herkesin korku içinde olduğu mahşer gününde şefaatine erbilmek için gözlerimiz Allah Resulü'nü arayacaktır.

“Eğer cismi mecruh isen

Dermandır salatüselam

Derden arzu matlub isen

⁵⁵⁵ Yağmurdereli, a.g.e., s.146

⁵⁵⁶ Erkal, Âşık Sümmânî, s.230

Lokmandır salatüselam”

Eğer sen yaralı isen salatüselam getir ki o bütün yaralara şifadır. Senin derdin Allah’a kavuşma arzusu ise onun da ilacı salatüselamdır.

“Bak mevcudatın mahına

Teslim ol yâr dergâhına

Ehli irfanın rahına

Burhandır salatüselam”⁵⁵⁷

Bütün varlıkları ibret nazarı ile bir incelesen Rabbinin takdirine teslim ve razı olursun. Manevi ilimlere sahip arif kişilerin yolunu aydınlatmada, onlara doğru yolu ve manevi sırları göstermede salat-u selam bir delildir.

“Hayali hatırdan çıkmaz cananın

Verir aşk ateşi hararet bize

İki cihan serveri o Hak Peygamber

Eder mahşer günü şefaata bize”⁵⁵⁸

Allah’ın cemalini tasavvur etmek kişiye manevi lezzet verir. Allah aşkının ateşi ise kişiye hararet verir. İki cihanın önderi olan Peygamber Efendimiz mahşer günü inananlara şefaata edecektir. Biz de onların arasına girmeyi ve şefaata hakkı kazanmayı gönülden diliyoruz.

“Gençlik elde iken kıl ibadetin

Getir salavatı dil şehadetin

Ter döküben kazandığın devletin

Cem olur varisler bölerler bir gün”⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.350

⁵⁵⁸ Albayrak, *a.g.e.*, s.80

⁵⁵⁹ Erkal, *Narmanlı Âşık Sümmânî*, s.89

Dünya hayatını Rabbimize ibadet ve itaatle geçirmeliyiz. Müslüman olmak için şehadet getirmemiz gerektiği gibi Peygamber Efendimiz'e de bol bol salavat getirmeliyiz. Dünya hayatı gelip geçicidir ve onu kazanmak için uğraşp çalışmalarımız öldüğümüz an boşa gidecektir. Zira biz ölünce bütün ömrümüzü harcayarak kazandığımız mal mülk, her neyimiz varsa varislerimize kalacaktır.

“Adın Ahmed özün Mahmud yârı salat Mustafa

On iki ilmin hicapta namın var kaftan kafa

Hamd olsun hamd u senalar zikrimdesin her defa

Altmış üç kalem çalınmış yaşına dilber senin”

Ya Resulullah; senin adın Ahmed, kendin ise övülmüş olan Mahmut'sun. Salatüselam sana olsun ey Allah'ın Resülü Habibi Mustafa. Sen, manevi bilgilerle dolu olan on iki ilme de vâkıfsın. Allah'a hamdolsun ki her daim seni anabiliyor, zikrediyorum. Ey sevgili, senin dünyadaki misafirliğine altmış üç yıl karar kılınmıştır. Altmış üç yaşında mahbubun olan Allah'a kavuşacaksın.

“Elif lam mim suresi yanağında gül müdür

Vedduha velleyli zülfün buhağın Yâsin midir

Sübhanellezi kirpiğın gözlerin şın sin midir

Ne candır haris olmaya kaşına dilber senin”

“O yâr aşkını artırsın Sümmânî'nin efkârını

Fazlın lem lem içinde her an gözlerim ihsanını

Kararım yok Resulullah isterim dilberimi

Gece gündüz düş olmuşam peşine dilber senin”⁵⁶⁰

Ya Resulullah, Rabb'imden sana olan sevgi ve muhabbetimi arttırmasını niyaz ediyorum. Her an bana ihsan ve ikramda bulunacağını ümit etmekteyim. Ya

⁵⁶⁰ Erkal, Narmanlı Âşık Sümmânî, s.122

Resulullah, senin şefaatin ummak ve sünnetinin takipçisi olmak en büyük arzumdur. Bu sebeple gece gündüz senin hayalini düşünür, yolunun samimi takipçisi olurum.

55. Şem'i Pervane

Arapça kökenli olan “şem” mum, meşale anlamlarına gelmektedir. Dervişin kalbini ilahi nurun parıltısı yakarken müşahede ehlinin kalbinde parlayan ise irfan sahibi olmanın nurudur. Kur'an-ı Kerim'e de Şem-i İlahi denmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ilahi bir mum gibi okuyanları ve onu uygulayanları muhabbet nuru ile kuşatır. Kur'an-ı Kerim'de sunulan müjdelere sevgi mumunu, asi kulların başına geleceklerin tasviri ise müminin kalbindeki korku mumunu yakar.

Kelebeğin pervaneye olan aşkıdan onun etrafında ısrarla dönerek ateşi ile yanması gibi dervişin de gönlü Allah aşkı ile dolarak varlığı ilahi aşkın karşısında yanar, erir. Mevleviler sema yaparken dönüşlerini pervanenin mum alevi etrafındaki dönüşüne benzeterek ikisi arasında irtibat kurmuşlardır. Mevlevilerin sema zikrinde de aynı sevda, aynı gönül yangını söz konusudur.⁵⁶¹

“Osmanlı ilinden azmi rah ettim

Nasip kısmet için nane gelmişem

On dört yıldır olmuşam şem'a pervane,

Onun için yana yana gelmişem”⁵⁶²

Dörtlükte Sümmânî kendisi ile ilgili bilgiler vermektedir. Osmanlı diyarından yani Anadolu topraklarından seyahat kararı ile yola çıktık. Bu ayrılışımızın bir sebebi de nasip kısmetimizi arayarak iaşemizi kazanmaktı. Ablak taşında rüyamda pirlere elinden bade içtiğim tarihin üzerinden on dört yıl geçti. O rüyada bana Allah aşkını talim ettiren pirlere pervane gibi aşk ateşi ile yanmayı öğrettiler. Rüyamda gördüğüm sevgiliye kavuşmak için bu yaban illere yürek yangınları ile geldim. Fakat

⁵⁶¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.319

⁵⁶² Kardeş, a.g.e, s.,56

benim yanmam Allah aşkından yanmaya dönüşmüş, bir beşere duyduğum sevgi ise Allah sevgisi ile yer değiştirmiştir.

“Sakiden mey almış mestane isen,

Terki diyar eyle divane isen

Gönül şemasında pervane isen

O yârin uğruna hep yanmak lazım.”⁵⁶³

Eğer sen ilahi aşkın şarabını sunan mürşitten aşk şarabı almış isen bu aşkın etkisi ile divane gibi aklını kaybedersin. Yine ilahi aşkın yakıcılığı seni pervaneye çevirerek aşkın ateşine çeker ki bu durum normaldir zira bir sevgiliye âşık olan kişi her daim onun aşkı ile yanar ve ona yakın olmak için etrafında döner.

“Muhammed’dir Hakk’ın hak dürdanesi

Kurulsun şem’alar aşk pervanesi

İki kerpiçtedir onun binası

Mücevherdir çar duvarı cennetin”⁵⁶⁴

Peygamberimiz (s.a.v), Allah katında gerçek bir inci gibi muamele görür. Aşk meydanında mumlar var ise onun etrafında pervaneler gibi dönen âşıklar da vardır. Cennet akla hayale gelmedik güzelliklerle müzeyyen olduğu gibi onun etrafını kuşatan duvarları da mücevherlerle kaplıdır.

56. Şeriat

Arapça yol, su kanalı anlamına gelen şeriat kelimesi, dinin zahirî kurallarını (dış şekline ait kuralları) veya dinin hukuk kurallarını ihtiva eden kaidelerdir. Tasavvufa ise bätini hukuk veya bätini fıkıh denir. Şeriatın kapsadığı fıkıh kurallarına göre dedikodu yapmak orucu bozmazken tarikat erbabınca dedikodu

⁵⁶³ Yağmurdereli, a.g.e., s.,143

⁵⁶⁴ Erkal, Âşık Sümmânî, s.438

orucu bozar. Bu ise tasavvufun fıkhıdır. Şeriat kelimesi Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir:

*“Sana da (ey Muhammed) geçmiş kitapları tasdik eden ve onları kollayıp koruyan Kitap (Kur'an)ı hak ile indirdik. Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzu ve heveslerine uyararak, sana gelen haktan sapma. Biz, her biriniz için bir şeriat ve yol belirledik. Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı; fakat size verdiklerinde sizi denemek istedi. Öyleyse iyiliklere koşun. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verir.”*⁵⁶⁵ İslam dini, şeriata bağlılığı esas almakla birlikte onun özüne inerek tarikat, hakikat ve marifet makamlarını da yaşamayı önemsemiştir.⁵⁶⁶ Yunus Emre'nin ifadesiyle

“Şeriat, tarikat yoldur varana/ Hakikat marifet andan içeri” Allah'a ulaşmada şeriat ve tarikata uymak bir zorunluluk olmakla birlikte hakikat ve marifet makamı şeriatin ve tarikatın daha derunundadır ve daha çok inceliklerle kaplıdır.

“Evvel şeriatta hak tarikatta,

Adalette sana layık Muhammed,

Ehli hakikatte ilmi hikmette,

*Mürüvvette sana layık Muhammed,”*⁵⁶⁷

Öncelikle şeriat ve tarikat Peygamberimiz'in çizgisidir. O adildir, hakikat ilmüne sahiptir ve ledün ilmini ihtiva eden hikmet ile kuşanmıştır. Peygamber Efendimiz, güzel ahlak vasıflarıyla muttasıftır, mürüvvet sahibidir ve insanların en kâmilî, peygamberlerin en müşerrefidir. Adil, âlim, hakîm özelliklerine sahip olmakla birlikte eşyanın hikmetine vâkıf olmak da onun özelliklerindedir.

“Şeriat, tarikat maksuda yoldur,

Halk eden haliktır halk olan kuldur,

⁵⁶⁵ Maide, 5/48

⁵⁶⁶ Nerimanoğlu, **Yunus Emre'nin Poetikası**, s.64

⁵⁶⁷ Kardeş, **a.g.e.**, s.112

Sağ yanında olan evrakı doldur,

Çalış kapatasin sol kapısını.”⁵⁶⁸

Allah’ın rızasını kazanmak isteyen kişi, şeriata bağlı kalmakla birlikte tarikat ilmi ile de kuşanmalıdır. İnsanı Allah yaratmıştır, insanoğlu ise yaratılmıştır. İnsanın ecir ve sevaplarını sağ tarafındaki melekler yazarken, kötülük ve günahlarını ise sol omuzundaki hafaza melekleri kaydeder. Bu münasebetle sağ taraftaki meleğin kayıt defterini doldurup sol taraftaki meleğin kayıt defterini boş bırakmak mümin kulların hayat gayesi olmalıdır.

“Şeriatta tarikatta bay olsam,

Mevla ’m kuvvet verse şay olsam,

Bahar seli gibi coşkun çay olsam,

Ne akarım ele ne akılırım,”⁵⁶⁹

Şeriati ve tarikati en ince detayına kadar uygulamak isterim. Yüce Rabbim kuvvet verse şay olsam. İlahi aşkın coşkusu ile bahar seli gibi coşsam. Bu durumda Allah’a olan sevgi ve aşkım da coşar, taşar fakat benim sevgi ve alakam Allah’tan başkasına yönelmez.

“Kitap oku nasihat al

İlmin deryasına dal

Şeriat madenine gel

Ol ceht ile olup tâbi”⁵⁷⁰

Ey insanoğlu ilahi kelamı okuyarak ibret al ve oradaki hükümleri özenle uygula. Bu şekilde ilmin engin deryasına dalabilirsin. Gayret göstererek şeri

⁵⁶⁸ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.109

⁵⁶⁹ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.40

⁵⁷⁰ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.343

hükümleri uygula ki o kıymetli bir maden gibidir ve o madenin değerini bilenlere çeşit çeşit güzellikler sunar.

“Hissemend olmazsan ehli ariften

Her zaman çıkarsın doğru tarikten

Bîhaber gezersin şer’i şeriften

Ya nerden öğrendin yol kapısını”⁵⁷¹

Eğer irfan sahibi kişilerin hikmetli sözlerini dinleyerek ibret almazsan doğru yoldan çıkma tehlikesi ile karşı karşıya kalırsın. Arif insanlar ledün ilmine vakıf oldukları gibi şeri ilimleri de hakkıyla bilirler. Onlara tabi olmazsan dinin zahiri ve bätini hükümlerini, hakikat yollarını öğrenemezsin. Zira kişinin doğru yolu bulabilmesi için kendisine hakikat yolunda rehberlik edecek bir rehber ihtiyacı vardır.

57. Şükür

Şükür, nimeti vereni düşünüp bunu ikrar ve itiraf ederek ihsanından dolayı nimeti verene hamdetmek, teşekkür etmek ve verilen nimeti gönderenin istediği şekil ve yolda kullanmaktır. Nimetler karşısında sunulan şükür kalp, dil ve beden olmak üzere üç şekilde ifade edilir. Dil ile şükür, Allah’a karşı şükür ifade eden zikirler ile teşekkür etmek; kalp ile şükür, nimeti verenin Allah olduğunu bilerek ona gönülden minnet duymak; beden ile şükür ise bu nimeti verene karşı bedeni onun istemediği ve hoşlanmayacağı fiillerden uzak tutmak ve emirlerine uymakla olur.⁵⁷²

Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’inde kullarından şükretmelerini isteyerek: *“O halde beni hatırlayın ki ben de sizi anayım, bana şükredin bana nankörlük etmeyin.”⁵⁷³* buyurmaktadır.

⁵⁷¹ Albayrak, a.g.e., s.92

⁵⁷² Yılmaz, a.g.e., s.174

⁵⁷³ Bakara, 2/152

İbrahim suresi 7. ayette, “*Hani Rabbiniz, size şöyle bildirmişti: Ant olsun ki eğer şükürü yerine getirirseniz elbette size (nimetimi) arttırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok çetindir.*”⁵⁷⁴ buyurularak şükreden kullara mükâfat olarak nimetlerin artırılacağı müjdesi verilmiştir.

İnsanlar arası ilişkilerde dahi iyiliğe karşı iyi muamele etmek, hiç olmazsa teşekkür etmek bir nezaket ve insanlık kuralı olarak kabul edilmiştir. Evladını dünyaya getirmenin teşekkürü olarak anne baba onlardan izzet ve hürmet beklerken yüce Allah’a sadece kul olmanın teşekkürü eda edilmek istenirse ömürler yetmez. Salih kullar dini görevlerini cehennem korkusu ve cennet ümidinden ziyade Allah’a sırf Allah olduğu için bir teşekkür nişanesi olarak yerine getirmek isterler. Peygamber Efendimiz de ismet sıfatına sahip olduğu hâlde “Allah’a şükreden bir kul olmak için ibadet ettiğini” söylemiştir.

Şükürün kardeşi diğer bir duygu ise “hamt” duygusudur. Allah’ın lütfu ve kahrı karşısında her şartta hamdetmek gerektiği hâlde sadece nimetler karşısında şükredilir. Zira şükürde şükredilen durum ve kazancın artması söz konusu olduğu için musibetler karşısında şükredilmez hamedilir. Şükürün en güzeli verilen nimetin aynı cinsi ile teşekkür etmektir. Bu münasebetle bir doktorun şükürü, ihtiyaç sahibi hastaları ücretsiz tedavi etmek, zenginin şükürü muhtaçlara zekât ve sadaka vermek, âlimin şükürü ise talebe yetiştirmek olarak kabul edilmiştir. Kişiyi şükürden alıkoyan en önemli sebep cahillik ve gaflettir.

“Bülbülün ne fikri vardır?

Daim hamdi, şükürü vardır

Dört bin isme zikri vardır

*El zanneder bir kuş bülbül”*⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ İbrahim, 14/7

⁵⁷⁵ Kardeş, a.g.e., s.117

Bülbülün bu dünyadaki en önemli görevi Hakk'ı zikretmektir. Çünkü o, akıllı ve fikri olmayan bir hayvandır ve Allah'ın kendisine yüklediği görevi ifa eder. Bu görev ise Allah'a hamdetmek ve şükretmektir. İnsanlar onu sadece bir kuş olarak görürler fakat gerçekte o diğer bütün canlılar gibi Allah'ı kendi lisanı ile zikreder.

“Sümmânî şu fani dünyayı neyler

Düşünür ahvalin daim şükreyle

İncitmez insanı rıfk ile söyler

Asilzadelerin dili bellidir”⁵⁷⁶

Sümmânî'nin bu dünyaya ait nimetlerde gözü yoktur. O maddi olarak fakir de olsa bu durumu verenin Rabbi olduğu bilinci ile onu incitmemek için ve kendisinden daha kötü durumda olanları düşünerek daima şükreder. Sümmânî asil bir insan olduğu için insanları kırmadan incitmeden yumuşak bir üslup ile konuşmaya çalışır.

“Ezelden bu dünya fanidir fani

Bugün vardık ya yarın hani

Hak bize vermiştir akli izanı

Hakk'a daim çok şükretmek içindir”⁵⁷⁷

Bu dünya fanilik özelliği üzerine kurulmuştur ve kıyamete kadar da öyle devam edecektir. Bugün olanların yarın olamayacağı muhakkaktır. İnsanoğluna akıl ve mantık nimeti Allah'ı daha yakından tanıyıp ona ibadet ve şükretmesi için verilmiştir.

58. Tarikat

Arapçada yol demek olan tarikat kelimesi aynı zamanda metot usul anlamlarına da gelmektedir. İlk devirlerde mutasavvıflardan yararlanılmakla birlikte bu günkü manada tarikatlar henüz teşekkül etmemişti. Tasavvufi hayatın tarikatlaşması yani

⁵⁷⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.288

⁵⁷⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.290

tasavvufun organize hâle gelmesi 12. asırdan itibaren başlamıştır. Tarikatlar çeşitli terbiye metodunu kullanarak bağlılarını Allah'a ulaştırmayı amaçlamışlardır. Bu anlamda tarikatları üçe ayırmak mümkündür.

- Tarik-1 ahyar: İbadet ve takva ile Allah'a ulaşmayı metot kabul eden tarikatlar.
- Tarik-1 ebrar: Nefse çile çektirme yolunu takip ederek yenmeyi benimseyen tarikatlar.
- Tarik-1 şuttâr: Allah'a ulaşma yolunda aşk ve vecdi esas alan tarikatlar.

Tarikatları aynı zamanda hafi zikri benimseyenler ve cehri zikri benimseyenler olarak da ikiye ayırmak mümkündür. Zikir yapma şekillerine göre de tarikatlar arasında küçük farklar vardır. Bazı tarikatlar zikri oturarak yapmayı telkin ederken bazıları da ayakta yapmayı tercih etmişlerdir. Tarikatlar kurucusu olan şeyhin adı ile anılır: Meselâ Hacı Bektaş-ı Veli'nin kurduğu tarikata Bektaşîye, Hacı Bayram-ı Veli'nin kurduğu tarikata Bayramîye, Hacı Şaban-ı Veli'nin kurduğu tarikata Şabaniye, Muhammed Bahaeddin Nakşibendi'nin kurduğu tarikata Nakşibendiye denilmiştir.

Tasavvuf erbabı kişinin şeriata ve tarikata göre davranış şeklini şöyle özetlemiştir. Şeriat ehline göre şu benim; tarikat ehline göre şu benim, bu da benim; hakikat ehline göre ise şu ve bu ne senindir ne benim, her ikisi de Allah'ındır.⁵⁷⁸

Allah'a ulaşmada tarikat yolunu benimseyenler şeriatın zahiri kurallarını yaşamının gerekli olduğunu bildirmekle birlikte sufinin içsel yolculuğa çıkarak gönül yoluyla da Allah'a ulaşmasını gerekli görmüşlerdir.⁵⁷⁹ Tarikatlarda kişileri manevi yönden terbiye etmekle görevli pir, şeyh ya da mürşit vasfındaki kişi kendi terbiyelerine giren müritlerini kişisel, sosyal ve ruhi yönden eğitirler. Tarikatta tövbe ilk basamak olmakla birlikte nefsi terbiye ve ruhu tezkiye yoluyla güzel vasıflar

⁵⁷⁸ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.329

⁵⁷⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s230

kazanmak ve insan-ı kâmil derecesine ulaşmak amaçlanır. Tarikatlar, sosyolojik açıdan da toplumun eğitilmesine hizmet etmiş; ahlaklı olmayı gaye edinen tarikat mensupları toplumsal barışın ve ahengin sağlanmasında denge unsuru olmuşlardır.

“İlmine amel olanlar çıkmaz tarikatından

Ehli kâmile cevabın dûr edip seçmededir”⁵⁸⁰

“Ta ezel lebbeyk kelamı söyledi lisanımız

Cemale müşerref etsin halkeden hallakımız

Esseyiddü’l Ahmedi Bedevi Sultanımız,

Bezmi tarikat içinde dervişan derler bize”

Elest bezminde Rabb’imiz kulum diye seslendiğinde müminlerin ruhları “buyur” diye cevap vermiştir. Fakat biz Allah’tan cemalini seyretmek şerefi ile müşerref olmayı niyaz ediyoruz. Bizim tarikatta mürşidimiz Esseyidü’l Ahmet Bedevi’dir ve tasavvuf erbabı bizlere derviş diye hitap etmektedir.

“Tövbekâr ol gönül, tarikten çıkma

Şeytandan şefaât şifadar olmaz,

İyilik eyle sakın bir gönül yıkma

Görüşme kötüyle onda ar olmaz”⁵⁸¹

Ey gönül, yaptığın hatalardan tövbe et ve doğru yoldan asla ayrılma. Nefsini terbiye ederek şeytanın yolundan gitme ki o ebedi düşman olarak gördüğü insana merhamet etmez ve yardımcı olmaz. Ahlakını güzelleştirerek insanlara daima iyilik et ve kırıcı, kaba sözlerinle onları incitme. Utanma duygusu olmayan kişilerden uzak dur ki onlarda edep ve haya olmadığı için her türlü kötülüğü işleyebilirler. Kişiyi kötülüklerden alıkoyan duygunun utanma olduğuna işaret babında Peygamberimiz,

⁵⁸⁰ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.386

⁵⁸¹ Kardeş, *a.g.e.*, s.77

“*Utanmadığın sürece dilediğini yap*” buyurarak kötülük işleme duygumuza utanma özelliğimizin engel olduğunu vurgulamıştır.

“Yazar okur isen Kelamı Kadim,

Olur isen cümle işlerden nadim

Gel tariki hakka daim ol salim,

İhtiyacın defedersin pekâlâ”⁵⁸²

Eğer Allah kelamını okuyan bir kişi isen yanlış ve hatalı işler yaptığında pişman olursun. Tarikat yoluna girerek iyi insan olmaya karar verdiğin takdirde nefsinin ve şeytanın vesvesesinden korunarak kötü insanların kötülüklerinden muhafaza altında olursun. Bu şekilde senin ihtiyacın olan manevi destek ve yardımı iyilerden görürsün.

“Adamın söz ile bağrın ezerler,

Aheste, aheste raha dizerler,

Elden ele, kaptan, kaba süzerler,

Yoğururlar sonra insan ederler.”⁵⁸³

Tarikata giren kişiyi terbiye etmek isteyen mürşit, onun nefesine ağır gelecek sözler söyleyerek sabrını kontrol eder. Yavaş yavaş nefsi terbiye edilen mürit, çeşitli imtihanlara tabi tutularak ahlaki değerler kazandırılmaya çalışılır. Bu arada sabır, şükür, kanaat, tevazu gibi iyi özellikler kazandırılarak kibir, gurur, cimrilik, acelecilik, kin, nefret gibi kötü huylardan uzaklaştırılmak istenen mürit hâlden hâle, şekilden şekile sokulur. Bu şekilde tava gelerek eğitilen derviş iyi huylarla müzeyyen, kâmil bir insan olur.

“Ey gönül tarikat babından çıkma

Şeytandan şefaata şifadar olmaz

⁵⁸² Kardeş, a.g.e., s.81

⁵⁸³ Okay, a.g.e., s.89

Terki salat ile oturup kalkma

Konuşma puşt ile namus ar olmaz”⁵⁸⁴

Ey gönül, nefsin ve şeytanın vesveselerine kanarak asla doğru yoldan çıkma. Sana güzellikler ikram edeceğini söyleyen şeytanın vefası yoktur ve asla ondan şefaata bekleme. İyi insan olmak istiyorsan namaz kılmayanlardan ve kötü ahlaklılardan uzak dur. Özellikle namusunu hafife alan insanların yanına yaklaşma.

“Tarikat ehli olanlar

Döker gözlerinden abı

Çekerler masivadan el

Terk ederler malı habı”⁵⁸⁵

Allah rızasını kazanmak ve nefsin terbiye etmek için bir tarikata giren kişi, İslâm’ın inceliklerine vakıf olduğu için Allah’a olan sevgisi ve onun rızasını kaybetme korkusu diğer insanlardan fazla olur. Tarikat ehli olanlar hissettikleri havf ve reca sebebi ile sürekli gözyaşı döker ve kötü şeylerden uzak dururlar. Dünyanın geçici ve aldatıcı olduğunu bildikleri için dünya malına karşı mesafeli durarak ona meyiletmezler. Dervişler, Hakk’ın rızasını seher vakitlerinde arayarak gece uykusu uyumazlar. Aynı zamanda onlar avama göre manevi ilimlere daha çok vâkıf oldukları için bu bilgileri ve Allah’a olan hasretleri uykularını kaçırrı.

“Girip rahı tarikata ifa et hizmetini

Tekmili hizmet edemez bir kimse ücretini

Zikri fikrinde devr ile ömrümün müddetini

Çekerim tiği temrenin çıbanı gönlümdedir.”

“Sümmânîyem görmedim hiç sefa

Her sefa dalına konmuş bin cefa

⁵⁸⁴ Yağmurdereli, **a.g.e.**, s.,123

⁵⁸⁵ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.342

Her ne istedinse yok durur vefa

Tarikat kulpuna yapışmayınca”⁵⁸⁶

Sümmânî karşılaştığı imtihanlar, kavuşamadığı sevgilisinin hasreti ve en önemlisi Rabbine karşı hissettiği muhabetullah sebebi ile geçici dünyada sefa sürmemiştir. Kendisini mutlu eden her sürurun arkasında ise bir hüznün gizlidir. Zira dünya gece ile gündüz, varlık ile yokluk, keder ile mutluluk gibi zıtlıkların mevcut olduğu geçici bir mekândır. Dünyayı anlamlı kılan ise başa gelen bütün hadiseleri hikmet gözü ile görmeyi sağlayan manevi ilimlerdir. Bu münasebetle kişi bir tarikata girmeyince olayların hikmetine vâkıf olamaz.

59. Tekbir

Tekbir farklı içerikleri olan bir kelimedir. Sözlükte “büyük olduğunu kabul etmek, yüceltmek” anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı olarak Allah’ın en yüce varlık olduğunu belirten “Allahuekber” cümlesini söylemektir. Dini terim olarak ise “Allah’ın sıfatları, fiilleri ve zatı itibariyle idrakimizin algıladığı veya algılayamadığı her şeyden üstün ve yüce olduğunu belirten “*Allahuekber*” cümlesine işaret eder veya bunu dil ile söylemeyi ifade eder. Tekbir özellikle namaz olmak üzere birçok ibadetin rüknü veya o ibadeti tamamlayan unsur olma özelliği taşır.⁵⁸⁷

“Adabı iskânda bu idi usul

Hoş müzeyyen kuşandı sağ ile sol

Orda icra olundu sünneti resul

Tekbir veren çok lisana yetiştim”⁵⁸⁸

Oturmanın usulü bu idi ki sağ ve solumuzda olanlar güzel giyinmiş idiler. Bu mecliste Allah Resulü’nün sünneti yerine getirildi. Nihayetinde tekbir getiren çok insan gördüm.

⁵⁸⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s.40

⁵⁸⁷ Saffet Köse, “Tekbir”, **DİA**, 40. C.40, İstanbul, 2007, s.341-342

⁵⁸⁸ Kardeş, **a.g.e.**, s39

60. Tevazu

Alçakgönüllülük anlamına gelen kelime, ruhen ve gönül olarak da huzur ve huşu içinde olmayı ifade eder. Tevazu sahibi olmanın şartı, kişinin kendi varlık ve benliğini kırmasıdır. Mütevazı olmayan insanın manevi dereceler katetmesi çok zordur. Her mümin ve muvahhit hem mütevazı hem de halim olmalıdır.⁵⁸⁹ Tevazu meziyetini kazanmak için nefsin terbiye edilmesi, gururun kırılması gerekir. Ahmed b. Hadraveyh, “*Fakirlere hizmet edene üç şey ikram edilir: Tevazu, güzel edep ve cömertlik.*”⁵⁹⁰ buyurarak tevazuu elde etmede fakirlere hizmetin rolüne dikkat çekmiştir.

Cüneydi Bağdâdî ise “*Tevazuu kanadı indirmek, kenarı kırmak*” şeklinde tarif eder. Tevazuya ilişkin “*gaybları bilen Allah hürmetine, kalplerin tezellülüdür*”, “*Hak hürmetine Hak’tan dolayı Hakk’ı kabul etmektir*”, şeklinde tarif edenler de olmuştur. “*Azlıkla öğünmek, alçak gönüllülüğe yönelmek, herkesin ağırlığını yüklenmek ve kendini kimseden üstün görmemek*” şeklindeki tarifler de kulun alçak gönüllü olmasını ve kibirlenmemesini öğütlemektedir.⁵⁹¹

“Sabavetten tertip erkâna alıŖ

Ayrılma tevazu babına sarıŖ

Ahlakı halim ol mülayim konuŖ

Kem söz ile canlar oklama sakın”⁵⁹²

Her işinde usul ve erkâna uygun hareket etmeye çalış. Nefsinin arzularına uyarak kibre ve gurura kapılmayarak mütevazı ol. Yumuşak huylu ve latif sözlü ol ki kötü ve kırıcı sözler vücudu yaralayan oklar gibi gönülleri yaralar, incitir.

⁵⁸⁹ Kotku, **Tasavufî Ahlâk**, C1, s247

⁵⁹⁰ Sülemî, **a.g.e.**, s.56

⁵⁹¹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.345

578 Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.46

61. Tövbe

İnsanın işlemiş olduğu günahlara, isyana, itaatsizliğe ve ibadetsiz geçirdiği vakitlere pişman olarak affedilmesi için Allah'a yönelmesine "tövbe" denmektedir. Günah işleyen kulun Allah'ın rızasını kazanabilmesi için yapmış olduğu hataya derhal pişman olması ve tövbe-i nasuh ile tövbe etmesi gerekir.⁵⁹³Eski Türkçede insan karşılığında hata yapan anlamında "yanglıg" kelimesi kullanılmıştır. Hata yapmak, yanlışla düşmek insanoğlunun özelliğidir. Zira her an şeytanın ve nefsin aldatmalarına maruz kalan insanın hata yapacağı muhakkaktır. Hata yapan ise tövbe ve dua ile Allahaan affedilmesini beklemelidir. Tövbede kulun kul olduğunun şuuruna ermesi ve acziyetinin farkına varması söz konusudur. Eğer beşer olan insan hata yapmazsa "ucup" tehlikesine düşmesi söz konusudur. Hata yapan Âdem özür diledi, affedildi fakat bütün derecelerine rağmen iblis özür dilemeyi gururuna yediremediği için isyana düşerek ebediyen huzurdan kovuldu. Hata işlemek ve tövbe etmek beşer olmanın özelliğidir. Fakat tövbe etmek için hata yapılmaz. Zira hiç istenmese de kulların yüce Allah'a karşı işledikleri hata ve kusuru oldukça fazladır. Bu münasebetle kulu tövbeye sevk eden ve mağfiretini dileyen zikirler dilden ve gönülden hiç çıkartılmamalıdır.

"Yürüyüp meydanda hışma gelene,

Evvel tövbe edip pişman olana,

Ta ezelden sana düşman olana

Sakın teslim olma kafadar olmaz"

Öfkeli ve sert insanlardan, hatalarından pişman olduğu hâlde tekrar tekrar aynı yanlış işleyenlerden ve sana düşmanlık besleyenlerden uzak dur. Zira bu tür insanlar seninle gönül ve fikir birliği edemezler.

"Bir kul beşer iken eylese günah,

Ol günahın affi tövbesiz olmaz

⁵⁹³ Kotku, *Tasavvufi Âhlâk*, C1., s248

Beş vakit namazı emretti Allah

*Tadili erkânla kılmamış olmaz,*⁵⁹⁴

Beşer olma yönü ile hata işlemeye meyli bulunan insan, yaptığı yanlışlardan pişman olup tövbe etmeli. Müminlerin günde beş vakit kıldıkları namaz, usulüne uygun olarak eda edilmezse kıymeti olmaz.

“Tövbekâr ol gönül, tarikten çıkma,

Namertten şefaât şifadar olmaz,

Eylik eyle, sakın bir gönül yıkma,

*Görüşme kötüyle onda ar olmaz.”*⁵⁹⁵

İnsan bedeni ile günah işlediği gibi gönlüne gelen kötü duygular ile de gönlü kirlenir. Bu münasebetle kişi gerek gönlünden geçen kötü duygular gerek bedeni ile işlemiş olduğu hatalar sebebi ile daima tövbe etmeli ve doğru yoldan çıkmamalıdır. Aynı zamanda namert insanlardan da şefaât beklememelidir. Bu fani dünyada daima iyilik ederek insanları incitmemeli ve kendi mutluluk ve huzurumuz için de kötü insanlardan uzak durmalıyız. Zira onlarda utanma duygusu olmadığı için her türlü kötülüğü yapabilirler.

62. Tevhit

Arapça isim olan “tevhit” vahdet kökünden gelmektedir. Çoğulu ise “tevhidat”tır. Birleştirme, bir kılma, bir etme, bir olarak bakma, birliğine inanma, Allah’ın birliğine inanma, bir sayma, lailaheillallah sözünü tekrarlama anlamlarına gelmektedir.⁵⁹⁶

Allah’ın birliğine iman üç şekilde olur: Allah’a şerik ya da şirk koşmamak, onun vahdaniyetini tasdik etmek ve onun ekberiyetini kavramak. Allah-u teâlâ

⁵⁹⁴ Kardeş, **a.g.e.**, s.83

⁵⁹⁵ Okay, **a.g.e.**, s131

⁵⁹⁶ Devellioğlu, **a.g.e.**, s.1102

görevli olarak gönderdiği peygamberlerine tebliğ vazifelerini yaparken öncelikli olarak kendi vahdaniyetini, teklîğini anlatmalarını emretmiştir. ⁵⁹⁷

Süleyman Uludağ, ehl-i tasavvufta Allah kavramını açıklarken şöyle demektedir: “*Allah kulun zihninde tasavvur eden her şeyden münezzehtir.*”⁵⁹⁸

Allah’ın teklîği sayı ile bildirilen tekten uzaktır. O vahittir. Rakamlardan münezzehe olan, şahsına özel bir teklîği vardır ve bu teklik ikiden önceki bir rakamı gibi değildir. Allah (c.c) bütün kâinatı yaratırken tektir, ortağı ve nazırı olmaktan münezzehtir.

“Her vakit seher olanda

Tevhit okur lisanımız

Cezbesi cana dolanda

*Kuvvetlenir imanımız”*⁵⁹⁹

Seher vakitlerinde bütün kâinat kendi lisanı ile Allah’ı tesbih ederken müminler de o vakitleri uyanık ve ibadetle, özellikle zikrederek geçirmeye özen gösterirler. Bu vakitlerin manevi yoğunluğunun fazla olması hasebiyle kulların feyzi de çok olur. Yapılan ibadetler, edilen tefekkürler ve çekilen tesbihler müminlerin imanını kuvvetlendirir.

63. Vahdet

Vahdet kelimesi, Arapça’da birlik anlamına gelmektedir. Gerçekte bir olan sadece ve sadece Cenabıhakk’tır. Tasavvuf ehli uykuya da vahdet demektedir. Bu sebeple uyuşana vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi ifadelerini kullanmaktadırlar. Mutasavvıflar için önemli olan “kesrette vahdeti yakalamaktır” yani “halk içinde Hakk’la beraber olmaktır”, kalabalıklar içinde dahi Allah’la

⁵⁹⁷ Bal, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, s.36

⁵⁹⁸ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalacı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s358

⁵⁹⁹ Erkal, **Âşık Sümmânî**, s.368

beraber olmayı başaranlar “kesrette vahdete ermiş” demektir.⁶⁰⁰ Bu duruma gelebilmek için kişinin dilini zikre alıştırmaması ve göz açıp kapayıncaya kadar nefsiyle baş başa kalmamayı dilemesi gerekir.

*“Nesine güvenem fani dünyanın,
Şimdiye dek bir sultana kalmadı,
Tutalım rahını vahdethanenin,
Gayri fani bir civana kalmadı.”*⁶⁰¹

Dünya geçici ve aldatıcı olduğu için ona güvenmemeliyiz. Zira o zayıf kullara değil kudretli sultanlara dahi vefa göstermemiştir. Akıllı kişi fani olanı değil baki olanı tercih eder. Bu münasebetle şuurlu kullar, Allah sevgisine vâkıf olarak vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhudun derin manasını idrak etmeye çalışmalıdırlar.

*“Ey gönül ehli aşkın devranını vahdette gör
Hazreti Piri muganın şanını vahdette gör
Mesti dünya oluben aldanma ruzigara
Bahıtlı bu ikballerin ihsanını vahdette gör”*⁶⁰²

Allah’ın bir ve kadir-i mutlak olduğunu idrak eden kişi, ilahi aşkın lezzetini vahdet-i vücudta görür. Kendisinden feyz aldığı müridin önemini kendisini ilahi aşka kavuşturmasındaki gayret ve fedakârlığında görür. İnanan kişi, fani dünyanın zevkleri ve zamanın aldatıcılığına kanmadan baki olan Allah’ın rızasını ve sevgisini kazanmaya çalışır. Kişi vahdetin güzelliklerine erdiğinde Allah dostlarının himmeti ve Peygamber Efendimizin şefaati ile mükâfatlanır.

⁶⁰⁰ Cebecioğlu, a. g. e, s. 355

⁶⁰¹ Okay, a.g.e., s.37

⁶⁰² Erkal, Âşık Sümmânî, s.400

64. Veli

Veli kelimesi, Arapça'da dost anlamına gelir. Veli'nin tanımını Buhari'de geçen hadis-i şerif ile şöyle izah edilmiştir: *“Allah bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul Allahtan bir şey istese istediği olur. Allah'a sığındığında Allah onu korur. Kim benim bir velime düşmanlık yaparsa ona harp ilan ederim.”*. Aynı zamanda *“el-Veli”* esmâü'l hüsnadandır. Allah'a yakınlık kuranlara da *“veli”* adı verilmektedir. Allah'a itaat eden, günahlardan sakınan, ahlakını güzelleştiren, nefesine muhalefet eden arif kimseler veli unvanıyla vasıflandırılırlar. Veli kelimesinin çoğulu evliya şeklinde gelir. Nebiler aynı zamanda evliyadrlar. Peygamberliğin gayretle elde edilen *“velilik”* yönü Allah tarafından verilen *“nebilik”* yönünden üstündür. Veliler, peygamberler gibi masum değillerdir fakat büyük günahlar karşısında mahfuzdurlar. Masum günah işlemez, mahfuz ise işleyebilir fakat günaha ısrarcı olmaz. Velilerin son nefeste iman edecekleri garantisi ve şartı yoktur. Allah'ın veli kullarından ihtiyaç halinde keramet zuhur eder fakat gerçek veliler keramete ehemmiyet vermez, asıl olanın istikamet olduğunu söylerler. En üstün derecedeki bir velinin derecesi peygamberden daha aşağıdadır.⁶⁰³

Maruf'u Kerhî, *“Velilerin tüm dertlerinin Allah olduğunu, meşguliyetlerinin Allah olduğunu ve kaçışlarının da yine Allah'a olduğunu”*⁶⁰⁴ ifade etmiştir.

“Dünyayı sevenler veli değildir

Kanaat ehli deli değildir

İnsanoğlu gamdan hâli değildir

*Herkesin bir güne zor yarası var”*⁶⁰⁵

Sümmânî dünyaya fiziki olarak değil de gönülden bağlı olanların velilik makamını elde edemeyeceklerini düşünüyor. Kanaat ehli insanlar bollukta ve

⁶⁰³ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.363

⁶⁰⁴ Sülemî, **a.g.e.**, s.47

⁶⁰⁵ Kardeş, **a.g.e.**, s.20

darlıkta, hüznü ve mutlu olduklarında her hâlde başlarına gelenlere rıza gösterdikleri için diğer insanlar tarafından delilikle itham edilirler fakat hakikatte onlar deli değil velidirler. Dünyada yaşayan her insanın bir gamı ve kederi vardır. Zira bu insan olmanın gereğidir. Bütün bunlara rağmen herkes ahiret günü hesabını vererek cenneti kazanıp kazanamayacağını endişesini yaşar.

“Doğru söyleyene delidir derler,

Kimi deli, kimi velidir derler.

Sümmânî’ye Hakk’ın kuludur derler,

Haktan ayrı bir kul berhudar olmaz.”⁶⁰⁶

Manevi yönden kendisini geliştirenler hiç kimseden korkmadan her durumda doğruyu söylerler. Zira onların tek korkusu Rabblerinin rızasını kaybetmek endişesidir. Her şartta doğruyu söyleyen bu insanları avam deli olarak nitelendirirler. Fakat onların hallerine vâkıf olan ledün ilmi sahipleri veli olduklarını anlarlar. Sümmânî’nin en belirgin vasfı Allah’ın kulu olmasıdır. O bu vasfiyle iftihar eder, Allah sevgisinden uzak olan kullar hiçbir şartta mutlu olamazlar.

65. Virt

Her gün okunan tesbihe virt denir.⁶⁰⁷ Virt kelimesi; ordu, çok sayıda kuş, gece ibadete ayrılan zaman dilimi anlamlarına da gelmektedir. Kur’an’ın her bir cüzüne de virt denilmektedir. Çoğulu “evrat” şeklinde gelir. Tekkelerde mürşitler çoğunluğu Kur’an-ı Kerim ayetlerinden ve hadis-i şeriflerden seçilen dua ve zikirleri vazife olarak müritlerine vermektedirler. Müritler durumlarına göre günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere bu tesbihleri okurlar.⁶⁰⁸ Müridin manevi yönden ilerleyebilmesi için üzerine aldığı virtleri usulüne uygun ve zamanında okuması çok önemlidir. Herhangi bir tarikata bağlı olmayan kişi de kendisine virt edindiği duaları okuyabilir.

⁶⁰⁶ Okay, **a.g.e.**, s.135

⁶⁰⁷ Tatçı, **a.g.e.**, s.560

⁶⁰⁸ Cebeci, **a.g.e.**, s.365

Nafile ibadetler için “Az da olsa devamlı olanı makbuldür” kuralı okunan virtler için de geçerlidir.

“Aslı namert olanın kendi mert olmaz,

O nasıl mümin dilinde virt olmaz

Dedik: Belki sübyanlarda dert olmaz

Onlar da ağlaşır, şîr yarası var.”⁶⁰⁹

İnsanın bânında ne var ise zahirine de o yansır. Gerçekte namert olanlar her ne kadar mert görünmeye çalışsalar da açık verirler. Mümin kişinin en önemli özelliği kendisini yaratan Rabbinin zikretmesidir. Zira bu bir şükran borcudur. Dünyada dertsiz, kedersiz tek bir kişi dahi yoktur zira bu beşer olmanın tabiatına aykırıdır. Hiçbir dert ve kederlerinin olmadığı düşünülen bebeklerde dahi süt derdi vardır ve onlar da bu sebeple ağlarlar.

“Dertsiz iken dert ehlinden dert aldım,

Aşkın ocağına göz baka baka

On birinde ben ustamdan virt aldım,

Guş verdim kâmile göz baka baka”⁶¹⁰

Sümmânî bu dörtlükte tasavvuf yoluna girmesinden bahsediyor. Ben normalde derdi kederi olmayan bir kul idim. Fakat 11 yaşında rüyamda pirlere elinden bade içtikten sonra önce beşerî aşkın derdine düştüm. Sonra bu derdim ilahi aşka evrilerek beni yaktı kavurdu. Ben 11 yaşında aynı zamanda ilahi aşkın öğretilerini de gördüm ve pirim bana tasavvuf dersi verdi. Manevi yönden ilerlememi sağlayan bu derslerimi mürşidimi dikkatlice dinleyerek aldım ve hassasiyetle yerine getirdim.

“Dertsiz iken dert ehlinden dert aldım

Bu aşkın bahrına daldıktan sonra

⁶⁰⁹ Kardeş, a.g.e, s.99

⁶¹⁰ Okay, a.g.e., s.24

Otuzunda ben ustamdan virt aldım

Bu serim sevdaya saldıktan sonra”

Ben ilahi aşkın sırlarına vâkıf olduktan sonra o aşk ile yanarak kavuşamamanın ızdırabını çekenlerden aynı aşkın derdini aldım. Allah aşkının güzelliğini ve esrarını gördükten sonra o sevgimin gereklerini yerine getirebilmek için otuz yaşında bir mürşide bağlanarak nefsimi terbiye etmeye çalıştım.

“Kâmil olan fîrar olmaz virdinden

Alır destur ehli keşfin derdinden

Cefa sarayından dünya yurdundan

Nice geda padişahlar devroldu⁶¹¹

Kâmil insanlar üzerlerine aldıkları dervişlik görevlerini ve tesbihlerini yerine getirirler. Onlar, ledün ilmi sahiplerinin Allah’a sevgi yolunda hissettikleri deruni hisleri ve iç yangınlarını aynı şekilde hissederler. Dünya dediğimiz bu misafirhaneden nice köleler ve padişahlar gelip geçti fakat hiç birisi ebedi kalamadı.

66. Zikir

Sözlükte anma, anılma anlamlarına gelen zikir kelimesinin çoğulu ezkârdır.⁶¹² Kur’an-ı Kerim’de “zikir” kelimesi ile çeşitli manalar kastedilmektedir. Öncelikle Kelam-ı Kadim’in indirilmesini bildiren ayet-i kerimede bizzat Kur’an “zikir” olarak vasıflandırılmaktadır:

“(O Peygamberleri) apaçık deliller ve kitaplarla göndermiştik sana da bu zikri (Kur’an-ı) indirdik ki kendileri için insanlara indirilen şeyi bildirip açıklayasın. Olur ki iyice düşünürler.”⁶¹³

⁶¹¹ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.315

⁶¹² Devellioğlu, *a.g.e*, s.1187

⁶¹³ Nahl Suresi, 16/ 44

“Muhakkak ki o zikri (Kur’an-ı) biz indirdik biz; şüphesiz onun koruyucusu da ancak biziz.”⁶¹⁴

“Sen ancak, zikre (Kur’an’a) uyan ve görmediği (halde) Rahman (olan Allah)’tan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte sen, onu mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele.”⁶¹⁵

Zikir kelimesi ile bazen ilim, bazen cuma manası kastedilmiş olsa da genellikle dil ile zikir, tesbih, Kur’an-ı Kerim’i okumak, tehlil ve salavatı şerifler kastedilmiştir.⁶¹⁶

Zikir ile insanın kalbi aydınlanır, kötü huylardan ve alışkanlıklardan onun sayesinde kurtulabilir. Yapılan her zikir, çekilen her tesbih kalbin cilalanmasına vesile iken zikreden kalp ilahi tecellilere mazhar olur. Zikir gizli ve açık olarak yapılabildiği gibi abdestli olmak şartı da yoktur.

Çokça zikreden kullar Hak katında makbul ve memduh olurlar. Onlar Kur’an-ı Kerim’de şöyle tasvir edilmiştir: “(İşte) o (aklıselim sahibi) kimseler; ayaktayken, otururken, yan taraflarına yaslanarak yatarken Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler (ve derler ki) “Ey Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz, bizi ateş azabından koru.”⁶¹⁷

Peygamber Efendimiz de Buhari’de geçen bir hadis-i şerifinde: “Allahuteala’yı zikredenlerle etmeyenlerin misali, diri ile ölünün misalidir.”⁶¹⁸ buyurarak çekilen zikir ve tesbihler sayesinde insanın hem ruhunun hem de kalbinin yenileceğine işaret etmiştir.

Yerlerdeki ve göklerdeki bütün mahlukat kendi dillerince zikrederler. Fakat biz bunları duyamayız. İnsan önce dili ile sonra kalbi ile zikreder. Kalple yapılan zikir,

⁶¹⁴ Hicr Sûresi, 15/ 9

⁶¹⁵ Yasin Suresi, 36/ 11

⁶¹⁶ Mehmet Zahid Kotku, **Tasavvufî Ahlâk**, C.2, Server Yayınları, İstanbul, 2019, s.65

⁶¹⁷ Âl-i İmran Sûresi, 3/191

⁶¹⁸ Buhari, “**Deavât**”,66, r.6407

zamanla orada yerleşir ve kişinin bütün kalbini Allah sevgisi ve tecellisi kuşatır. Bu ise fenafillah derecesidir.⁶¹⁹

Zikir tek başına yapılabildiği gibi tekke ve dergâhlarda toplu olarak da yapılabilir. Toplu zikirde kalpler birleşir, zayıflar kuvvetlilerden faydalanır, cahiller âlimlerin tesirinde kalır, katı kalpliler yumuşak kalplilerden faydalanır ve onlara benzerler.

Namazların arkasında çekilen tesbihler, misafiriğe giderken, yemek yerken, nikâh kıyılırken, şiddet, felaket ve kuraklık zamanlarında, hastalık ve ölüm hâlinde, cuma günü ve gecesi, yeni ay görülünce, iftar zamanı, hac ve umre zamanında yapılan hususi zikirler dışında yolda yürürken, vasıtada giderken yapılabilen çok ecirli ve kolay bir ibadettir.⁶²⁰

İstiğfar, salavat-ı şerife, kelime-i tevhit, Allah lafzı, *Subhanallah* gibi tesbihler zikir sayılırken namaz, hac, zekât, Kur'an-ı Kerim okumak ve Allah'ın 99 ismini çekmek, Dünya'nın yaratılışı hakkında tefekkür etmek de zikir sayılmıştır.

“O iki âlemde mahire sensin,

Helake götürür eylersen benlik

Her bir marifette zakire sensin,

*Terakki etmeğe gerek düzenlik,”*⁶²¹

Allah'a yakın olan kullar her iki âlemde de kıymetli olurlar. Çünkü onlar Allah'tan korktukları için dünyada kötülük yapmazlar. Eğer sen gurur ve kibir sahibi olursan helak olursun. Sen Allah'ı bilip tanıdıkça onu çeşitli isimler ile zikredersin. Manevi yönden ilerlemenin şartı ise nafîle ibadetlerde istikrar sahibi olmaktır.

“Ahiret halini fikreyle kardaş,

Ne hizmete geldin sen bu cihana?

⁶¹⁹ Kotku, **Tasavvufî Ahlak**, C.2, s.89

⁶²⁰ Kotku, **Tasavvufî Ahlâk**, C.2., s105-106

⁶²¹ Kardeş, **a.g.e.**, s.75

Cihanda durmayıp zikreyle kardaş,

Nice kahramanlar geldi amâna’’⁶²²

Ey kardeşim, sen dünyanın geçici olduğunu ve bu dünyada imtihanı kazanamazsan ahirette uğrayacağın cezayı düşün. Ey insanoğlu, sen eşref-i mahlukat olarak yaratılarak Dünyayı şereflelendirmeye gönderildin. Bu amacına uygun hareket etmezsen esfel-i safilin derekesine inersin. Bunu idrak ederek dünyada olduğun sürece daima Allah’ı zikret.

“Sümmânî der Yaradanı zikreyle,

Birliğini bilip daim şükreyle,

Ta ezelden gelen işe fikreyle,

Başta geçip pişman olsan, fayda ne?’’⁶²³

Sümmânî, yüce Yaradıcımızın birliğini idrak ederek onu daima zikretmemiz gerektiğini söylüyor. Aynı zamanda dikkatli davranarak nefsimiz başımıza iş açmadan önce onu terbiye etmeli, zararlarını önlemeli, bunun için tedbirli davranmalıyız. Zira nefse uymaktan kaynaklanan zarar meydana geldikten sonra tedbir almak, o zararı engellemeye çalışmak fayda vermeyecektir.

“Ta ezelden bahtı kara gülmeyen

Allah deyip kapkarasın silmeyen

Aslı neslinden hanedan olmayan

Ne kadar var olsa gözü dar olur’’⁶²⁴

Kaderinde üzüntü ve keder olanlar dünyada gülmezler. Aynı zamanda günahkâr olup da zikir ile kalbinin pasını silmeyenler ve asaletli olmayanlar ne kadar

⁶²² Kardeş, *a.g.e.*, s.79

⁶²³ Okay, *a.g.e.*, s.28

⁶²⁴ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s17

zengin ve varlıklı olsalar da kanaatsiz oldukları için kendilerini fakir hissederek mutlu olamazlar.

“Aşkın kâsesinden sarhoş olanlar

O cemale meftun bihoş olanlar

Sıdkı sadakatle derviş olanlar

Sevmez bir kâr zikrullahtan ziyade”⁶²⁵

Allah aşkının şarabından içenler, Allah’a olan sevgi muhabbetlerinin çokluğundan sanki sarhoş gibi gezerler. Allah’ın rızasını kazanarak onun nezdinde itibarlı olmak için dervişlik yoluna girenler, dünyada en büyük kazanç ve kâr olarak Allah’ı zikretmeyi kabul ederler. Bu kârı elde etmek isteyenler azami gayret göstererek farz, sünnet ve nafile ibadetlere devam edip çokça zikrederler.

“Her belaya tahammül kıl şükreyle

Her nefeste Yaradanı zikreyle

Her kelamın derununda fikreyle

Açma Tasavvufî dil kapısını”⁶²⁶

Başına gelen sıkıntılı durumlarda daha kötüsünün olabileceğini düşünerek sabret ve sıkıntıya tahammül göster. Her nefeste Allah’ı zikrederek zamanını en güzel ve verimli olarak geçir. Her konuştuğuna dikkat ederek hikmetli ve ibretli sözler söyle. Boş ve anlamsız söz söylemekten uzak dur.

“Yunus’u hapsetti deryada balık

Zikretti Hüda’yı verdi gıdalık

Elbet halas eyler yaratan Hâlık

Bir gün kapı açar böylece kalmaz”⁶²⁷

⁶²⁵ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.166

⁶²⁶ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.186

Yunus Peygamber de küçük bir zelle işlediği için ceza olarak balığın karnına düştü. Fakat bu zellesinden pişman olarak Rabbini çokça zikretti, mağfiret diledi. Bunun üzerine yüce Yaraticımız balığın karnında dahi onu rıziksız bırakmadı. Hiçbir kul dünyada ilelebet sıkıntı çekmez, en kederli insan dahi zaman zaman feraha çıkarak Allah'ın lütfu keremine mazhar olur. Üzüntü ve mutluluk münavebeli olarak yer değiştirir.

“Gece uyanırsın habı nazından

Vasıl olur Hakk'a her niyazından

Bir kez Allah lafzı çıksa ağzından

Azametiyle lebbeyk der kulum sana”⁶²⁸

Gecenin kıymetli vakitlerinde uykunu bölerek Rabb'ine dua ve niyazda bulunursan o senin niyazını duyar. Eğer gönülden bir kez huşu ile Allah dersen Rabb'in senin duanı ve isteğini duyarak “buyur ya kulum” diye mukabelede bulunur.

“Sinem gamı sever gözüm gıryanı

Dilim zikir sever gönlüm hicranı

Ben niderim Eflatunu Lokmanı

Bu derde Lokman sen değil misin?”⁶²⁹

Allah'a âşık olanlar, dünyada onun cemalini göremeyecekleri için daima gamlı ve gözü yaşlı olurlar. Allah'ı zikrederek huzur bulsalar da gönülleri Yaradanına kavuşmadığı için kederli olurlar. Hak âşıklarının yarasına ne Eflatun ne de Lokman çare bulabilir. Zira bu derdi veren bizzat Yaradan'ın kendisidir.

⁶²⁷ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.320

⁶²⁸ Erkal, *Âşık Sümmânî*, s.405

⁶²⁹ Erkal, *Narmanlı Âşık Sümmânî*, s.88

VI. SONUÇ

Badeli âşıklarımız arasında önemli bir yere sahip olan Âşık Sümmanî'nin şiirlerinde geçen tasavvufî unsurların incelendiği bu çalışmada âşık edebiyatı, âşıklık geleneğinin unsurları, klasik edebiyat ile âşık edebiyatının birbirlerine etkileri, âşıkların özellikleri ve âşık edebiyatı nazım şekilleri incelenerek âşık edebiyatının günümüzdeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada, Âşık Sümmanî'nin hayatı, atışma yaptığı âşıklar ve seyahatleri hakkında bilgiler verilirken Sümmanî'nin şiirleri şekil, muhteva ve belagat yönünden incelenerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Tasavvuf, mutasavvıf ve nefsin mertebeleri hakkında temel bilgiler verilerek tasavvufun İslâm dini içerisindeki yeri ve önemi tespit edilmiştir. Sümmanî'nin şiirlerinde geçen tasavvufa ait unsurlar bilimsel bir bakış açısı ile kritik edilerek eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Şiirlerinde aşk, sevgi, hasret gibi lirik konularla birlikte ahlaki, sosyal ve dini içeriklere de yer veren Sümmanî didaktik nasihatlerini lirik duygularla dile getirmeyi başarabilmiştir. O, şiirlerinde fert ve topluma iyiyi, güzeli tavsiye ederken onları kötülüklerden uzak durmaya çağırır. Şair öğüt veren ifadelerinde dinî ve tasavvufî kaynakları, deyimleri ve atasözlerini referans alır. Onun şiirlerinde Karacaoğlan, Köroğlu ve Dadaloğlu edasından ziyade Âşık Yunus, Hacı Bektaş-ı Velî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî edası hissedilmektedir.

Çalışma yapılırken Âşık Sümmanî'nin didaktik şiirlerinin lirik şiirlerinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Sümmanî; savaşların (Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı-Rus savaşı), siyasi iç kargaşaların ve kıtlıkların olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen siyasi içerikli şiirlerden ziyade ferdi duyguları yansıtan, sosyal içerikli, din ve tasavvuf konulu şiirler kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde ülke genelinde görülen yokluklar ve sıkıntıların onun hayatını da etkilemesi nedeniyle iyi bir öğrenim görememiş olsa da mevcut durum manevî eğitim almasına ve arif bir şair olmasına engel teşkil etmemiştir. Sümmanî'nin sosyal ve dinî içerikli şiirlerinin yanında aşk, sevgi, gurbet, hasret konularını işleyen lirik şiirlerinin de çok

başarılı olduğu ve Erzurum yöresinde bir makam olan “tatyân” makamını en güzel o kullandığı için bu makama Süm mânî makamı denildiği de bilinmektedir.

Ayrıca Süm mânî, kendisinden sonra gelen sanatçıların da devam ettirdiği “Süm mânî ağzı” adı bir ekol oluşturmuştur. Kars yöresinde yetişen âşık Şenlik geleneğini devam ettirirken, Erzurum yöresi âşıkları Âşık Süm mânî geleneğinin takipçileri olmuşlardır. Onun birçok şiiri türkü olarak seslendirilerek sanat dünyasına kazandırılmıştır. Süm mânî, hayatı hakkında hikâye oluşturulan önemli âşıklar arasında yer almaktadır. Zira âşıklık geleneğinde ancak önemli âşıkların hayatının hikâyeleştirildiği görülmektedir. Şiirleri türkü sözü olarak bestelenen Süm mânî, çirak yetiştirmediği hâlde başta torunları Hüseyin Süm mânioğlu ve Nusret Toruni olmak üzere birçok genç âşığa model ve rehber olmuştur. Süm mânî’nin Hak âşığı ve halk filozofu olarak şiirlerinde ibretli nasihatler vermesi ona Âşık Süm mânî sıfatıyla beraber “Süm mânî Baba” unvanını da kazandırmıştır.

Yapılan çalışmada badeli âşıklardan olan Süm mânî’nin beşerî sevginin erdirici etkisi ile ilahi aşka ulaşan Hak âşıkları sınıfında değerlendirilebileceği tespit edilmiştir. Süm mânî’nin din, ahlak, nasihat ve tasavvuf içerikli şiirlerinin fazlalığı onun manevi kaynaklardan beslendiğinin bir işareti kabul edilmiştir. Süm mânî, manevi kaynaklardan sadece beslenmekle kalmamış daha sonra kendisi de manevi rehberliklerde bulunmuştur. On bir yaşında iken rüyasına giren pirlere ona abdest aldırıp namaz kıldırıldığı gibi Süm mânî de Âşık Doğanın rüyasında ona abdest aldırması ve imamlık yaparak namaz kıldırmasıdır. Süm mânî’nin rüyada pir sıfatı ile âşık adayına bade sunduğu bu durumun ise ona âşıklık geleneğinde bade sunan pir vasfını yüklediği tespit edilmiştir. Bu konuda dikkat çeken diğer bir olayda ise gördüğü rüyanın etkisi ile farklı hâllere bürünen Mustafa, hâlinin anlaşılması için bu konularda ehliyetli kabul edilen Süm mânî’ye götürülerek kontrol ettirilmiştir. Süm mânî, bu konuda bilirkişi sıfatı ile yaptığı tespitlerle Mustafa’nın gördüğü rüyayla badeli âşıklardan olduğunu anlayarak ona “Nihanî” mahlasını vermiştir.

Tez çalışması esnasında âşık ve âşıklık kavramları hakkında çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. İslamiyet’ten önce şaman, ozan, baksı, kam adları ile anılan halk şairleri İslamiyet’ten sonra âşık ismi ile anılmaya başlamıştır. Halk şairleri, usta-çirak ilişkisi ile üstat kabul ettikleri âşıkların yanında yetişerek onlardan saz çalmayı ve âşıklığa ait usul ve erkânı öğrenmişlerdir.

Günümüzde “âşık” unvanı verilen sanatçılar ile ilgili bir kavram kargaşası söz konusudur. Çalışmamız esnasında bu konuda bazı sorular akla gelmiştir. Saz çalıp din dışı konularda şiir söyleyen şairlerin adı ne olmalıdır? Saz çalmasını bilmediği halde atışma yapabilen ve din dışı konularda irticalen şiirler söyleyen sanatçılara ne ad verilmelidir? Rüyasında pir elinden bade içerek âşıklığa başlayan ve saz çalabilen veya çalamayan sanatçılar hangi kategoride yer alacaklardır? Dinî ve tasavvufi içerikli şiirler söyleyerek Yunus Emre ekolünden gelen tarikat mensubu ve saz çalmasını bilmeyen sanatçılar hangi grupta yer alacaklardır? Dini ve tasavvufi içerikli şiirler söylese de bir şaire “Hak âşığı” demek iddialı bir ifade midir? Zira Allah’a âşık olmak zor bir süreç ve bu duyguya sahip olanların tespit edilmesi güç bir durum iken kimler “Hak âşığı” unvanını alabilecektir? Bu sorular çerçevesinde, şiir söyleyen herkes tek bir çatı altında “şair” olarak mı nitelendirilmelidir?

Âşık olarak nitelendirilebilmek için sazın gerekli bir unsur olmadığı, saz çalmasını bilmediği halde irticalen ve hazırlıksız şiir okuyan âşıkların var olduğu gerçeğiyle açıklanabilir. Zira ozan ile aynı anlam dairesinde değerlendirilen âşıklar, hakikatte manevi ilimlere vâkıf olan Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî gibi mutasavvıflar sınıfına girmektedir. Bizzat görüştüğümüz, önemli âşıklarımızdan Âşık Şenlik’in torununun eşi Sayın Ahmet Bey bu konuda önemli bir bilgiyi bizlerle paylaşarak Âşık Şenlik’in saz çalmayı bilmediğini, meclislerde diz üstü oturarak hikmetli deyişler söylediğini ifade etmiştir. Buna rağmen Âşık Şenlik gerek resimlerinde gerek heykellerinde elinde saz ile tasvir edilmektedir.

Tez çalışması yapılırken, halk şairlerinin kendilerine ozan denilmesinden ziyade âşık olarak hitap edilmesini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Âşıklık geleneği dairesinde, Âşık Yunus metodunun takipçileri olan bu sanatçıların bir kısmı nefislerini terbiye etmek için tasavvufi hayatı tercih etmişlerdir. Usta-çırak ilişkisine dayanan âşıklık geleneğine mensup olanlar yine usta-çırak ilişkisi ile nefisleri terbiye metodu olan tasavvufu yadırgamamış, üstat kabul ettikleri mürşitlerine gönülden bağlanmışlardır. Özellikle irticalen ve doğaçlama şiir söyleme hünerine sahip olmayı gerektiren âşıklık geleneğinde bunu başarabilmek için rikkatli bir kalp ve duygusal zenginlik gerekmektedir. Aynı özellikler tasavvufi yolda ilerlemek isteyenler için de gerekli hasletlerdir. Bu münasebetle özellikle aşk ve sevgi yolunu kullanarak Allah’a yakınlaşmayı esas alan tasavvuf geleneği, âşıklar için âdeta bir memba vazifesi görmüştür. Şairlik yeteneklerini maneviyatları ile mezceden halk âşıkları Hak aşığına

dönüşürken zorlanmamışlardır. Pir elinden bade içerek ve mecazi aşkın erdirici etkisi ile ilahi aşka ulaşan Âşık Sümmânî, Âşık Şenlik, Âşık Reyhanî gibi badeli âşıklar sadece lirik şiirler söylememiş, aynı zamanda nasihatname mahiyetindeki didaktik şiirleriyle de insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu telkin ederek onları kötüden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

Bu konuda önemli bir yere sahip olan Sümmânî daha on bir yaşında çocuk iken pirler elinden bade içerek ledün ilminin inceliklerine vâkıf olmuştur. Sümmanî sessiz ve içine kapanık bir çocuk iken içtiği badenin manevi tesiri ile dili çözülmüş, halkı irşat etmek için sazını ve sözünü vasıta kılmıştır. Manevi ilimleri tahsil etmek ve nefsinin terbiye ederek kemal sahibi olmak isteyen Sümmânî, bunu sağlayan en kısa ve doğru yol olarak gördüğü tasavvufi hayatı yaşamak için tarikata girerek kâmil bir mürşide bağlanmıştır. Bu durumun sonucu olarak şiirlerinde muhteva olarak dinî ve tasavvufi hayatın kural ve kaidelerine uymanın önemi ile usul ve erkâna riayet gerekliliğini de işlemiştir. Hak âşığı olan Sümmânî nefsin terbiye edilmesi için riyazatların, zikirlerin ve nafil ibadetlerin önemine dikkat çekerken kâmil mürşide duyulan sevgi ve hürmetin kişiyi erdirici özelliği olduğunu ifade etmektedir. Leylasından geçerek Mevlasına kavuşan Mecnun gibi Sümmânî de Gülperi'nin sevdasının erdirici etkisi ile mecazi aşktan ilahi aşka terfi etmiştir. Bunun neticesinde o, şiirlerinde, “Bir”in sevgisini kazanmayı ve ondan gayrısından usanmayı ana konu olarak işlemiştir.

Tez çalışması yapılırken Sümmânî ile ilgili kaynaklarda ve onunla ilgili kaleme alınan kitaplarda geçen, ulaşılabilen bütün şiirler tek tek incelenerek aynı tasavvufi kavrama ait şiirler aynı başlık altında bir araya getirilmiştir. Şiirlerde geçen tasavvufi kavramların önce sözlük anlamları verilmiş, sonrasında kavram Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ile tasavvufi kaynaklara ve terminolojiye uygun olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda dörtlükler tarafımızdan yorumlanarak izahları yapılmıştır.

Âşık Sümmânî'nin şiirleri, hayatı ve âşık kimliği ile ilgili şimdiye kadar birçok çalışma yapılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmış, onu anlatan sempozyumlar, paneller ve konferanslar düzenlenmiştir. Adına şenlikler tertip edilen Sümmânî hakkında değerli çalışmalar yapılmıştır. Konumuz olan Sümmanî'nin şiirlerinde geçen tasavvufi unsurlar ile ilgili de tezler hazırlanmıştır fakat bunların dar kapsamlı olduğu ve Sümmanî'nin hayatı ve edebi yönü anlatılarak şiirlerinde

geçen tasavvufî unsurlardan örnekler verilmekle yetinildiği görülmüştür. Çalışmamızda ise Sümmanî'nin ulaşabildiğimiz bütün şiirleri tek tek incelenerek tasavvufî içeriği olan şiirler bir araya getirilmiş, alfabetik sıraya göre tasnif edilen tasavvufî kavramların aynılarını içeren dörtlükler araştırmacıların ve konuya ilgi duyanların kolaylıkla ulaşabilmesi için aynı başlık altında incelenmiştir. Diğer önemli bir husus bu çalışmada; âşık, ozan, Hak âşığı kavramları arasındaki anlam ilgisine ve kargaşasına dikkat çekilerek konu ile ilgilenenlerin istifadesine sunulmak üzere tespitler yapılmıştır. Tez çalışmasında literatür taraması yapılmış olup metot olarak şiirler yorumsamacı bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Türk halk edebiyatı içinde önemli yer teşkil eden âşık edebiyatı ve âşıklık geleneği bir yönüyle edebiyat dairesi içinde yer alırken, özellikle badeli âşıkların ilahî aşkı, İslam tasavvufunu ve dini değerleri işleyen şiirler ortaya koyması hasebiyle, diğer yönüyle dinî edebiyat ve ilahiyat ilmi dairesi içinde yer almaktadır. Âşık edebiyatını, İslam tasavvufunun temel özelliklerini, badeli ve Hak âşığı olan Sümmanî'nin hayatını, şiirlerinin muhtevasını, edebî özelliklerini, şiirlerindeki tasavvufî değerleri ele aldığımız çalışma bu alanda araştırma ve çalışma yapacak olanlar için bir değer taşıyacağından önemi haizdir. Ayrıca çalışma; âşık, ozan, halk şairi, Hak âşığı kavramlarına farklı bakış açısıyla yeni bir değerlendirme penceresi açması hasebiyle de dikkate değerdir.

VII. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ALBAYRAK, N. (2001). **Sümmânî**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1.Baskı.
- ASLAN, E. (1975). **Çıldırılı Âşık Şenlik-Hayati, Şiirleri, Karşılaşmaları ve Hikâyeleri-**, Ankara, Maya Akademi.
- COŞAN, M. E. (2008). **Başmakaleler 4 İdeal Yol**, İstanbul, Server Yayıncılık, 1.Baskı.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2021). **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2. Baskı.
- DEVELLİOĞLU, F. (1993). **Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara Aydın Kitabevi Yayınları, 11. Baskı.
- DÜZGÜN, D. (2006). **Âşık Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Editör, M. Öcal Oğuz, Ankara, Grafiker Yayınları.
- DÜZGÜN, D. (1997). **Âşık Mevlüt İhsanî Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ELÇİN, Ş. (1997). **Cönkler ve Mecmualar Üzerine, Halk Edebiyatı Araştırmaları**, cilt 1, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ELÇİN, Ş. (2014). **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları 13.Baskı.
- ERKAL, A. (2007). **Âşık Sümmânî**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 1.Baskı.
- ERKAL, A. (2018). **Narmanlı Âşık Sümmânî**, İstanbul, Ketebe Yayınları, 1.Baskı
- FEYİZLİ, H.T. (2014). **Tefsirli Kur'an'ı Kerim Meali**, İstanbul, Server Yayınları, 1. Baskı.
- GÜNAY, U. (2005). **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara, Akçağ Yayınları.

- KARDEŞ, M. (1963). **Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmânî**, İstanbul, Fakülteler Matbaası.
- KNYSH, A. (2011). **Tasavvuf Tarihi**, Çev. İhsan Durdu, İstanbul, Ufuk Yayınları.
- KOTKU, M. Z. (2017). **Tasavvufi Ahlâk**, cilt 1, İstanbul, Server Yayınları, 1. Baskı.
- KOTKU, M. Z. (2017). **Tasavvufi Ahlâk**, cilt 2, İstanbul, Server Yayınları, 1.Baskı.
- KOTKU, M. Z. (2017). **Tasavvufi Ahlâk**, cilt 3, İstanbul, Server Yayınları,1. Baskı.
- KOTKU, M. Z. (2015). **Nefsin Terbiyesi**, İstanbul, Server Yayınları 6. Baskı.
- KÖPRÜLÜ, M.F. (2018). **Edebiyat Araştırmaları 1**, İstanbul, Alfa Tarih, 2.Baskı.
- KÖPRÜLÜ, M.F. (1962). **Türk Saz Şairleri 1-5**, Ankara, Millî Kültür Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1940). **Türk Saz Şairleri**, cilt1, İstanbul.
- NERİMANOĞLU, K.V. (2011). **Türk Halkbilimi Dili ve Poetikası Fikir Hayatı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1.Basım.
- NERİMANOĞLU, K.V. (2011). **Yunus Emre'nin Poetikası**, İstanbul, H Yayınları, 2.Basım.
- NÜZHET, S. E. (1938). **Halk Edebiyatı Antolojisi**, İstanbul, Devlet Basımevi, Birinci Baskı.
- OKAY, H. N. **Âşık Sümmânî Hayatı ve Şiirleri**, İstanbul, İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- ONAY, A. T. (2007). **Türk Şiirlerinin Vezni**, İstanbul, 1973 Öcal Oğuz, **Âşık Şiiri (XVI-XX. Asır)**, Cilt 2, İstanbulTürk Edebiyatı Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, C
- ÖZTELLİ, C. (1974). **Dertli-Seyranî**, İstanbul, Varlık Yayınevi.
- PALA, İ. (2020). **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, Kapı Yayınları, 32. Basım
- SÜLEMİ, E. A. (2018). **İlk Zâhid ve Sûfiler Tabakâtu's-Sûfiyye**, Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa, 1.Baskı.
- TATÇI, M. (2020). **Yûnus Emre Dîvânı**, İstanbul, H Yayınları, 5. basım

TOSUN, N. ve ERASLAN, K. (2019). Hoca **Ahmed Yesevi Külliyesi**, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi

ULUDAĞ, S. (2012) **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalacı Yayıncılık.

YAĞMURDERELİ, N. (1939). **Sümmânî Hayatı ve Şiirleri**, İstanbul, Ülkü Basımevi.

YILMAZ, H. K. (2013) **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, Ensar Yayıncılık, 16.Baskı.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ

ALBAYRAK, N. (2010). “Sümmânî”, **DİA**, 32. Cilt, İstanbul, TDV, s.135.

ARPAGUŞ, S. (2007). “Pir”, **DİA**, 34. Cilt, İstanbul, TDV, s. 273.

AYDIN, M. S. (200). “İnsan-ı Kâmil”, **DİA**, 22. Cilt, İstanbul, TDV, s.330-331.

BİRİŞİK, A. (2002). “Kur’an”, **DİA**, 26. Cilt, İstanbul, TDV, s.383- 388.

ÇAĞIRICI, M. (2009). “Sır”, **DİA**, 37. Cilt, İstanbul, TDV, s.115.

DEMİRCİ, M. (1997). “Hakikat”, **DİA**, 15. Cilt 15, İstanbul, TDV, s.179.

GÖRGÜN, T. (2002). ”Kur’an”, **DİA**, 26. Cilt, İstanbul, TDV, s.388-389.

KARAHAN, A. (1991). “Âşık Edebiyatı”, **DİA**, 3. Cilt, İstanbul, TDV, s.550-552.

KÖSE, S. (2007). “Tekbir”, **DİA**, 40. Cilt, İstanbul, TDV, s.341-342.

ÖNGÖREN, R. (2011). “Tasavvuf”, **DİA**, 40. Cilt, İstanbul, TDV, s.121-122.

TOPALOĞLU, B. (1989). “Allah”, **DİA**, 2. Cilt, İstanbul, TDV, s.471-498.

TOSUN, N. (2009). “Tasavvuf”, **DİA**, 37.Cilt, İstanbul, TDV, s.115-116.

ULUDAĞ, S. (1992). “Bâtın İlmi”, **DİA**, 5. Cilt, İstanbul, TDV, s.188-189.

ULUDAĞ, S. (2006).” Nefis”, **DİA**,32. Cilt, İstanbul, TDV, s.526-529.

ULUDAĞ, S. (2008).” Rüyet”, **DİA**, 35. Cilt, İstanbul, TDV, s.310-311.

YAVUZ, Y. Ş. (2010). “Şefaât”, **DİA**, 38. Cilt, İstanbul, TDV, s.412-415.

YAZICI, T. (1994). “Derviş”, **DİA**, 9. Cilt, İstanbul, TDV, s.190

YILMAZ, H. K. (2021). “Tasavvuf”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**,4. Cilt, Tübitak Yayınları, s.236-239.

MAKALELER

- ARTUN, E. (2016). “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, **Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları**, cilt 11, ss.593-604
- BAŞDEMİR, Ö. (2010)” International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume” Âşık Sümmani'nin “Dilber Senin” redifli şiirinden hareketle bazı tespitler”, **Turkish Studies**, 5/3, ss.1-19.
- DÜZGÜN, D. (2005). “Âşık Sümmanî'nin Karşılaşmaları”, **Beyazdoğu**, sayı 3, ss.51-55.
- KÖPRÜLÜ, F. (1917). “Âşık Tarzının Menşei ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe”, **Millî Tettebbûlar Mecmuası**, cilt 1, ss. 5-46
- ERKAL, A. (2010). “Sümmanî'nin Âşık Edebiyatına Olan Etkisi” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 10, ss.1-10.
- FEDAKÂR, S. ve KESKİN, A. (2016). “Âşık Sümmanî' nin Eserlerinde Birey ve Toplum” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 16/2, ss.109-122.
- ÖZDEMİR, C. (2011). “Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**”, cilt 4, sayı 17, ss. 132.
- RAİF, S. (1926). “Âşık Sümmanî”, **Türk Çocuğu Mecmuası**, Birinci Sene, sayı 2.ss.7.
- ŞAHİN, H. İ. (2016). “Âşıklık Geleneğinde Sümmanî Tesiri” **ZfWT**, cilt 8, sayı 1, ss.189-204.
- TECER, A. K. (1954). “Karacaoğlan'a Yeni Bir Bakış “**İstanbul Dergisi**, sayı 111, ss.14
- TUTU, S. B. (2008). “Saz Çalmayan Âşık: Âşık Ali Doğan (Berdari)” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, cilt 8, sayı 2, ss.103-110

TEZLER

- BAL, E. (2019). “Âşık Sümmanî'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Motifler”, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, s.48
- DÜZGÜN, D. (1990). “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor ve Halk Edebiyatı Üzerine Çalışmaları”, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.124

EMİROĞLU, S. (2010). “Türkçe Manzum Nasihat-Nâmelerin Eğitim değeri Üzerine Bir İnceleme”, (Yayınlanmamış doktora tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya, s.33

İSLAMOĞLU, M. (2016). “İmam-ı Gazalide Nefsin Mertebeleri”, (Yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara, s.64

RAYMAN, H. (1991). “Âşık Sümmânî Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili”, (Yayınlanmamış doktora tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, s. 98

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

ÖZARSLAN, M. (1997). “Âşık Şenlik ve Âşık Sümmânîde Rüya Motifi İlişkisi”, Âşık Şenlik Sempozyumu.

SAKAOĞLU, S. (1986). “Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi Kavramları Üzerine” Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,1.Cilt, Genel Konular, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları,77, Ankara 1986, s.274-251

DİĞER KAYNAKLAR

Buhari, “Deavât”,66, r.6407

Buhari, El-Edebü'l-müfred, s104, Hadis No. 273

Buhari, Edeb 31,85, Rikak 23

Buhari, Rikâk, 38

İbni Hanbel, 1,112:

Keşfü'l-hafa, 11.,132, 2016

Kur'an-ı Kerim : Kıyamet Suresi, 75/1, Şems Suresi, 91/ 6, 7, 8, 9, Fecir Suresi, 89/ 27-28-29-30, Fecr Sûresi, 89/ 27, Meryem, 19/65, İhlâs, 112/4 Hucurat, 49/3, İsrâ, 17/4, Furkan, 25/43 El- Beyyine, 96/ El- Fecr, 89/27/ 288 Bakara 2/153 En-Nisâ, 4/69 Maide, 5/48 Bakara, 2/152 İbrahim, 14/7 Nahl Suresi, 16/ 44Hicr Suresi, 15/ 9 Yasin Suresi, 36/ 11 Âl-i İmran Suresi, 3/191

Müslim, Birr,105

Tirmizi, eş-Şemâilü'l Muhammediyye, r.143-186

EKLER

Âşık Şenlik'in Ardahan'ın Çıldır ilçesi Âşık Şenlik Köyünde bulunan kabri

Âşık Zülâlî'nin Kabri

Ardahan'ın Posof İlçesinde bulunan Âşık Zülâlî Köyü

Âşık Sümmânî'nin Erzurum İli Narman İlçesi Samikale Köyünde bulunan müzesi

Âşık Sümmânî'nin Samikale Köyünde bulunan kabri

Âşık Sümmânî'nin uykusunda pirlar elinden bade içtiği Ablak Taşından bir görüntü

Âşık Sümmânî, Âşık Zülâlî, Âşık Şenlik'in atışma yaptıkları Ardahan İli Posof İlçesi
Özbaşı Köyü

Âşık Sümmânî'nin atışma yaptığı badeli âşıklarımızdan Âşık Şenlik'in Ardahan İli Çıldır İlçesinde bulunan heykeli

Ablak Taşı mevkiinde düzenlenen Âşık Sümmânî Şenliğinden bir görüntü

Sümmani Baba konağı

Ablak Taşı'nın uzaktan görüntüsü (Erzurum İli Narman İlçesi Samikale Köyü)

AŞIK ŞENLİK
D:1850 - Ö:1913

BU MEYKEL ARDAHAN VALİLİĞİ
SINIR TİCARET FONU VE AŞIKŞENLİK
BELEDİYESİ TARAFINDAN
YAPTIRILMIŞTIR. FEZAIL KOCA
BELEDİYE BAŞKANI

Ablak Taşı (Erzurum İli Narman İlçesi Samikale Köyü)

Âşık Sümâmî, Âşık Şenlik ve Âşık Zülâli'nin atışma yaptıkları harman yeri.
(Ardahan İli Posof İlçesi Özbaşı Köyü)

Âşık Sümmânî'nin doğduğu evin kalıntıları (Erzurum İli Narman İlçesi, Samikale Köyü)

Âşık Sümmânî'nin akrabaları

Âşık Zülalî'nin yeğeni

ÖZGEÇMİŞ

Tülay ÜNAL, 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuştur. 1988 yılında çalışmaya başladığı aylık Kadın ve Aile Dergisi'nde yazıları yayınlanmıştır. Liselerde Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretmenliği yapmıştır. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında ve kadın derneklerinde kurucu üye ve üye olarak sosyal faaliyetlerde bulunmuştur. Evli ve üç çocuk annesidir.

